

A MEZŐGAZDASÁGI NÉPESSÉG A SZOCZIOLÓGIA VILÁGÍTÁSÁBAN.

— FELOLVASTATOTT A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG 1904. ÉVI
FEBRUÁR 4-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉN.

Különös jelenség, hogy a társadalmi tudomány művelői vizsgálódásaikban és következtetéseikben eddig kevés kivétellel első sorban csak az ipari, városi népesség viszonyait tartották szem előtt, míg a mezőgazdaságot, mely pedig az emberi szükségletek kielégítésére legnélkülözhetlenebb termékeket szolgáltatja és némely kevés országtól eltekintve, a termelő népesség túlnyomó részét foglalkoztatja — vagy hallgatással mellőzték, vagy az ipar analógiájából — vett, épenséggel reá nem illő sablonok szerint kívánták elbírálni. Ezen egyoldalú eljárás visszahatásaként jelentkeztek azután olyanok, a kik végképen lemondtak arról, hogy az ipari és mezőgazdasági termelő társadalom közös, mindkettőre egyaránt érvényes élettörvényeit megtalálják; ezek a mezőgazdaságot valósággal külön világnak tekintik. A kiinduló pontoknak ez az eltérése magyarázza meg ama nagy ellentétet, mely a merkantilista és agrár gazdasági felfogás, de még inkább a Kautsky-féle orthodox és a David-féle revizionista szociáldemokraták között fennáll.

Ez az ellentét, az eszméknek ez a tisztázatlan volta indított arra, hogy a mezőgazdaság lényegével, különösen a mennyiben a termelés egyéb ágaitól eltér, foglalkozzam. Tanulmányaim eredményéből szabadjon ezúttal egy részletet, a mezőgazda-népesség helyzetének vázlatát előadnom.

Bármily kívánatosnak látszanék, hogy ezt a mezőgazdasági termelési folyamat jellemzésének keretében tegyem, erről

a számomra ezúttal kijelölt szűk keretben le kell mondanom Csak azt az általános jellegző vonást kell mégis kiemelnem, hogy a mezőgazdasági termelés folyamatai sokkal kiterjedtebb teret és sokkal hosszabb időt igényelnek, mint az iparéi; tehát a termelés a mezőgazdaságban sem térben, sem időben nem koncentrálnak oly módon, mint az iparban. E miatt a mezőgazdaságban nagyon nehéz feladatot képez az egyes üzemek szervezése és vezetése, igen nagy szerepet játszik a felügyelet és ellenőrzés.

A mezőgazdaságban előforduló mechanikus munkákat — egyes kis, külön üzemet alkotó földterületek tulajdonos és bérlő művelői (ezek egy faja a részes bérlő), a nagyobb üzemek állandó alkalmazottai (mezőgazdasági cselédek), némely külön munkát, nevezetesen aratást egyenként vagy csoportokban, a termék egy részéért vagy előre megállapított díjazásért szakmában elvállaló munkások, végül a mezőgazdaságban alkalmazást találó napszámosok végzik.

David igen helyesen jegyzi meg, hogy a mezőgazdaságban az egyes munkák nem annyira specializáltak, mint az iparban; a legtöbb mezőgazdasági munkás a szokásos egyszerűbb munkák bármelyikét és mindegyikét elvállalja. Azonban túlságos messzire megy, midőn azt állítja, hogy a mezőgazdaságban nincsenek specialisták. A gépész,¹ a csordás, a kanász — a kiket a legtöbb nagyobb mezőgazdaságban megtalálunk, mindjárt azok.

A speciális képesség és tudás jelentősége és értéke a mezőgazdaságban is mindinkább emelkedik a termelés haladásával.

Meg kell jegyeznünk, hogy a mezőgazdaságban nagyon kevés üzemet láthat el egy ember egészen; a legtöbb mezőgazdasági munka, ha nem elkerülhetetlenül szükségessé, de mindenesetre nagyon kívánatosá teszi legalább két, némely esetben több ember munkájának kombinációját (marokverők az aratók mögött, hajtó a szántásnál, cséplőbandák). Ezért van az, hogy nem csak az önálló kis üzemek vezetői, de a nagyobb

¹ Szemtermelő gazdaságokban a nagyüzemet épen a külön gépész tartása jellemzi. A mezőgazdasági üzemekben alkalmazott, kizárólag azok számára dolgozó gépészek, kovácsok, bognárok és egyéb iparosok munkája is mezőgazdasági és nem ipari munkának tekintendő, különben — ha következetesen akarnánk lenni — az aratóra, a ki egy perczre megáll, hogy kaszáját élesítse, azt kellene mondanunk, hogy megszakította mezőgazdasági munkáját és ipari munkára tért át.

gazdaságok cselédei is gyakran vesznek igénybe segédmunkásokat. Némely kiscgazdaságban ezek a segéderők kitelnek a gazda családtagjaiból; ezek végzik sok esetben önállóan is a könnyebb gazdasági munkákat. Mindamellettt veszedelmes az üzem eszményeként felállítani az olyan parasztgazdaságot, melyet a gazda családjával idegen segéderők alkalmazása nélkül teljesen ellát és e mellett családjával mellékkereset nélkül meg is él belőle. Ha az ily üzemeket lelkiismeretesen megszámlolnák, vajmi keveset találnának belőlük, mert segéderők nélkül csak a mellékkeresetre szoruló törpebirtokos képes picziny földcsékéjét megmunkálni; a mely gazda már teljesen megél földjéből, rendszerint több segéderőre szorul és teljes véletlen, ha azokat családjában a kellő számban megtalálja. Pringsheim statisztikai adatokkal világlátja meg, mennyivel több tagja a parasztcsaládoknak keres mint bérmunkás a szülői gazdaságon kívül foglalkozást, mint abban.

A hol a munkavezetés, felügyelet, számtartás és üzemirányítás munkái a mechanikus munkáktól elváltak, ott azokat földbirtokos vagy bérlő üzemtulajdonosok, szövetkezetek műszaki és gazdasági vezetői, ezenkívül alkalmazottak teljesítik. De ez utóbbiak sok esetben nemcsak munkások, hanem vállalkozók is, a mennyiben javadalmazásuk az elért haszon egy bizonyos hányadában áll, sőt sokszor tőkéjük beruházása által is érdekelve vannak a gazdaságban (szavatossággal kezelők).

Már most nézzük, kinek kezében vannak a mezőgazdasági termelés eszközei: a föld, az állatok és egyéb eszközök, a termeléshez szükséges tőke?

A föld, azt lehet mondani, mindenütt csak kisebb részben van a közvetlenül megmunkáló törpe- és kisbirtokosok és ezek szövetkezetei, községi csoportjai kezén; még valamivel kevesebb esetben az üzemvezetéssel foglalkozó közép- és nagybirtokosok tulajdonát képezi; legtöbbször oly kisebb-nagyobb birtokosok kezén van, a kik a megmunkálást, úgy mint az üzemvezetést egészen bérlőkre, illetőleg alkalmazottakra bízzák; maguk pedig legfeljebb némi ellenőrzést gyakorolnak.¹

¹ A rendelkezésemre állott statisztikai adatokból megkísértettem számításokat tenni arra nézve, hogy egyes főbb országokban a földterület hány százaléka van a művelők birtokában. A következő szám adatok pontosságra igényt nem tarthatnak; ha azonban hiba fordult elő, ez csakis a saját földjükön gazdálkodó kis üzem javára történhetett, tehát valószínű, hogy a művelők kezén a földterületnek még sokkal csekélyebb része van, mint a

A *termelési eszközök*, állatok, szerszámok, gépek már több esetben vannak a kisbirtokosok vagy kisbérlő, esetleg szakmáymunkás földművelők tulajdonában; újabban mind több ily eszköz nevezetesen drágább gép van a szövetkezetekbe egyesült művelők közös birtokában. Az eszközök más része¹ üzemvezető birtokosok bérlők és vállalkozók, ismét más — az előbbinél valószínűleg nagyobb része végre a mezőgazdasági termeléssel közvetlenül nem foglalkozó nagybirtokosok kezén van. Végre a mezőgazdasági termeléshez szükséges tőkének csak egy részét képesek a mezőgazdák saját megtakarításaikból előteremteni, más részét szövetkezetek alakítása útján közösen teremtik elő, de még nagyobb részét kölcsönzik ki a mezőgazdasággal nem foglalkozó tőkepénzesektől, illetőleg ezek részvénytársaságaitól.

Áttérhetünk most már a mezőgazdasági népesség társadalmi tagosulatára. Mint a többi kereseti ágakban, itt is találunk proletárosztályt, alsóbb és felsőbb középosztályt, végre gazdag osztályt.

A proletárosztályt, melynek tagjai vagyonuk és munkájuk jövedelméből csak épen létfenntartásukat érik el és magasabb igények állandó kielégítésére nem gondolhatnak, az összes mechanikus sőt részben felügyelő munkára alkalmazott cselédek, a szakmáymunkások, a kisbérlők, a kis és törpe birtokosok képezik. Ebből már látható, hogy a proletárság a mezőgazdasági népességnek is túlnyomó hányadát képezi.²

mennyit a következő számok mutatnak. E szerint a művelt földből a művelők tulajdonát képeznék:

Dániában	80%
Németországban.....	40%
Magyarországban	24%
Franciaországban	23%
Az amerikai Egyesült-Államokban.....	6%
Nagybritanniában.....	1%

Hogy a mechanikus munkát nem végző üzemvezetők kezén a földbirtoknak mekkora része van, erre nézve hozzávetőleges számításokat sem tehettem, miután a statisztikai felvételek általában nem választják külön a birtokos által közvetlenül kezelt nagyobb üzemeket a gazdatisztek által kezeitektől.

¹ Hogy ez a rész nagyobb-e az előbbinél, szintén nem állapítható meg. Tény, hogy a kis üzemek birtokosai rendszerint földjük kiterjedéséhez képest szám szerint aránylag több, de minőségben selejtesebb eszközzel és állattal rendelkeznek.

² Például Magyarországra nézve számításaim, melyek ugyan teljes pontosságra nem tarthatnak igényt, arra az eredményre vezettek, hogy

Az alsóbb középosztály életének berendezése még egészen a proletárság mintájára alakul. Hasonló berendezésű lakások, hasonló táplálék, ruházat, multság — de minden sokkal nagyobb bőségben, mint a proletároknak. Ide tartoznak a nagyobb parasztbirtokosok és kisebb középbirtokok bérlői, valamint a nagyobb gazdaságokban munkavezető és finomabb technikai teendőket ellátó egyének, a mezőgazdaság körül működő vállalkozók és közvetítők zöme.

A magasabb középosztályt az előbbitől főként nagyobb műveltsége és kifinomultabb életigényei különböztetik meg. A mezőgazdasági népességből ide tartoznak az úgynevezett »úri« középbirtokosok, a nagyobb bérlők, némely vállalkozók és közvetítők, szintúgy a nagyobb gazdaságokat vezető tisztek.

Végre a gazdag osztályt, melynek nemcsak magasabb életigényei vannak meg, de nagyobb gondok nélkül van is azokat miből kielégíteni, a gazdálkodó és nem gazdálkodó nagybirtokosok, latifundiumok bérlői és jószágigazgatói képezik.

* * *

A mezőgazdasági népesség mindezen osztályainak és ez alapon az egész mezőgazdasági társadalomnak helyzetét azonban csak úgy láthatjuk egészen tisztán, ha annak fejlődésmenetét áttekintjük.

A föld eredeti közössége akkor bomlik föl, a mikor a népesség sűrűbb lesz, a harcok ritkábbakká válnak, az egyes termelő munkájának jelentősége is növekszik, csak egyes külön rendeltetéssel bíró területekre, legelőkre, erdőkre nézve marad meg, míg a többi területek felosztva az egyes gazdák birtokába mennek át. Csakhogy ezek a gazdák épen nem minden esetben a földművelő munka végzői, hanem a nagybirtokosokká, mezőgazdasági vállalkozókká átvedlett törzsfők, a kik a közös védelem érdekében addig gyakorolt hatalmukat ily módon tartják tovább kezükben. Ezt annál könnyebben tehetik, mert a törzs, a nép életének és megélhetésének biztonsága még nagyon sokáig nem teljes; a nagybirtokos előkelők, a kiknek a szervezés és vezetés már nemzedékeken keresztül hagyományává, szakmájává lett, még sok szolgálatot tesznek a nép többi tagjai-

Magyarország legalább 12.600,000 leiekre becsülhető tisztán agrár népességéből legalább mintegy 9.500,000 lélek esik a proletárosztályra és legfeljebb csak 3.100,000 a jobbmódú osztályokra.

nak a felmerülő ellentétek kiegyenlítésével, az igazgatás a bíráskodás ellátásával, a hadak vezetésével.

Ha azonban az állami rend megszilárdul, a termelés a biztonság jegyében folyik tovább, akkor a gazdasági tényezők lépnek előtérbe a politikai és katonai hatalmi tényezőkkel szemben; a mezőgazdasági termelést az teljesíti, a ki a legnagyobb haszonnal teheti azt, a mezőgazdasági termelés eszközei, első sorban maga a föld azok birtokába jut, a kik birtokosi minőségükből a legtöbb hasznot húzzák. Persze, ez is nagy részben az egyes országok jogi intézményeitől, az egyes termelő osztályok hatalmi viszonyaitól függ, mert a közélet vezetőit még egy gazdaságilag fejlettebb népesség sem nélkülözheti. E mellett, mint Szabó Ervin ismételten kifejtette, az elmúlt idők valódi szükségleteinek hatása sokszor még későbbi korokban is érezteti most már fejlődésellenes befolyását.

Ha mindezeket szem előtt tartva nézzük a mezőgazdasági társadalmat, annak a tisztán gazdasági szervezetétől némileg eltérő tagosulását látjuk. És pedig a következő négy csoportot különböztethetjük meg benne:

1. A termelési eszközökkel nem rendelkező mezőgazdasági munkásság, mely helyzetére nézve nagyjában megegyezik az ipari bérmunkás osztálylyal.¹

2. A termelés eszközeivel (tehát földdel is) rendelkező mezőgazdasági munkások, a parasztság, mely ugyan néhol hasonló tüneteket mutat, mint a kisiparososztály, helyzete azonban egészében mégis más.

3. A mezőgazdasági tőkésék, vállalkozók csoportja, mely a megfelelő ipari és kereskedelmi osztálylyal — melyből részben keletkezett is — mondhatni, teljesen megegyezik.

4. Ama nagyobb és legnagyobb birtokosok, kik gazdasági és társadalmi állásukat főként az elődök közéleti és katonai szereplésének köszönhetik és ezért hivatásukat és boldogulásuk feltételét ma sem annyira a sajátképeni gazdasági tevékenységben, mint inkább a közéletben való érvényesülésben keresik.

A mezőgazdasági népességnek ez a csoportosulása tehát részben más képet mutat mint annak tisztán a vagyonszétválások által meghatározott osztálytagosulata és csupán a múlt történeti fejlődés szem előtt tartása mellett érthető meg. Nevezetesen a gazdag mezőgazdák között gyakran csakis a személyes

¹ V. ö. Bourguin: *Les systèmes socialistes*, 217. lap.

hajlamok, a személyes tekintély határozzák meg, hogy a mezőgazdasági tőkések vagy a földesurak osztályába sorozandó-e.

Csakis a múlt hagyományainak hatásából magyarázható meg, hogy a mégis csak két keze munkájából élő kisbirtokos paraszt olyan göggel tekint le a föld fölött nem rendelkező mezőmunkásra, melyet egy segéd nélkül dolgozó önálló kisiparos nem ismer a szakmájabeli segédekkel szemben. Hogy a mezőgazdaságban a legrosszabb munkaadónak is nagyobb tekintélye van alkalmazottai előtt, mint az iparban. Hogy a közéletben szereplő családból származó földesúrra vidékének egész népe oly tisztelettel tekint fel, melyben más nem részesül és viszont ezen földesúri osztály nem egy tagja indítatva érzi magát vidéke népének gazdasági szervezését és haladását önzetlen munkássággal és támogatással előmozdítani.¹

Miő a helyzete az így osztályozott mezőgazdasági népességnek és ennek egyes rétegeinek? A felelet erre igen röviden megadható. Általában rosszabb, mint a megfelelő ipari, kereskedelmi és egyéb keresetből élő osztályoké. Ebben egyetértenek az oly agráriusok, mint Bernáth István és az oly szociálisták, mint Pringsheim.

De akkor — kérdezhetnők — miért nem hagyja el a mezőgazda népesség tömegesen mostoha pályáját, miért nem sztrájkol a társadalom többi része ellen, miért nem szorít ki ez úton némi kiegyenlítést az életfeltételekben? Hiszen ez történik is, mikor a mezőgazdasági munkások tömegesen tódulnak új keresetért az ipari központokba és a földbirtokos-osztály tagjai is a nagyvárosokban, hivatalokban húzódnak meg. Hogy ez a jelenség nem még általánosabb, hogy mégis maradnak elegenden, a kik a helyett, hogy jövedelmezőbb kereset után indulnának, tovább is szűk nyereség mellett a mezőgazdaságot folytatják, ez főképen az öröklött és az egyes egyénekbe belenevelt hajlamok szívós hatalmának tulajdonítható. A földműves szülők gyermeke nem lát maga körül annyi különféle foglalkozást, mint a városi mesterembereké, ő nem hasonlítgatja össze a különféle munkákat, nem válogat köztük. Környezetét csupa földműves képezi, az a néhány falusi iparos, úr, pap, tanító rendszerint szintén foglalkozik mezőgazdasággal. Az így felnőtt gyermek — a kit különben már korán beállítanak és

¹ V. ö. Pringsheimnak az *Archiv für Socialwissenschaft und Socialpolitik* XIX. kötet 2. füzetében *Kritische Anmerkungen zur revisionistischen Agrarpolitik* cím alatt megjelent cikkével.

mezei munkába — nem is igen tudja elképzelni, hogy valaha más is lehetne, mint földművelő a sajátján vagy másén.

Hasonló — a nemzet szempontjából talán hasznos, de az egyén szempontjából mindenestre korlátolt — felfogást találunk a földbirtokos mezei arisztokrácia tagjainál is.

Ám — miként még látni fogjuk — a mezőgazdaság gyöngeségét épen az képezi, hogy oly sok nem alkalmas egyén folytatja aránytalan eszközökkel.

De tekintsük csak közelebbről a mezőgazdasági társadalom egyes gazdasági osztályait.

A mezőgazdasági proletárság helyzete majdnem mindenütt siralmasnak mondható. Nem terjeszthetek itt elő részletes kereseti statisztikát, de nem tévedek nagyon, ha azt mondom, hogy a mezőgazdasági munkás csak félannyit keres, mint az ipari.¹ Legrosszabb dolga ebben a tekintetben a napszámban vagy szakmányban dolgozó, nem állandóan alkalmazott munkásoknak van. Ezek az arató-munkák idejét kivéve az év legnagyobb részeiben csak kivételesen találnak munkalehetőséget.² A nagyobb birtokon cselédként dolgozók keresete biztosabb, ámde kevésbé lelkiismeretes munkaadók részéről folytonosan rövidítéseknek, de legalább is kiaknázásnak vannak kitéve. Lakás- és egyéb életviszonyaik legtöbb helyütt sem az emberi méltóságnak, sem a családi élet szentségének nem felelnek meg; művelődésre, a gyermekek iskoláztatására hiányzik az alkalom.

Nem sokkal rózsásabb a legtöbb törpe- és kisbirtokos, vagy feles, bérlő, parasztgazda helyzete, a ki munkaerejét egy ennek kellő értékesítését nem engedő üzem, például valamely külterjes szemtermelést kicsinyben üző tipikus parasztgazdaság folytatására fordítja. Az ilyen ember gazdaságát csak a legrosszabb minőségű állatokkal és szerszámokkal szereli fel, földjét gyakran már valamely sovány mellékkereset kedvéért is elhanyagolja, tőkegyűjtésre nem is gondolhat.

Nagyobb gazdasági ismereteket csak kivételesen kedvazó fekvésű helyeken szerezhet és értékesíthet; a szövetkezés előnyeit is csekélyebb mértékben élvezi, mint vagyonosabb föld-

¹ Azokat, a kiket ez a kérdés közelebbről érdekel, Duviot, Ecseri és Milhoffer idevágó munkáira utalhatom.

² V. ö. Jeszenszky Ignác *Torontál vármegye gazdasági monográfiája* (Közgazdasági Szemle 1904 május) című cikkével, mely pedig egy túlnyomóan mezőgazdaságot üző népesség viszonyait ecseteli.

művelő társai. Így azután eladósodik és végre egy szűk esztendő végkép tönkrajuttatja, vagyontalan földönfutóvá teszi. De ha ez be nem áll is, mire szolgál kicsiny birtoka? Arra, hogy egy határhoz kösse, melyben a nagyobb birtokosok jobbágya, ha kénytelen náluk rosszul fizetett munkát vállalni, vagy legalább az állam rabszolgája, ha azért túrja földjét, hogy egy — városi fogalmak szerint nevetségesen csekély — munkakeresményen fölül még csak annyi járadékot szerezzen, a mennyit az állam és a község adóban elszed tőle. Kautsky igen helyesen fejti ki, hogy a nagybirtokos a szomszédos kicsinyt nem tekintheti versenytársának, a kit mielőbb el kell távolítani, hanem rendelkezésre álló munkaerőnek, melyet egyes részterületek parcellánkénti eladásával odaédesgetni olcsóbb munkásszerzési mód, mint a teljesen vagyontalan bérmunkások felfogadása.

Általában a mily csekélyek és bizonytalanok a mezei proletár bevételei, oly nagyok és elháríthatatlanok kiadásai és terhei. A parasztság tömegét az adóztató államtól és a tiszteletdíjért dolgozó hatósági közegektől kezdve a falusi uzsorásig mindenki nyers anyagnak tekinti, melyből minél több pénzt kisajtolni az eredményes pénzügyi politika első követelménye.

David a mezőgazdasági munkások helyzetét azért, mert némely vidéken a földbirtokosok a nagy munkák idején munkáshiányról panaszkodnak, már kedvezőbbnek hiszi az ipari munkásokénál; azt tartja, hogy a mezei munkások között nincs munkáért könyörgő és ezzel a béreket lenyomó *Reservearmee*. Nos, ez a *Reservearmee* annyira létezik, hogy éppen nálunk Magyarországon egy részét arató-munkás-tartalék alakjában valósággal szervezik is. Vagy nem képeznek *Reservearmee*t azok a *Sachsensüngerek*, a kik David hazájában, Németországban tömegesen felkeresik azokat a vidékeket, a hol a nagyobb munkák idején a bérek magasabbak, mint a szülőfalujukban? A legnagyobb munkák idején kívül pedig majd az egész mezei munkásság a tartaléksereg soraiba vonul vissza; örül, a ki alkalmilag fuvarozással, építő munkával, házi iparral kereshet néhány fillért. Az ipari munkások legfőbb fegyvere a bérharczban, a sztrájk, a mezei munkásoknak sokkal csekélyebb mértékben áll rendelkezésére, mert a mezei munkás — ha a szükséges munkát megtagadja — sokkal többet kockáztat, mint az iparos. Ez utóbbi ha sztrájkol, több-kevesebb hétig nem keres, azután többnyire megint azonnal keresethez jut, kifizeti a sztrájk alatt összehordott adósságait és megint a

régi kerékvágásban van. Ha azonban a mezei munkás például megtagadja a szemes termés behordását, ezzel egy évi jövedelmében megkárosítja a gazdasági üzem tulajdonosát, de ő maga — miután a keresetre legfontosabb időpontját és alkalmát elmulasztotta — a következő évig akár éhen halhat családjával. Sőt ha a mezei munkások bérkövetelései állandóan oly nagyok lennének, hogy elfogadásuk esetén a termőföld jövedelmét túlnyomó részben igénybe vennék és nem hagynának földjáradékot a birtokosok számára — ez utóbbiak kevesebb hozadékot nyújtó, de kevesebb drága munkát kívánó külterjes művelésre térhetnének át, sőt birtokaik műveltetését egy időre be is szüntethetnék (az adóterhek miatt ily esetben nem igen kellene aggódniok) és ezzel az éhhalálnak tehetnék ki a mezei népség nagy tömegét, mely nagyon hiányában még vásárlás útján sem juthatna a föld birtokába, melyen pedig — ha hozzájutna — munkájából megtudna élni.

Ezért nem oszthatom Mailáth József gróf nézetét, a ki a mezőgazdasági bérharcban a munkaadót tartja a gyengébbik félnek.¹

A földéhség a mezei proletárok általános, jellemző tulajdonsága. A maga ura, egy bármily csekély terület független birtokosa lenni akar mindegyik.² Ez sok fejtörést okozott már a kommunistáknak, a kik ily helyzet mellett csak kevés sikerrel vállalkozhattak arra, hogy a paraszt-proletárokat a föld teljes közösségi eszméjének megnyerjék. Persze vannak azért már a mezei munkások, sőt a birtokos parasztok között is szoczialisták, a kik David eszméje szerint nem ragaszkodnak a magán földtulajdon jogi formájához és megelégszenek azzal, ha a föld kisebb részletekben az azt művelő közvetlen rendelkezése alá és élvezetébe kerül; így egyeztetik össze a földosztó kívánságokat a szoczialista elvekkel. Nevezetes az agrárszocializmus keletkezésére nézve Mailáth József gróf észrevétele, hogy az épen Magyarországon, az alföldön lépett fel először, a hol régebben létezik sajátképeni proletarizált mezőgazdasági bér-

¹ *Studien über- die Landarbeiterfrage in Ungarn.*

² Érdekes adatot közöl a paraszt függetlenségi hajlamának terjedelmére nézve Maurice Bourguin *Les systemes socialistes et l'évolution économique* című munkájában. A francia parasztok közül sok csak azért nem tér át a földművelés jövedelmezőbb ágaira, hogy kenyéréhez ne kelljen a búzát mástól venni. A Pringsheim által említett mezei bérmunkások, a kik nem is vágyódnak saját földbirtokra, ma még nagyon kivételszámba mehetnek.

munkás-osztály, mint másutt bárhol. Hogy tehát az agrár-szocializmus itt lépett fel először, ez épen olyan természetes jelenség, mint hogy az ipari szocializmus először a nagyipari bémunkás-népességgel bíró országokban mutatkozott legelőbb.

A mezőgazdasági proletár-osztálynál sokkal örvedetesebb képet nyújt a mezőgazdasági alsóbb középosztály. Ez is szenved a jogviszonyok tisztázatlansága, a hatósági önkény lehetősége, a gazdasági élet elmaradottsága, az ismeretterjesztő és egyéb közhasznú intézmények fejletlensége miatt. Ennek gazdasági létét is fenyegetik szerencsétlen esélyek, ennek is sok tagja kerül uzsorások karmai közzé és megy tönkre. Ám mindezen hátrányokkal és veszélyekkel szemben sokkal nagyobb az ellenállóképessége. Az okszerűen kezelt nagyüzemekben mind több jól fizetett, képzett specialista-munkást alkalmaznak, a kiből gyakran több haszna van a birtokosnak, mint egy egész csapat közönséges kézimunkásból. A gépek, melyek a tanulatlan munkásoknak mind nagyobb számát teszik feleslegessé, a tanultaknak új kereseti alkalmakat nyitnak. A kisebb mezőgazdasági vállalkozók, gépkölcsönzők, bérlők annál több keresetet találnak, minél élénkebb részt vesz a mezőgazdaság a világ összgazdasági életében; a haszonbérleti rendszer majd mindenütt terjed. Végre a nagyobb parasztüzemek birtokosai teljes mértékben hasznosíthatják gazdaságukban maguk és családtagjaik munkarejét, felfogadott és közvetlen felügyeletük alatt velük együtt dolgozó bémunkásaik szolgálatait a legteljesebb mértékben kihasználhatják. E mellett módjukban van a földműves-tanfolyamokat látogatni, kísérleteket végezni, jobb minőségű állatokat, egyes drágább eszközöket és gépeket is tartani, a szövetkezetek által nyújtott olcsóbb beszerzés, közös géphasználat, czélszerűbb értékesítés és jutányosabb hitel előnyeit is kihasználni.

A vagyonos ksigazdák képe lebeg azok szemei előtt, a kik a parasztság helyzetét rózsás színben látják, többi közt Dávidéi előtt is. A vagyonos földművelők csakugyan jól táplálkoznak, jól öltöznek, munkájukat kellő mértékkel, de több értelemmel és a mikor szükséges, több szorgalommal is végzik, mint a mezei proletárok. Takarékosagra és számításra hajlandóbbak, mint bármely osztály tagjai. Persze, ők még eredményt remélnek munkájuktól.

Ezen jellemzésből látszik, hogy ha jómódú földművesekről beszélnek, nem a negyedik, hanem a harmadik rend tagjairól van szó. Ez teljesen megmagyarázza ezen osztály túlnyomó

többségének visszautasító magatartását a szociáldemokráciával szemben. Ha Kautsky azt várja, hogy a paraszt idővel belátja hogy szövetkezve jobban termelhet, de szövetkezeti termelés csak a proletariátus hatalomra jutása után lesz sikerrel folytatható — és hogy ezt belátva a paraszt szociáldemokrata lesz ebben a várakozásában mindenesetre csalódnai fog a legtöbb nagyparasztnál, a ki ha szövetkezés útján egyesítené is üzemét másokéval, jövedelme leglényegesebb részét a földjáradék és tőkekamat képezné, melyből a tőkés társadalmi rend keretében okvetetlenül több maradna meg számára, mint egy szociálista társadalomban, a hol a jövedelem ezen elemeit is meg kellene osztania azon munkásokkal, a kiket jelenleg minimális munkabérekkel kielégít.

A gazdatisztekől, nagyobb bérlőkből, középbirtokosokból, általában a mezőn foglalatoskodó műveltebb emberekből álló mezőgazdasági felsőbb középosztály tagjai teljes mértékben élvezik a szabad természetben élés és mozgás, a hamisítatlan, egészséges tápszerek fogyasztásának kellemeit. De ez azután egyedüli előnyük a hasonló sorban levő városi elemekkel szemben. Pénzjövedelmük sokkal csekélyebb; ezért magasabb kultúrigények kielégítése, gyermekeiknek a szülői háztól távol, városokban szükséges költséges neveltetése igen nagy nehézségeket, nélkülözéseket okoz. Ezen osztály tagjai főként felügyelet- és számítási természetű, de mindenesetre megfeszített munkával képesek csak boldogulni; helyzetük azonban még így sem tekinthető biztosítottnak, úgy a jövedelemrészesedésre szerződött gazdatiszt, mint a bérlő és középbirtokos gazda jövedelme nagy mértékben függ a természet, az időjárás szeszélyeitől. Néhány kedvezőtlen eredményű esztendő mindegyiket megfoszthatja gazdasági léte alapjától. A gazdatisztet elbocsátják, a bérlőnek kifogy a tőkéje, a középbirtokos pedig — ki különben is ritkán bírja földjét tehermentesen — végkép eladósodik és dabra kerül.

Ezen osztályban legsajátságosabb a középbirtokos helyzete. Még a kisparaszténál is erősebben támogatja Kautsky azon észrevételét, hogy úgy a nagy, mint a kisbirtok főcsoportjain belül a kisebbek helyzete igen kedvezőtlen. A középbirtok túlságosan nagy üzemet képez ahhoz, hogy paraszti módon kezeljék; a birtokos nem vehet számbajövő módon részt a testi munkában a nélkül, hogy az egész birtokra kiterjedő, első sorban szükséges áttekintést és felügyeletet elhanyagolja. Már

a nagyobb üzemek versenye és az általános gazdasági viszonyok miatt is nagyobb befektetésekkel kell dolgoznia, gépeket kell alkalmaznia, olykor tanult munkásokat kell igénybevennie, első sorban pedig saját magának kell magasabb szakképzettséget szereznie. Mindezt azonban egy korlátolt terjedelmű középirtok nem hálálja meg; a gépek, melyeket a nagybirtokos normális módon kihasznál,¹ a középirtokon a munkaidő nagy részében használatlanul hevernek; a tanult munkások a jövedelem aránytalanul nagy részét veszik igénybe; különösen pedig a birtokos sok költséggel, idővesztéssel és fáradtsággal megszerzett szakképzettsége az, mely semmi esetre sem gyümölcsözhet középirtokon úgy, mint valódi nagyüzemben. A nagyüzem összes terhei annak előnyei nélkül — ez a középirtok osztályrésze.*

Pedig eddig csak a teljes szakértelemmel, üzleti elvek szerint gazdálkodó, mondhatnánk polgári középirtokosokat vettük tekintetbe és nem gondoltunk az arisztokrata hagyományoktól eltelt és ezek által mozgásukban gátolt úri középirtokosokra. Ezeknek, mint már fentebb érintettük, a köztevékenység felé irányul tekintetük, való helyzetükre nézve tévedésben tartja az az öröklött nagy tekintély, melylyel szűk körükben bírnak, valamint az a körülmény, hogy mint birtokaik tulajdonosai, az azokon felmerülő földjára élvezői *megfelelő kezelés mellett* minden hátrány dacára is oly jövedelmet élvezhetnének, mely a magasabb életigények kielégítését, a társadalmi és közéletben való szereplését lehetővé tenné. Ha azonban ezt tenni akarják, szükségképpen elhanyagolják gazdaságukat és nemhogy munkájukat értékesítenék, de a földjára élvezőket is többékevésbé ellopják tőlük. Mert a társadalmi és közéletben való nagyobbarányú szereplés nemcsak pénzt, de annyi időt is vesz igénybe, a mennyit egy gazdasági középüzem vezetője nem vonhat el súlyos károsodás nélkül gazdaságától.

A középirtokosság tehát a mai gazdasági rendben átmeneti alakzat, átmeneti állapot. Némelyeknél, a kik üzleti elméjük által nagyobb vagyont szereznek, a földvásárlás kezdete lépcsőfok a földbirtokosság felé. Másoknál, többeknél, a kik egy nagyobb birtok örökségi megosztása útján jutottak középirtokhoz: átmenet a bérlők, vállalkozók vagy értelmi keresők osztályába való átlépéshez. Mert a legtöbb középirtokos valóban legjobban

¹ V. ö. David: *Socialismus und Landwirtschaft*.

jár, ha földjének járadékát bérbeadás vagy eladás és s értékekbe helyezés útján biztosítja magának és munkája számára jobb értékesítési teret keres, mint a minőt egy középbirtok kezelése nyújthat. Ezért teljesen hiábavaló azok fáradozása is a kik a legjobb szándékból kenetteljes tanácsokkal akarják a magyar gentry-osztályt rögeihez lánczolni és a hivatalokba tódulástól visszatartani.

A mezőgazdasági felsőbb középosztály tagjainak jelleme legélénkebben mutatja a hagyományok hatását. Míg a gazdasítzek, bérlők, vállalkozók általában erélyesek, szorgalmasak körültekintők; az üzleti szellem sokuknál a lelkiismeret szavánál is erősebb, addig a középbirtokosok közül mindez csak azokra nézve áll, a kik már képesek birtokukat tisztán vagyonehelyező, jövedelemszerző közegnek tekinteni. Azok, a kiknek tekintete gazdaságuktól más oldalra, a közéletre irányul, többnyire sem nem erélyesek, sem nem szorgalmasak, sem nem körültekintők, de e mellett valamivel mégis több méltányossággal és jóakarattal viseltetnek vidékük népe iránt, melyet büszkeségüktől, ősi birtokuktól már nem tudnak elválasztani, melyben alázatos szolgálkat, esetleg választóikat látják.¹

Ezzel azonban távolról sem kívánok lándzsát törni az úri földbirtokosság mellett a polgári gazdaosztály ellen. Nálamnál senki sincs mélyebben meggyőződve arról, hogy egy valóban hivatásos gazda üzletember, ki birtokát a jövedelmezőség legmagasabb fokára emeli, még ha az egyes munkásnak nem fizet is többet, mint a mennyit épenséggel fizetnie kell, új jó munkalkalmak nyújtása által több jót tesz egy vidék népével, mint az olykor nagylelkűsködő, alamizsnát osztogató úr, a ki e mellett tőke és szakértelem hiányában külterjesen, kevés munkával, kicsiny hozadékkal kezeli földjét. Még a mezőgazda nép »vezérlője és oktatója« szerepét is jobban betölti már példája által is a legkeményebb szívű üzletember gazda, mint a »jó« uraság. A mezei proletárságot a túlságos jó gazdák kiaknázó kedve ellen nem lelkiismereti momentumok, hanem csakis az öszszesség tervszerű működése mentheti meg.

Minden különbségek mellett a mezőgazdasági felsőbb középosztály tagjai igen kevés kivétellel teljesen megegyeznek egyben: feltétlen konzervativizmusban minden társadalmi kér-

¹ V. ö. már Roscher idevágó fejtegetéseivel.

désben. Az alsóbb néosztályok igényeinek jogosságát a polgári bérlő époly kevésse ismeri el, mint a kamarás földesúr; az új eszmékben mindegyik csak azt látja, hogy nagyobb lesz a napszám, míg a termékek árait a tengerentúli ős földterületek versenye miatt emelni nem lehetséges. Egy dologban azonban mégis enged a mezőgazdasági középosztály a kor követelményeinek: belátja az erőegyesítés előnyeit és szövetkezetek útján igyekszik eszközölni azt, a mit az egyes középüzemek alig tehetnének meg haszonnal. Tehát lassan-lassan mégis csak az üzemek egyesítése felé halad.

A mezőgazdasági felső osztály, melyet a nagy uradalmak igazgatói, a latifundiumok bérlői és az *igazán* nagybirtokosok alkotnak, csak kevésse különbözik a megfelelő ipari és kereskedelmi osztálytól, melylyel személyzetét is részben kicseréli, a mennyiben sok gazdag nagyiparos és kereskedő vállal felbérletet és vesz földbirtokot, másrészt pedig az óriás mezőgazdasági üzemek kezelői és vezetői sokszor vesznek részt ipari természetű vállalatokban.

Az uradalmi igazgatók jobbára városokban laknak és csupán körutakat tesznek a fővezetésükre bizott jószágokon az ott működő gazdatisztek irányítása végett. Minden eshetőségre biztosított jövedelmük jelentékeny, hozadékreszesedéseik révén pedig oly jövedelemre tehetnek szert, a minőt az állam legjobban fizetett tisztviselőinek sem biztosíthat. Helyzetük megegyezik a nagyipari vállalatok vezérigazgatóiával abban is, hogy helyüket rendszerint valóban nagy szakértelemmel és buzgalommal töltik be.

A latifundium-bérlők rendszerint nagy tájékozottsággal, összeköttetésekkel és tőkével bíró emberek, a kik csak oly bérleteket vállalnak el, melyekben igen nagy hasznuk van és melyeknek alapján mihamarább a nagybirtokosok soraiba léphetnek.

Végre a nagybirtokosok — feltéve, hogy birtokuk valóban értékes és jövedelmező, nemcsak holdszám szerint kiterjedt — még a mezőgazdaság általános bajai mellett is elmondhatják magukról, hogy urak. Birtokaikat teljesen a legnagyobb célszerűségnek megfelelő módon kezelhetik nagyobb egészekben, vagy kisebb részüzemekre, bérleményekre felosztva, kellően tanult személyzetet tarthatnak, maguk is megszerezhetik a legmagasabb gazdasági ismereteket, tőkével vagy legalább hitellel rendelkezve a maga idején megtehetnek minden hasznos

javítást és befektetést. A pusztai földjára, melyet már az erély és körültekintés egy minimumával biztosíthatnak maguknak, már elégséges előkelő megélhetésükhöz; ha pedig még jó gazdák is, vagy jó tisztjeik vannak, tőkájukat és munkájukat birtokukban jól gyümölcsöztethetik, hogy nem csoda, ha birtokot birtok után vásárolnak össze.¹ A további gazdagodás lehetőségében csak az ipari és kereskedelmi dinaszták, a tőzsdekirályok müljék fölül a nagybirtokosokat.

Persze a nagybirtokosok között is a legjobb dolguk a legnagyobbaknak, a latifundiumok tulajdonosainak van. Ezek uradalmaikat egész kis államok módjára szervezhetik; nem kénytelenek jövedelmüket egy tiszt vagy bérlő jóvoltára bízni, hanem a szakképzett alkalmazottak, specialisták egész vezérkarát tarthatják, ebben az ügybuzgalmat előléptetés reménye által ébren a mi biztosítékot nyújt az ellenőrzés legtökéletesebb gyakorlására, s legcélszerűbb gazdálkodásnak az egész uradalmon való fentartására.

A statisztikusok sokat számítottak azon, hogy a legújabb tőkés gazdasági fejlődés hatása alatt a kis- vagy a nagybirtok terjeszkedett-e a másik rovására. A benyomás, melyet ezen adatok összehasonlításából nyertem, az volt, hogy a kisbirtok igenis tért foglalt a nagyobb *középbirtok* rovására, ellenben a *nagybirtok* győzelmesen került ki a harcából. Hiszen győztes lenne a nagybirtok a népesség nagymérvű szaporodása, a fogyasztás nagyarányú emelkedése mellett akkor is, ha területéből egy töredéket átengedett volna is a kisbirtoknak, gazdasági túlsúlya rendületlen, a míg a népesség szükségletének kielégítéséhez a nagybirtokok termése is nélkülözhetlen. Ezt egy példával világítom meg. Tegyük fel, hogy egy a világforgalomtól elzárt, egészen saját terményeire utalt, 4000 holdnyi területen 50 kisbirtokos és 1 nagybirtokos család lakott. A kisbirtokos családok mind-egyikének volt 10 hold — tehát összesen 500 hold — földje, melyből teljesen megéltek, a nagybirtokosnak megmaradt 3500 holdon csak kivételesen, kedvező munkafeltételek mellett dolgoztak, ez az uradalom tehát nem biztosított birtokosának feltétlen gazdasági túlsúlyt. Tegyük fel, hogy 100 év múlva a nagybirtokos család kezén a 4000 hold területből már csak 3000 van — 1000 megoszlik a kisbirtokos családok között. Csakhogy ezek most már nem 50-en vannak, nem is 100-an,

¹ Kautsky (*Die Agrarfrage*) érdekes adatokat közöl egyes porosz nagybirtokos családok uradalmainak hódító terjeszkedéséről.

hanem 200-an; egyre-egyre nem 20, nem 10, hanem csak 5 hold jut, melyből nem tud megélni, ha a nagybirtokon külön kereseti alkalmat nem talál. A nagybirtokos család tehát gazdasági tekintetben a terület feltétlen urává lett; hatalma birtokterülete egy jelentékeny részének elvesztése daczára óriási mértékben megnövekedett.

* * *

Röviden jellemeztük a mezőgazdasági népesség egyes osztályait. Madártávlatból szemlélve ezt az egész embertömeget, látjuk, hogy ez a földgömb legtöbb országában a népesség számban legnagyobb, testileg legerősebb része, mely mint az emberiség első szükségleti cikkeinek majdnem kizárólagos termelője, gazdaságilag túlnyomó hatalmat képvisel. Ezt a hatalmat persze csak úgy értékesítheti, ha az ipari cikkek termelőivel, szállítóival valamint a személyes szolgálatot végzőkkel és a szellemi munkásokkal gazdasági csereviszonyba lép. És látjuk, hogy ennél a cserénél a mezőgazdasági népesség a rövidebbet húzza; az emberiség összjövedelmének elosztásánál a mezőgazdasági munka képviselőinek jut aránylag legkevesebb; a végleges leszámolás a mezei és városi elemek között is úgy történik, hogy a mező bérmunkásokat szolgáltat a városnak, míg ebből tökepénzesek indulnak ki a mezőre, hogy az ottani népességet mint földvásárlók, vagy legalább hitelezők uralmuk alá hajtsák.¹ Ennek a jelenségnek oka csakis a mezőgazdasági termelés és termelő népesség szervezetlenségében kereshető mely miatt első szükségleti cikk-monopoliiumát nem képes a jobban szervezett másodlagosan termelő ipari népesség ellenében kihasználni.

A világgazdaság jövedelméből a mezőgazdasági népességnek jutó rész további, egyénenkénti eloszlása époly egyenlőtlenül, de még hevesebb küzdelmek között történik, mint az iparban. Mert a mezőgazdasággal foglalkozók jövedelmük jelentékeny, gyakran túlnyomó részét nem csereértékekben, pénzben kapják meg, hanem fogyasztásra alkalmas termékekben, bizonyos földdarabkák terményeiben. Így azután az, a mi az iparban mint bérharcz jelentkezik, a mezőgazdaságban ezenkívül a nagyobb és kisebb birtokosok, a birtokosok és alkalmazottak között egyes táblák terményeiért, egyes legelőterületek használatáért a városi műhelyekben már nem szokásos eszközökkel folytatott

¹ L. erre nézve Kautsky idézett munkájának *Die Ausbeutung des Landes durch die Stadt* című fejezetét.

küzködésben, kijátszásokban, lopásokban egymás örökös szemmel-tartásában, sőt nyílt erőszakosságokban is nyilvánul. Ebben az ádáz harcban a vesztes természetesen megint a tudatlanabb és szervezetlenebb: a kis ember.

A mint a mezőgazdaság mai helyzetét megmagyarázhatjuk múlt fejlődése alapján, úgy a mai helyzetből következtetést vonhatunk jövő alakulására nézve. Azonban óvakodnunk kell attól, hogy ezt egyszerű számtani feladványnak tekintsük melyben a gazdasági élet általános törvényei képezik az egyedül számbaveendő tényezőket. Nagyon sok mellékkörülmény módosítja ezeknek hatását. Hogy egyebet ne említsek: a mezőgazdaságban a legtöbb helyütt fennálló örökösödési rendszer minden egyes haláleset alkalmával az egyes üzemhez tartozó földterület szétदारabolását és ezáltal több, kisebb üzem keletkezését idézi elő. Ily módon a haszonnal dolgozó, életképes nagyobb üzemek megszűnnek és helyükbe esetleg életképtelen közép- vagy törpe-üzemek lépnek, melyekben kezelőik csak elfecsérik idejüket és munkájukat. Máshelyütt — különösen, a hol a kellő gazdasági értelem és érzék hiányzik — ismét a birtokok megkötöttsége, az eldarabolás lehetetlensége akadályozza a valóban czélszerű kiterjedésű és csoportosulású üzemek létrejöttét. Az iparban az üzemek ily rendszertelen szétदारabolása vagy összehalmozása a legkritikább esetek közé tartozik. A politikai hatalmi törekvések, valamint a hagyományok, egyéni hajlamok a mezőgazdaságban előreláthatólag ezután is nagyobb mértékben fognak érvényesülni, mint az élet más köreibben.

Persze, azért itt sem lehet a gazdasági élet elemi törvényeivel büntetlenül szembeszállni; az ezek ellenére folytatott mezőgazdasági üzemek mihamarább elcsenevészednek, elzülnek és az első nagyobb csapás után tönkremennek, még ha mester-séges eszközökkel akarják bennük a lelket megtartani. Virágozni, fejlődni, a beléjük fektetett munkát, tőkét, vállalkozást igazán meghálálni csak azok az üzemek fogják, melyeknek létezése a társadalomra nézve valódi szükségletet képez.

Az emberiség szaporodása, az igények fejlődése, a fogyasztás növekedése, az általános biztonság megszilárdulása, a forgalom élénkülése, a világgazdaság rohamosan előhaladó egy-séges szerveződése mellett két főtenyező ad irányt a mező-gazdaság fejlődésének. Ezek a tényezők: a termelési eszközök tökéletesbülése és az azelőtt főként a helybeli fogyasztás számára dolgozó mezőgazdaság bevonása a világpiac áruforgalmába.

Ezen tényezők hatalma alatt a mezőgazdaságnak mindenütt azt kell termelnie, a mit legnagyobb haszonnal értékesíthet, tehát a mire legnagyobb szükség van — és úgy kell termelnie, a hogy a legnagyobb hasznot érheti el, tehát a leggazdaságosabban.

Nem lehetne ezután elhamarkodottabb következtetést tenni, mintha kimondanék, hogy: tehát a nagy- vagy a kis. üzemé, a nagy- vagy a kisbirtoké a jövő. Bizonyos, hogy a mezőgazdaságban is épúgy, mint az iparban, minden fajta terméknek bizonyos nagyságú, üzem felel meg, melyben az legcélszerűbben állítható elő. Így a kerti vetemények egy nagy része egészen kis üzemekben, egy más része, továbbá a gyümölcsök, kereskedelmi növények egy csoportja középüzemekben termelhető legcélszerűbben. A gabonaneműek termelését az agronomiai ismeretek mai állása mellett legjövődélmezőben nagyüzemek folytathatják, az észszerű erdőgazdaságot a latifundiumok. De azért nem lehet mondani, hogy jó, hát térjünk át mind a kerti gazdálkodásra, akkor a kis ember önálló gazdasági üzeme lesz uralkodóvá. Az emberiség mindig csak bizonyos korlátolt mennyiségű kerti terményt lesz képes elfogyasztani; ha ennél többet termelnek, a többletet sem a helyi fogyasztás, sem a kivitel útján nem fogják tudni értékesíteni, munkájuk tehát kárba vészett; egy fájdalmas tapasztalattal gazdagabban térhetnek vissza a szemes gazdasághoz.¹

A mezőgazdaság versenyképes folytatása mindig nagyobb szakismeretet és mind több oly segédeszköz igénybevételét kívánja, melyeket még az egyes nagyüzem sem képes mindig egészen a maga kebelében értékesíteni. Csak a gőzszántásra, a csatornázásokra, a kellő irányban tenyésztett állatállomány megteremtésére és fenntartására kell gondolnunk. Ezenkívül a fogyasztók is válogatottabbak lesznek, mindinkább egységes minőségű termékeket kívannak a mezőgazdától is. Az egyes mezőgazda tehát mindinkább ki fog lépni elszigeteltségéből, üzeme mind több tényezőjét fogja másokkal szövetkezve fenntartani és használni, mind több gazdasági műveletben fogja magát egy nagyobb közösség működési irányának, egy minél több részgazdaságra kiterjedő felsőbb vezetésnek alárendelni. Innen az egyes önálló üzemek pusztá részüzemekké tételéig csak egy lépés; a leg-

¹ Albert professzor szerint 100,000 métermázsával több toрма Németországban ép oly kevésbé lenne értékesíthető, mint 100,000 métermázsával több fokhagyma.

közelebbi lépés már az üzemek teljes, a művelt föld egész területére kiterjedő egyesülése, melylyel ugyan tökéletesen megfér, ha egyes területek, pl. házikertek tovább is az egyesek közvetlen rendelkezése alatt maradnak.

Az üzemek egyesítésén munkálkodnak a legerősebb gazdák: az uradalmak fölött rendelkező dinaszták, a kik sorban kivásárolják vidékük kisebb-nagyobb középbirtokosait, legfeljebb zsellérkertek módjára tűrve meg birtokaik között parasztföldeket is és az értelmesebb jobbmódú parasztgazdák, a kik gazdasági üzemüket bekapcsolják valamely tej-, baromfi-, gyümölcs-, vagy más termelési szövetkezetbe, melyből azontúl nemcsak gazdálkodási eszközeik, termékeik árát, hanem gazdálkodásuk egyes tényeihez utasításokat is nyernek.¹

Az üzemek koncentrációjával egyidejűleg halad a mezőgazdasági munka színvonalának, speczifikus értékének emelkedése. A gépek és finomabb eljárások mind nagyobb mérvű meghonosodása, a vevő és fogyasztó közönség igényeinek finomulása mind több, csak a legegyszerűbb munkára képes embert űz a mezőről más kereső helyekre,² de egyszersmind mind több értelmes, képzett munkásnak szerez a mezőgazdaságban munkálkodási teret.³ Ezeknek a tanultabb mezőgazdasági munkásoknak igényei azonban már annál kevésbé lesznek a mai mezei proletárokéi színvonalán tarthatók, mert az általános forgalom élénkülése mellett a városi és falusi munkásosztály igényei mindinkább kiegyenlítődnek. Nem fog már megelégedni a mezőn dolgozó munkás az ipartelepen dolgozóéhoz képest nevetségesen alacsony bérrel azért, mert e mellett legalább lehet, a mennyit akar. A tőkés, okszerű gazdálkodás terjedése és a forgalom élénkülése mellett mindinkább meg fognak szünni a mezei munkások határozatlan mennyiségű, az egyéni szükséglethez és kívánságokhoz mért termény és legelő élvezményei; miután minden piaczi áru lesz, a mezei munkások is csak piaczi áron fognak bérük fejében természetbeni szolgáltatásokat nyerhetni és elfogadni.

¹ Lásd David idézett munkájában a dán mezőgazdasági szövetkezetek tevékenységének és eredményeinek ecsetelését.

² Tudvalevőleg a mezőgazdasággal foglalkozó népesség sokhelyütt abszolút számban is csökkent, ugyanakkor, midőn a mezőgazdasági termények mennyisége nevezetesen emelkedett.

³ Nem oszthatjuk tehát Kautsky azon nézetét, hogy a tőkés fejlődés a vidéktől legértelmesebb elemeit vonná el a város számára és ezáltal a vidéki népesség értelmi színvonalának hanyatlását idézné elő.

Az a körülmény, hogy a városi és mezei munkabérek kiegyenlítése az utóbbiak lényeges emelkedésével fog végbemeni, pusztító fergetegként fog hatni mindazon gazdasági üzemekre, melyek fennmaradásukat ma csak a bennük alkalmazott munka. aránytalan olcsóságának, aránytalanul csekély díjazásának köszönhetik. Tehát meg fognak szünni azok a terv nélkül létesített, számítás és kellő eszközök nélkül kezelt nagyobb középüzemek, melyekben sem a tőke, sem a munka nem találhat megfelelő kihasználást, melyeknek tehát tönkre kell menniök, mihelyt a munkásai nem elégszenek meg többé nesze semmi fogd meg jól bérekkel, hanem munkájuk teljes értékű jutalmát igénylik.

De meg fognak szünni azok a kisüzemek is, melyekben ma oly sok paraszt kínlódik évről-évre, hogy mint a »maga ura« több munkával kevesebbet keressen, mint ha bérmunkába állna. Ezek végre is szakítani fognak régi becsvágyukkal és elhagyják életük mostoha színterét, birtokukat, midőn meggyőződnek róla, hogy másutt mint mezőgazdasági munkások is jobb sorsra tehetnek szert és valójában nagyobb mértékben is. lesznek a »maguk urai«, mint ha egy életképtelen üzemre fecsérlik munkaerejüket. Ám mindezek romjain győzedelmesen fog fölemelkedni az egyesített üzem, a mely még a mai ipari nagyüzemknél is magasabbrendű gazdasági alakulatot fog képezni, a mennyiben a részüzemek egész sokaságának szerves egyesülését fogja képezni, melyben minden egyes részelem a legcélrányosabb kiterjedést és kifejlődést nyeri és egyszersmind egy vagy több exisztencia valóban biztosított alapját fogja képezni. Hogy ezek az egyesített üzemek túlnyomóan a részgazdaságokat, vagy részberleteket magukban egyesítő latifundiumok — vagy esetleg a parasztgazda-termelők szövetkezetei lesznek-e, melyek mindinkább termelési szövetkezetekké alakulnak át — ezt még ma bajos lenne megjósolni, ehhez még nem elég régen figyelhetjük meg a legújabbkori gazdaság szellemének hatását az élet őstermelő köreire.

Mindenesetre elhamarkodott dolog lenne Dáviddal együtt a belterjes mezőgazdaság fejlődésétől és a bérmunkások helyzetének javulásától a nagy mezőgazdasági üzemek halálát várni. Egy a mainál jobban szervezett mezőgazdaság valóban szakszerűen vezetett üzemei mindenesetre több hasznot fognak a drágább munkaerőből is húzni és teljesebben meg is fogják érdekeiket a világpiacon óvhatni.

Még kevésbé jósolhatnánk meg azt, hogy a mezőgazdaság fentebb esetelni megkísérlett alakulása kinek fog nagyobb mértékben kedvezni: a nagyoknak, a kiterjedt földterületek, a nagy tőkék tulajdonosainak, az egyesített üzemek vezetésére hivatottaknak, vagy pedig a kicsinyeknek, a mai mezei proletároknak. Ezt majd meghatározza az osztályoknak a jövedelemért folytatott harcza, mely a mezőgazdasági társadalomban is akkor és úgy fog eldőlni, mint az iparban.

Persze a közgazdaság egyetlen nagy szervezetet képez, mely lehet egészen egészséges vagy egészen beteg, de ki van zárva, hogy egyik része valódi élettől duzzadjon, a míg a másik elsorvad. A mezőgazdaság is csak az iparral, kereskedelemmel együttesen érhet el nagyobb emelkedést. A mezőgazda csak akkor termelhet jobban, ha az ipar- és kereskedelem kellőképpen el tudja látni a szükséges eszközökkel és segédanyagokkal, keresményéből csak akkor biztosíthat magának valóban kellemes életet, ha az ipar megfelelő használati és élvezeti cikkekkel szolgáltat. Az iparos- és kereskedő-népesség életviszonyainak rosszabbodása a mezőgazdasági népességre is visszahat. De a mai cseregazdaság mellett a legnagyobb szerepet játsza az ipar és ipari népesség, mint a mezőgazdaság terményeinek fogyasztója. Ha ma Európában és Amerikában a mezőgazdaság nincs még rosszabb helyzetben, mint a minőben van, ez csakis az iparnak és forgalomnak ezen földrészekben beállott óriási kiterjedésének és fejlődésének köszönhető. Ezek a földrészek az egész földgömb ipari és forgalmi góczát, mondhatnánk városát képezik; ezért az ott fekvő mezőgazdasági területek ugyanazokat az előnyöket élvezik, a melyek azelőtt csakis a nagyobb városok közvetlen-közeiében fekvő telkeket tették jövedelmezőbbé és értékesebbé. A legjobb mezőgazdasági politikának is valóban csak egy helyes általános gazdasági és társadalmi, szociális politika keretében van értéke és értelme.

Kell-e hangsúlyoznom, hogy ezen helyes gazdasági politika, hazánkban szükségesebb, mint bárhol?

Dr. Farkas Geiza.

A SZOCZIÁLDEMOKRÁCZIA HELYZETE NÉMET-ORSZÁGBAN.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II. Polgári demokrácia és szociáldemokrácia.

A németországi polgári demokrácia a gazdaságilag megerősödött polgári osztály kifolyása. Ámde kora dér esett tavaszi éjszakán s nagyon is hamar elhervasztotta a fiatal virágot. A liberálisok alig voltak még *jungliberal*-ok, s rögtön *altliberal*-okká lettek. Az 1848. év volt az első, a Bismarckkal vívott harc volt a második próbaköve a polgári demokrácia érettségének és szilárd voltának. Mindkét próbatétlen elbukott; s ma már csak egy-két megrepedt oszlop bizonyítja fiatalságának egykori pompáját. Csillaga minden választásnál mélyebbre áldozik. Választástól-választásig pedig aluszik. 1903-ban nyilvánvalóvá lett a polgári demokrácia e válsága, mely eddig lappangott. Az 1903-iki választásokon a demokraták valósággal megsemmisítő vereséget szenvedtek. A főválasztáson csoportjukból még egyetlen jelöltet sem tudtak győzelemre juttatni. Ha a pótválasztások mégis összesen 37 üléshez juttatták őket, ezt egyesegyedül annak az iróniának köszönheték, hogy őket a szociáldemokrata jelöltekkel szemben »kisebb bajnak«, sőt gyakran általában ártatlanoknak tekintették. Nincs a *Reichstag*-ban demokrata képviselő, a kinek nem kellene látogatójegyére vagy ezt nyomtatni, hogy a »reakció kegyelméből«, vagy ezt »a revolúció kegyelméből«. E megalázás ellenére s ámbár a polgári demokrácia a választási harcban sokszor politikai becsületéről is megfélekedett,¹ csakhogy a konzervatívok és anti-

¹ Pl. türte, hogy az egyik jelölt, Arthur Bernstein, nyilvánosan letagadja zsidó származását. Egy másik jelölt, Postel, meg bizonyítványt állítatott ki magának egykori kapitányától, hogy szolgálati ideje alatt jó — tisztii szolgálta volt.

szemiték szavazatait megkaparintsa, mindennek ellenére nem tudta megakadályozni, hogy a *Reichstag*-ban 50-ből 13 ülést ne veszítsen. Két csoportjuk, a *Freisinnige Vereinigung* és a *National-socialer Verein* még vezérét is elvesztette. Sem a tehetséges dr. Theodor Barth, sem a fantaszta Fridrich Naumann nem szerepelhetnek mint hivatalos vezérek. Eugen Richter is csak nagy ügygyel-bajjal tudta helyét megtartani. A hírneves büntetőjogász Franz v. Liszt, egyetemi tanár, a ki a Barth-féle csoporthoz csatlakozott, politikai pályafutását a konzervatívokkal szemben szenvedett váratlan vereséggel kezdte meg, a mi annál sajnálatosabb, minthogy az ő szava a büntetőjog küszöbön álló reformja kérdésében nagy súlyú lett volna.

A szavazatok számát tekintve, szintén vesztett a demokrácia. Így pl. Badenben, Hessenben, Szászországban stb. s míg a nemzeti szocialisták és a *Freisinnige Vereinigung* legalább a népszámnak 1898 óta történt növekedése arányában szaporodtak egynéhány szavazattal, a másik két demokrata csoport, t. i. a Richter-féle néppárt s a délnémet néppárt szavazatainak összegéből is veszített. Az első csoport 558,300 szavazatról 541,000szavazatra, az utóbbi 108,500-ról 92,000-re esett.

Minden pártban vitatkoztak azon, mi okból mutatkozott a német polgári demokrácia minden választás után mindjobban annak, a mi ma, t. i. egy vértelen, alig életképes mikrokosmosnak.

Némelyek azon sopánkodtak, hogy a német demokrácia csupán, vagy legalább főleg azért van politikai tehetetlenségre kárhóztatva, mert a németnek sajnos, már vérében van a »nemes individualizmus« s ezért a demokrácia nem képez egységes, hatalmas törzsöt, hanem sok apró csoportra oszlik; s ezeken belül egyes tagjainak túlságos önérzete önhusát marja. A német nemzet »nemes individualizmusa« azonban kétségtelenül csak legenda. Ha egy, a legdifferenciáltabb elemekből összetett népről — s utóvégre minden nép ilyen — kollektív ítéletet modhatunk, akkor nyíltan be kell vallanunk, hogy mi németek nem individualizmusban, hanem megfordítva, az individualizmus hiányában, azaz a konvencionalizmusban szenvedünk, a mely sokszor a tekintélyek iránti rajongássá, fetis-imádássá és szolgálkúséggé fajul.

S pártpolitikai téren a szocializmus, klerikalizmus és konzervativizmus hatalmas és minden belső differenciáltság ellenére is külsőleg egységes áramlatai tanúskodnak a németeknek nagy-

párt alakítási hajlamáról. Másrészt azonban nem lehet tagadni, hogy a német demokráciának négy frakcióra szakadása¹ bizonyos fokú individualizmuson alapszik, a melyet persze inkább personalizmusnak kellene hívni. Az imént hivatalos nevükön idézett pártokat logikusabb volna egyszerűen a *Richter*-, a *Barth*-, a *Hausmanns*- s a *Naumann-csoport* névvel illetni. Nem mintha a mikrokosmos e szeletei közt nem volnának nézeteltérések, de ezek többnyire csak fokbeli különbségek, nem pedig a világnézet alapvető különbségei. Hogy ezek a csoportok nem egyesülnek — nem mondjuk: a nagy polgári balpárttá, mert ennek az álomnak már vége, de legalább egy kis polgári balpárttá, hanem e helyett, a hol csak összeakadnak, a leghevesebben harcolnak egymás ellen, ezt első sorban a vezérek személyes ambícióinak és összeférhetlenségének kell betudni. Ez pedig a legjobb esetben is csak pseudo-individualizmus.

Mások ismét a polgári demokrácia hanyatlását egyik legkiválóbb vezére magatartásának róják föl. Eugen Richter — szerintük — halálra lovagolja az egész szabadelvűséget. Ez megint csak részben igaz. Hisz sajnos tény ugyan, hogy az a sziklaszilárd tölgy, a melyen egykor a Bismarck-féle reakció viharai megtörttek, ma lombjavesztetten, kopáran áll, még pedig a mai reakciónak nem is heves ellenségeskedése, hanem keserűen-édes barátsága következtében. Igaz az is, hogy Eugen Richter személyes elkeseredésből, feleletül a többi demokrata csoportok és szociálisták támadására, valamint megfoghatatlan parlamentáris doktrinairizmusból, a mely még formális jog érinthetlenségére sem támaszkodhatott, a vámtarifa legutóbbi tárgyalásánál oly állást foglalt, a melyet minden nem teljesen vak szükségkép az agrárok és junkerek védelmi és daczállásának tartott s így a demokráciának rovására volt. A hanyatlás igazi oka azonban még másutt keresendő.

Ismét mások, a kik talán a polgári demokrácia letűnésének okait és következményeit még a legtisztábban látják, azt tartják, hogy az egykor oly hatalmas párt hirtelen összeroppadását az alapjában elhibázott párttaktika okozta. Valósággal beékelve az osztálytudatos proletariátus óriási mozgalma és a majd feudális, majd klerikális, majd nemzeti színekre festett

¹ E négy frakció: a *Freisinnige Volkspartei*, *Freisinnige Vereinigung*, *Süddeutsche Volkspartei*, *Nationalsocialer Verein*. Az ultranacionizmust és ultraoportunizmust képviselő *Nationalliberale*-t semmi esetre sem lehet a demokráciához számítani.

középkor közé, a német demokráciának évtizedeken át két oldalra ádáz harcot kellett viselnie. Hisz ez minden közép-pártnak történelmileg adott helyzete, de meg kell állapítunk, hogy a német demokrácia ebbe a helyzetbe a lehető legrosszabbul illeszkedett bele. Jelszavának így kellett volna hangoznia: *Megóvása egy valóban szabadszellemű polgárság érdekeinek minden reakció ellen s türelem a szocializmus fiatal föltóluló erőivel szemben, annak egészen kollektivistá végczéljáig.* Vagy hogy egy, legalább e tekintetben tisztán látó és tisztán beszélő újdemokratának, a nemzeti szociálisok egyedüli képviselőjének Hellmut v. Gerlachnak szavait idézzük: „*Offenzíva jobbra, de defenzíva balra!*” E helyett a polgári demokrácia, beleértve a nemzeti szociálisokat is, éppen az ellenkező utat követte. Páratlan gyűlölködéssel használt föl minden alkalmat hogy egyet-egyet üssön a szociál-demokrácián. A fölébredt negyedik rendtől való félelem, a mely, mint látni fogjuk, lélektanilag érthető ugyan, de politikailag a legnagyobb mértékben kompromittáló, kergette bele, mint valami *vis major*, a politikai áruulás ama taktikájába, a mely most már a krónikus betegség minden tünetét mutatja s ezért joggal neveztetett el hagyományosnak. Ezt az állításunkat iparkodunk bizonyítani egynémely érvel, a melyeket az utolsó választások tapasztalataiból merítünk. Már a főválasztás előtt mutatkoztak annak jelei, mily kevésbé komolyan veszi a minden árnyalatú szabadelvűség a reakció elleni harcot. Mainz kivételével, a hol a demokraták elhatározták, hogy már az első választáskor az általánosan ismert és népszerű szocialista tudós, dr. Eduard David mellé állanak, a balpárti urak egyebütt mindenütt, a hol maguk nem állítottak jelöltet, elhatározták, hogy a konzervatív pártokkal lépnek kartellbe a szociáldemokrácia ellen; így pl. Magdeburgban, a szász királyság és Hessen több választókerületében. Az alsfeld-lauterbach-i kerületben a nemzeti szociálisok és a Richter-féle haladók, ez esetben persze egyben az antiszemitizmus ellen is tüntetve, jobbnak látták a nemzeti liberális jelöltre szavazni, a helyett, hogy a szociáldemokratát támogatták volna. Mindez azonban csak előjátéka volt a pótválasztási taktikának. A pótválasztások a demokráziáról és a szociáldemokráziáról ezt a képet adták: A szociálisták 122, a polgári demokraták összevissza 38 kerületben kerültek pótválasztásra. A szocializmus és demokrácia 20 kerületben került szembe. Viszont a szocializmus 102, a demokrácia 18 választókerületben

között meg a különböző álarczú reakcióval. 13 kerületben a szociálistáktól függött, hogy a demokratát győzelemre vigyék, viszont. 40 kerületben a demokratákon állott a szociálista jelölt győzelme.

Míg azonban a szociáldemokraták majdnem mindenütt elhatározták, hogy a pótválasztáskor a konzervatívok, klerikálisok stb. ellen a demokratát támogatják, s azon a kevés helyen is, a hol — mint pl. Marburgban — párttaktikai vagy illendőségi tekinteteből le kellett mondaniok az ilyen támogatásról, magától értetődő képtelenségnek tartották a reakzionárius ellenjelöltet segíteni: a demokraták épen visszájára jártak el. Persze, különbségeket kell itt is tenni. Baden egy csomó kerületében, azután Leipzig, Ansbach, Flensburg, Lauenburg, s az elzászi Mühlhausenben a demokratáknak legalább egy része kéz alatt együtt tartott a szociálistákkal. *Nyíltan* tudtommal csakis a müncheni ó-demokrata csoport, Ludwig Quidde történet, író, egyetemi professzor vezetése alatt s a jénai Richter-féle szabadelvűek, dr. Harmening ügyvéd vezetése alatt merészkedtek a szociálisták mellé állani. Mindkét csoport azonban, 715, illetve 442 szavazóból álló, elenyészően csekély tömegű volt. Ez volt a kivétel. A szabályból csak egynémely leginkább szembeötlő példát ragadhatok ki, mert a választókerületek felsorolása, a melyekben a szabadelvűek a reakció jelöltjére szavaztak, egész füzetet töltene be. Eisenachban a Richter-féle demokraták a nemzeti liberálisokat támogatták, mert »Luther csak sohasem szavazott volna szociáldemokratára«. Jenában Adolf Damaschke, a nemzeti szociális jelölt kijelentette, hogy minden párt képviselője közül a szociálista az utolsó, a kire szavazatát adhatja. Kottbusban a Richter-félék Wilhelm v. Dircksent, az ultrakonzervatív diplomatát támogatták Otto Antriek szivargyári munkás ellen, Spandauban Barthék a reakzionárius Paulit Wilhelm Liebknecht tüzes fia, Karl Liebknecht ügyvéd ellen. A demokraták választási taktikájának tetőpontja azonban az a két eset, a mikor az oligarchavilágnézet két prototípusa mellé álltak, t. i. Herr von Oldenburg az ősi reakzionárius és néhai Herbert Bismarck, a legkevésbé sem frondeur herczeg mellé, a ki atyjának csak hibáit, nem pedig geniejét is örökölte.

Az ilyen politikai áramlat, a mely létjogosultságát önmaga semmisíti meg — így kiáltja kórusban egy sereg jó tenor, de rossz tömegpszichológus és történetbölcselelő — az ily áramlat szükségszerűleg végkép elsekélyesedik a homokban.

A mint látjuk, a polgári demokrácia összerokadásának okát sokfélekép magyarázták. De a helyett, hogy a jelenség mélyére tekintettek volna s a betegség okát gyökerén ragadták volna meg, mindenféle tüneteket fedeztek fel s ezeknek tudták be a betegséget.

Azt mondták már most, hogy a demokráciának feladata a művelt és szabadon gondolkozó polgárság érdekeinek képviselete. De ugyan hol van ilyen polgárság Németországban? Bizony mondhatni: sehol. Friedrich Naumann, a nemzeti szociálisok vezére, minap *sub rosa* maga kifejezte, hogy a demokrataválasztók nem azért szavaznak jelöltjükre, mintha nézetnyilvánításának szabad szelleme tetszett volna meg nekik, hanem ellenkezőleg azért, mert úgy vélik, hogy megválasztása által eleget tettek szabadságszeretetüknek s egyidejűleg bensőleg konzervatívok maradhatnak. Így korrumpálta a német polgárság kompromisszum-szomjas opportunizmusa a demokrata pártokat s ezek a pártok persze viszont mételyezték a német polgárságot.

Németországban nincs is a szó szoros értelmében vett demokrácia. A demokrácia igaz értelme szerint oly mozgalom, a melynek célja a népösszesség uralmának kiküzdése. Ennélfogva következetesen harcolnia kell a kiváltságos osztályok minden előjoga ellen, még pedig első sorban politikai és államjogi téren. Ennélfogva kell, hogy esküdt ellenségévé legyen minden abszolút monarchiának s vagy a köztársaságra, vagy legalább népképviselési királyságra kell törekednie. A tanügyi, a sajtótörvényhozás s a politikai szabadságjogok (választási, egyesületi s gyülekezési jog) terén kétségbevonhatatlant haladó magatartást kell tanúsítania. Nemzetiségi kérdésekben habozás nélkül az erkölcsi álláspontra fog helyezkedni s megszorítás nélkül meg fogja adni a jogot minden népnek és törzsnek, hogy önmagáról határozhasson. Mint a nemzetek közötti béke előharczósa s minden indokolatlan népteher ellenzője a legkomolyabban fog küzdeni a militarizmus és marinizmus, mint alapelveibe ütköző intézmények ellen.

Ez volna — így kellene föltenni — minden demokrácia szükségképi programgerince s többé-kevésbbé tényleg az is Európa minden, Németországon kívüli államában.

Németországban azonban nincs ilyen demokrácia. Az egyedüli következetes antimilitarisztikus párt a szociálistapárt. A Barth- és Naumann-féle demokraták egyenesen nyílt militarisztikus pártok, sőt az utóbbi párt elvből az. Nemzetiségi kérdé-

sekben, mint a lengyel vagy a dán kérdésben, a demokraták ugyan részben szembeszállnak a kormány politikájával, de csak azért, mert a brutális elnyomás eszközeit nem helyeslik, tehát nem demokrata etikai, hanem opportunistá-politikai tekintetéből. Egyébként abban a történetellenes felfogásban vannak, hogy a lengyeleket, dánokat stb. szelíd eszközökkel germanizálni kell. Ezért a szocializmus ismét a demokrácia helyét pótolja. Porosz-Lengyelországban a szociálisták Korfántyt, a lengyel radikálist támogatták. A polgári irredentista dánok viszont, jól tudván, hogy csak a szocializmus ismeri el jogosult követeléseiket, Flensburgban, Kielben és Lauenburgban föltétlenül a szociálistára szavaztak. A politikai szabadságjogok kérdésében a demokraták szintén megbízhatatlanoknak mutatkoztak. A szabadelvű városi bizottsági tagok községeikben semmivel sem vitték jobban a közigazgatást, mint előbb a konzervatívok. Eepublikanizmus is csak a szociáldemokraták közt akad Németországban. A szabadelvűek ellenben, kivált a Richter-félék a legaljasabb byzantinizmus tanújeleit adják s a német demokrácia végül a nemzeti szociálisták, a sikerimádók demokratáskodó szektájának zavaros támadó-imperializmusává sekélyesedik.

Most már világos, miért megy vesztének a polgári fél-demokrácia. Az igazi demokrata-érelmü elemek visszariadnak a valódi arczulatot alig rejtő álarcztól s odafordulnak az egyedüli párthoz, a mely a demokrácia régi követelményeihez ragaszkodik. A demokrácia egyéb elemei pedig lassankint belátják, hogy a *Fortschritt* és *Rückschritt* közt ugyan formailag van még különbség, de alig van lényegileg s ezért mind nyíltabban mennek át a konzervatív pártok táborába. Ez a német demokrácia igazi szétörlődése.

Az előbbieken már benne van annak az oka, miért számoltak a szociálisták a legutóbbi választások után 3.100,000 (1898-ban 2.107,000) szavazatot és 81 (1898-ban 56) képviselőt. A mint a szocializmus minden igazán liberális és demokratikus elvet összegez, úgy lobogója alá is gyüjti lassankint mindazokat, a kik Németországban egyáltalában szabadérelmüek. Innen van, hogy a szociáldemokrácia magában Berlinben 216,448 szavazatot kapott s hogy majdnem minden székvárost, mint Berlint és Münchent, Stuttgartot és Darmstadtot, Karlsruhe és Weimart stb. röptében meghódította. Innen van, hogy a szász királyság 23 kerületéből 22-ben szociálistát választottak s még Nagy Frigyes Sanssouci kas-

télya is 6 *vörös* szavazatot adott le. Innen van végül, hogy a Hansa-városok három erőssége, a világhatalmi politika három központja: Hamburg, Bréma és Lübeck félretolta e politika képviselőit, a nemzetieket és szociáldemokratákat választott. A szociáldemokráciát mindinkább elismerik a kis emberek pártjának. Köln- és Essenben, a hol a szociálista jelölt klerikális ellen küzdött, a nemzeti érzelmű munkások és kispolgárok is, Münchenben és Bochumban, a hol a szociálista a »nemzeti«-vel állott szemben, az összes klerikális munkások és kispolgárok is a szociálistára szavaztak a pótválasztáson. Még a bajorok is, a kik pedig tudvalevőleg nehezen hozzáférhetők új eszmék számára, ezúttal igen sok kerületben szociálistára szavaztak, ugyanígy történt Mecklenburgban, Altenburgban, Giessenben és Marburgban, végül az alsfeld-lauterbacheri teljesen falusi kerületben, a hol e sorok írója volt a jelölt s 1198 szavazatot kapott; (Gross-Felda faluban, a hol csak paraszti kis- és középbirtokos van, 70 szavazatból 50-et, még pedig minden agitáció nélkül, pusztán a választók politikai ösztönéből.)

Friedrich Naumann, a ki *nemzeti szociális párt* neve alatt hét évvel ezelőtt a polgári demokrácia legifjabb csoportját a *szociális császárság* kissé korai hirdetésével megalkototta s egyidejűleg kiadta ezt a brammarbas-jelszót: »váltuk föl a szociáldemokráciát«, a választások után követőinek azt a tanácsot adta, ne vegyenek többé részt a politikában, mint-hogy eszméjének nincs pártképző ereje. Ez a szegénységi bizonyítvány, mint nyilvános gyónás, halálos ítélete, sőt öngyilkossága egyszersmind Németország összes polgári demokráciájának. A jövőben csak két nagy tényező lesz: a jobb és a bal. Vessünk ezek kapcsán egy pillantást a polgári demokrácia szellemi rokonára: az egyetemre.

A szociálista mozgalom bölcselek, nemzetgazdák, szociológusok és történetírók dolgozataiból fejlődött ki. A legkülönbözőbb országok szociálista programjaiban nincs egy szó sem, a melynek a tudósok egész sora nem volna keresztapja. A modern szocializmus ősei: Saint-Simon, Fourier, Proudhon, Louis Blanc, Eodbertus, Marx, Lassaille, Engels mind tudósok voltak. Bizonyos, hogy e férfiak előtt is voltak proletármozgalmak, a melyek egy magasabb szellemi és gazdasági *standard of life* után való vágyakozásból eredtek; de ezek csak mechanikusan, mint elnyomottak terjeszkedési szükséglete jelentkeztek.

Csak a munkássághoz szegődött tudomány tette a proletármozgalmat szocialista-mozgalommá, az öntudatlan, cél nélküli, ösztönszerű mozgalmat öntudatos, tiszta, élesen körülhatárolt mozgalommá.

Mit sem látunk tehát természetesebbnek, mint hogy a szocializmus mai nagy nemzetközi mozgalma is megőrizte a tudományosságot, s hogy a tudomány embereire nagy ingert tud gyakorolni. Különösen azok az intézetek, a melyek valamely ország normális viszonyai mellett a tudomány valóságos várainak és erősségeinek tekintendők, t. i. az egyetemek, tanáraik mind nagyobb kontingensét szolgáltatják a modern munkáspártnak. S ez a viszony mindkét fél javára van: az egyetemeknek, mert ezáltal oly tanárokat nyer, a kik mai gazdasági és társadalmi életünk alapfeltételeibe mélyen bepillantottak, s a munkásság javára, mert ezáltal a saját soraiból támadt vezérei mellett oly vezéreket kap, a kik a modern tudomány legújabb követeléseivel s vívmányaival ösmerősek. Ekkép a jövő mindkét alappillére együttes támaszává lehet az összesség javának.

»Az európai élet ereit át meg átható önzés titkon elharpózó, sorvasztó kórja közepette csak két dolog maradt frissnek és termékenynek: a tudomány és a nép, a munkások. Csak kettőjük frigye termékenyíti meg az európai közállapotok méhét«. Ezeket mondja szónoki túlzással, de helyes alapon dolattal a tüzes Lassalle egyik legismertebb beszédében.

A tudomány és a munkások! Csakugyan, Európa majd minden országában látjuk, hogy a proletariátus magaválasztotta vezetői közt jelentékeny számú aktív és passzív egyetem tanár is helyet foglal. Legyen elég Enrico Ferri és Ettore Ciccotti, Cesare Lombroso és Hector Denis, Jean Jaures és Emile Vandervelde neveit idézni.

Nem így Németországban. Nincs a világon hely, a hol a tudomány kevésbé szabad volna, mint ott. El lehet mondani, hogy egészséges hátgerinczű tanárokat egyszerűen nem akceptálnak. A sokat emlegetett akadémiai tanítási szabadság csak a papiroson van meg. A gyakorlatban csak mint annak a szabadsága nyilvánul, hogy szabad azt tanítani, a mi a kultuszminisztériumot nem botránkoztatja meg. A német egyetemek ekkép, daczára egyes tudományos munkálkodásuknak, politikailag szólva a reakció és byzantinizmus erősségeivé lettek. A német katedrákon virágzik a fölfelé való gyávaság, az igazság legfőbb javának, a tudománynak a mindenkori kormány szol-

gálatában való kihasználásának művészete s egy minusa a bátorságnak, a melylyel valaki az állam és társadalom kritikáját illető megismeréseit nyíltan meg meri vallani, ha csak nem valami eldugott jegyzetképen műve 1001. oldalán. Ez a legkirívóbb ellentétben áll azokkal a fogalmakkal, a melyek a külföldön a német professzorról dívnek. Természetes, hogy a német állam az ő lelkiismereti kényszerével és rendőri rendszerével a főbünös »tudományos hivatalnokai« jellemének illetén képződésében. A német szocziáldemokrácia két legnagyobb tudósa: Marx és Engels, a kik egy ideig egyetemi pályafutásra gondoltak s a kik bizonyára csak legszebb dicsőségére váltak volna a német egyetemnek, nem fogadtatott be. Leo Arons, a berlini egyetem vegytani docense, a ki szocialista lett, miniszteri ukázzal elmozdított. Mások, mint Konrád Schmidt s e sorok írója sem juthattak egyetemre, mert most már az egyetem nemcsak szokásjogilag, hanem teljesen jogi formák közt elzárattott ama tudományos áramlat elől, a mely már az ország egyharmad részén túl terjedt, a melynek adóereje teszi csak lehetővé az egyetem fennállását. Ez éles fényt vet a német viszonyokra egyáltalában, de a tanári körökre különösen. Egész Németországban nincs szocialista egyetemi tanár. S e mellett a professzori világ nem biztosítja magának férfias opposícióval a tudomány előítéletnélküliségét, hanem térden görnyed II. Vilmos imádatában. Minden más országban — Orosz- és Törökország s Kína kivételével — mindenütt elhalmozták volna egyetemi katedrákra szóló meghívásokkal az oly tudósokat, mint Karl Kautskyt vagy Eduard Bernsteint: Németországban ők a »társaság«-tól került, rendőri felügyelet alatt álló »magántudósok«.

(Folytatjuk.)

Michels Róbert.

A JAPÁN KAPITALIZMUS FEJLŐDÉSE.

I.

A mikor 1854-ben aláírták az első szerződést, a mely Japán néhány kikötőjét megnyitotta az amerikai kereskedelemnek, az ország társadalmi szervezete a hűbériség volt. A hűbériség annak minden jellemző attribútumával; teljes decentralizáció a közigazgatásban, jobbágyság a munkaalkotmányban, rideg kasztszerű berendezkedés az osztályrétegződésben, a politikai jogok teljes ismeretlensége, a lovagerény mint legfőbb törvény,¹ stb. stb.

Az ország elismert uralkodója a mikádó volt, a ki Kyotóban tartotta székhelyét. Emberi szem az ő szent személyét nem láthatta; árnyékuralkodó volt, a ki a kormányzat minden jogát és kötelességét a shogunnak volt kénytelen átengedni. Ez volt a legegyszerűbb megoldása annak a fogas kérdésnek, hogy lehet az uralkodót szent glóriával körülvenni és személyét semmibe venni. A Sogun Tokyóban tartott udvari; — odajártak évenként hódoló látogatásra a Daymiok, a hűbéres fejedelmek. Ebből a látogatásból állott az egész kapcsolat központi kormányzat és helyi kormányzatok között. Különben a daymiok teljesen függetlenek és önállóak voltak és kiki tetszése szerint szedett adót,² veretett pénzt és bocsájtott ki fedezet nélküli papírpénzt.³

¹ L. Nitobé I. *Bushido. The Soul of Japan.* 1903. Tokyo. Shokwabo.

² Jejiro Ono. *The Industrial Transition in Japan.* Ney-York, 1890. Publications of the American Economic Association. Vol. V, No. 1. pag. 23. 3

³L. Jejiro Ono, id. m.pag. 24, továbbá Matshukata, *The Gold Standard in Japan*, Intro. pag. I.

A forgalomról alig lehet szó. Minden eszközt fölhasználtak a megakadályozására.¹

E látszólag csöndes tenger fenekén mégis forrongott az átalakulás.

A japán nemesség egyik sajátja, hogy úgyszólván kivétel nélkül urbanizált nemesség volt.² Sombart Werner kimutatta a nemesség urbanizációjának eléggé nem mérlegelhető jelentőségét a tőkevagyon keletkezésében³ (és bár az itteni példa nem mindenben igazolja az ő felfogását⁴) kétségtelen, hogy a kisajátított földjáradék akkumulációja és monetarizációja az urbanizációval szorosan összefügg, és hogy a polgárság megerősödéséhez az urbanizált nemesség útján kiosztott járadékmenyiségek nem kis mértékben járultak hozzá. A városokban magukban a czéhrendszer a legmeszebbmenőleg kifejlődött,⁵

Mínthogy a Jokugawa-család megalapítójának, a »bölc« Iyejaszu-nak sikerült békét teremtenie az országban, a feudális nemesség vagyonát egymás kárára nem növelhette és így a családok szaporodtával egyre szegényebb lett, a városi polgárság pedig egyre vagyonosabb és erőteljesebb. Észrevétlenül, öntudatlanul, megindult e két osztály harcza az érvényesülésért.⁶

Ilyen volt a helyzet, a mikor az amerikai ágyuk megdördültek Tokyó előtt. Az amerikaiak igen »jól viselkedtek« és miután a Sogunatus aláírta a kereskedelmi szerződést, eltávoztak. Ha a hermetikusan elzárt országban már megindult a polgárság osztályharcza — a megváltozott viszonyok még jobban siettették annak a fejlődését.

¹ Így pl. halálbüntetés terhe alatt tilos volt zártfarú hajót építeni. Ez a hajózás megakadályozására. A különböző hűbéres fejedelmek által kibocsátott pénznemek csak az illető fejedelemségben bírtak forgalomképességgel. Utak nem voltak, stb. stb.

² Jejiro Ono. Id. m. pag. 20. „Feudal Lords were obliged to leave their families as hostages at the metropolis.” Később: „Close by the Castle dwelt his (the lords) retainers, who in time of peace served him as civil officers”.

³ Sombart, W. *Der Moderne Kapitalismus*. Leipzig, 1902. I. 283 és köv.

⁴ Így pl. az urbanizált nemesség itt beigazolhatólag sose foglalkozott maga pénzügyletekkel.

⁵ Milford. *Tales of old Japan*.

⁶ Kawakami K. K. Id. m. 52. 1.: There were not wanting reasons which might have caused discontent and complaint of the commons. The arbitrary administration of the magistrate and of the minor clans . . .”

Míg azelőtt a nemzeti eszme teljesen ismeretlen fogalom volt,¹ most egyszerre országszerte hangzott a centrális államhatalmat képviselő mikádói uralom újra fölélesztése, a Sogunatus és a partikularisztikus hűbérfejedelemségek megszüntetésének a kívánsága. Arról, hogy mi történt 1854 és 1867 között, a japán krónikák mélységesen hallgatnak. Csak elejtett szavakból, egy-egy megjegyzésből vehető ki, hogy ebben az időszakban igen véres és elkeseredett forradalom játszódott le, a mely 1867-ben az osakai kastély elfoglalásával nyert befejezést. A centrálista párt teljes diadalt aratott a Sogun és hűbéresei fölött és a diadalmas »forradalmárok« kikiáltották a mikádót uralkodónak. Innét datálódik, a mit Médzsinek hívnak, az új japán időszámítás és innét fogunk mi igyekezni a kapitalisztikus koncentráció folyamatát vázolni. A restauráció tényével még ipso facto nem történt meg a centralizáció. A restauráció kormánya forradalmi kormány volt, a szó legszorosabb értelmében. Azaz pro hic et nunc kormány volt, semmi hatalommal azok fölött az országrészek fölött, a melyeket még fegyveres kézzel meg nem hódított, és mi fő, voltaképen minden jövedelem nélkül.²

A fentebbiekben igyekeztünk rámutatni azokra a belső, ellenmondásszerű hajtóokokra, a melyek a feudalizmust két évszázados békés korszak folyamán voltaképen *disused organ*-ná süllyesztette és a jobbágyoktól kicsikart járadékjövedelmet az inurbanimento folyamán a városokban akkumulálta.

Minthogy Japánban sem a nagyfokú aranybehozatalnak nyomát nem láthatjuk,³ a melyre a mi közgazdaságunk a

¹ Kawakami. Id. m.: „the sentiment of Japanese nationality was mainly a product of foreign cannon-balls”. (Mi ebben egy kissé túlságosan fenomenikus felfogást látunk.)

² Okuma SMgenobu. *A General View of Financial Policy during thirteen years, 1868—80.* Tokyo. 1880. II. Paper Currency. 5. 1. As the territorial nobility still continued to exercise the powers of government within their own districts, the central government was not able to obtain from them more than an annual contribution of 700,000 yen . . . ”

³ Sőt ellenkezőleg, az aranykivitel igen tekintélyes volt. Sombart W. id. m. I. 366. 1. „Die Goldausfuhr aus Japan nach Europa schätzt Lexis für die zweite Hälfte des 16. Jahrhunderts auf 300 Millionen Mk. und im 17. Jahrhundert auf 400 Millionen Mk.” Az 1858—59-iki esztendőekben ismét tekintélyes volt az aranykivitel. L. *The Currency of Japan. A reprint of articles, letters and official reports*, Edited and published by request. Yokohama, Japan Gazette Office. 1882. 231. 1.

tőke keletkezésének a történetében oly — szerintünk jogosulatlanul — nagy jelentőséget tulajdonít,¹ sem fölfedezések és hódítások nem játszottak közre, kénytelenek vagyunk a polgári rend keletkezésére más magyarázatot keresni. És ez nem nehéz. A nemesség paczifikálása és urbanizálása, ennek következtében a feudális járadékösszegeknek a városokban való egybehordása, a békés nemesség fényűző életmódja, a mely egyrészt emelte a polgári kézmű terjedelmét és minőségét, szervezte a kézművesiséget, és gyakran adósává tette a nemest a polgárnak. Nézetünk szerint ezek a strukturális változások a feudális társadalomszövetben magában teljesen elegendő magyarázatául szolgálnak a nemes-polgári ellentét tudatossá válásának, azaz polgári osztályharcz megindulásának. Hogy hová fejlődött volna ez az osztályharcz a modern gépek, fegyverek és — ha tetszik — eszmék nélkül, arra nehéz volna felelni. De azt hisszük, hogy nem nagyon messze járunk a valóságtól, ha a teljesen demokratikus és industrializált kínai társadalomban keressük a képét, a termelési technika fejlődése híjján, a polgári rendet következetesen keresztülvivő stagnálás tipikus képét.²

Ilyen viszonyok között találta az amerikai kereskedelmi szerződés Japánt. És bár részünkről elismerjük, hogy az amerikai ágyúk okozta félelemnek igen fontos szerepe jutott a cenztrális hatalom helyreállítására való törekvés megerősödésében, nem mulaszthatjuk el, hogy rá ne mutassunk arra, hogy talán még sokkal jelentékenyebb volt az ország kereskedelmi megnyitása, a polgárság faj súlyának növekvése egyrészt és másrészt a feudális *military gentlemen* tehetetlenségének ad oculos demonstrálása. Kétkedéssel fogadjuk azt a felfogást, hogy a hűbéres fejedelmek zsarnok és a jobbágyokat kizsákmányoló kormányzása elegendő ok lett volna a cenztralizáció tisztán polgári kívánságának. A történelem tanulságai azt mutatják, hogy a kifosztottak és földhöz görnyesztettek ott voltak ugyan minden forradalomban, várva a grand peut-être-t, föláldozva magukat, mert nem volt úgyse veszíteni valójuk; de a forradalmak céljait, irányát azok határozták meg és gyümölcseit azok élvezték, a kik mint jelentőségükben megnövekedett, hatalmas osztályok léptek a történelem színpadjára. Nemcsak ezért, mert bár a forradalmak automatikusak, a hatalom mégis

¹ L. SomBart W. Id. m. I. 352. és köv. 1.

² L. Engels F. *Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*.

azé, a ki definiálni tudja,¹ hanem azért is, mert az éhínséglázadásokat ép az különbözteti meg a forradalmaktól, hogy azok a társadalmi struktúrában keletkező eltolódások kiegyenlítésére törekszenek és nem önkényes vagy akár kétségbeesési harcok. A forradalom mindig a tényleg erősebbek harca a látszólag erősebbek ellen. Éhség és kétségbeesés-lázadásoknak soha sincs programja és rendszere, semmi esetre sem olyan precíz és nagyjelentőségű, mint a partikularisztikus elnyomásnak centrális elnyomással való felcserélése.

1867-ben, mint mondtuk, a fentebb leírt társadalom-erőtani hatások megteremtették az egységes, centrális japán államhatalmat. 1869—70. években a centrális hatalom megerősödött és még 1870-ben megszűnt a hűbériség.

II.

Az előzőkben rámutattunk a kapitalisztikus koncentráció főforrására: a nemesség paczifikálására és inurbanimentjára — ennek két következményével: a jobbágyságtól beszedett járadék-vagyon akkumulációjára és a középnemesség eladósodására.

A hűbériség megszűntének gazdasági jelentősége 1873-ban válik gyakorlativá. Ekkor ugyanis a jellegefosztott szamuráj-ságnak kijelölt örökös nyugdíjat, a mely rizsben volt fizetendő, kapitalizálták és átruházható kamatozó kötvényeket bocsájtottak ki a helyükbe. Ezzel egyszerre fölszabadult az az egész járadék-jövedelem, a melyet a nemesség a földből húzott, és a kapitalisztikus koncentráció hatalmas lendületet kapott. A járadék-jövedelem mobilizálódott és szabad kapitalisztikus akkumulációra nem volt gátja.

Gombamód termettek és buktak a bankok. 1873-ban 3.200.000 yen volt a banküzletbe befektetett nyugdíj megváltási kötvények tőkeértéke; 1895-ben 49.056.100 yen;² ha már most meggondoljuk, hogy az egész tőkeösszeg egyrészt 6% kamatot élvezett az adókból, másodsor papírpénz alakjában kölcsönkép forgott a szegény nép kezén — az átlagos kamatlábat pro tempore 15%-ra téve — elképzelhetjük, hogy ezen a csatornán milyen óriási része folyt az ország jövedelmének —.

¹ Lissagaray. *History of the Commune of 1871*. Angol kiad. ford. Eleanor Marx-Aveling. New-York, 1898. International publishing Co.

² L. *Japan in the beginning of the 20-th Century*. By the Department of Agricultural and Commerce Japan, Tokyo Shoin 1904 589. 1.

sebben az ország összes munkatermékeinek — a tőkekoncentráció gyűjtőcsatornáiba.

Ezekben a Nemzeti Bankokban kell látnunk a modern japán kapitalizmus első czéltudatos megnyilvánulását.

Ezeket a bankokat azért hívták életre, mert tőkét akartak teremteni. Ők ugyanis azt hitték, hogyha a bankok papírpénzt bocsájtanak ki, az tőke.¹ Nos hát, ezt elérték. Nem a kibocsátott papírpénzzel, hanem a járadékból fizetett nyugdíjak mobilizációjával és akkumulációjával. Természetesen ez csak a kezdet. A tőke ott kerül saját lételemébe, a hol ipari tőkévé alakul át.

Ugyanazok a körülmények, a melyek a tőke keletkezését elősegítik, távolról sem alkalmasak annak a kifejlesztésére. A tőkés társadalom rendszeren forradalmi, harcziás világban születik, de élete csendes és nyugodalmas. Még Médzsi elején igen demokratikus és szabadságlángoló volt a japán polgárság, a mint elérte, a mit akart, belenyugodott a porosz mintára szabott alkotmányba, a csak rosszul leplezett zsarnokságba, átengedte a politikai tért a régi, fölöslegessé vált szamurájoknak, nem volt ellenvetése a legvégsőkig menő militaristiko-policziális közigazgatás ellen. Nyugalmat akart. Politikájának utolsó quintessentiája a Mill-féle utilitarianizmus és a Rousseau-féle zsarnoki monarchiával ölelkező extrem individualizmus. Csodálatosan talál itt Ferri megjegyzése a keletkező polgári társadalmak »mesterkéltn politikájáról«.²³

III.

A tőkekoncentráció folyamata minden országban okozati összefüggésben van a városi lakosság aránytalan szaporodásával. Az 1870-es évek előtti időben ennek nem volt módja adva. A mint a »szabadabb« felfogás a kikötők megnyitásával

¹ Matsukata. Id. m. III. I ___ due to the obvious fallacy that currency and capital are interchangeable ...”

² *Socialism and Modern Science. Darwin-Spencer-Marx.* Angol kiadás. Transl. R. Rives la Monte. New-York: International Library Publishing Co. 1900. 67. 1.

³ K. Kawakami id. m. 111. 1. „Thus at the beginning of our democratic movement, we may observe a very peculiar phaenomenon, — we see that Imperialism or Militarism proceeds hand in hand with Democracy”. Lehet-e szebb iskolapéldát találni a gazdasági determinizmus exemplifikálására?

általánossá vált, a városi és mezei lakosság számarányaiban csakhamar megindul az eltolódás.¹

Míg az előzőekben a kapitalizmus koncentrációját előmozdító és attól recziprociter befolyásolt jelenségekre (nevezzük Sombarttal a »homogen« jelenségekre) fordítottuk figyelmünket, másrészt figyelmünk nem fordulhat el a kapitalizmus fejlődését gátló, azzal »heterogen« jelenségcsoportoktól.

Az előzőkből levonjuk a következtetést: a japán tőke, aranybehozatal, primär foglалás, kalózkodás és külföldi cserekereskedelem híján lényegében akkumulált járadék, a jobbágy-ságtól kicsikart, a partikularisztikus kormányzat által állami, azaz közösségi célokra csak kis mértékben igénybevett, magánosok által lefoglalt és a városokban akkumulált járadék. Ennek a járadéknak a mobilizálására az önértékkel bíró pénz föltétlen nagy könnyítő befolyással van. Japánban ép ez hiányzott. A pénz legnagyobb része egyszerűen értéktelen papirosszelet volt. Szinte nehéz elkerülni a kísértést, hogy e helyen ne hasonlítsuk össze a szeletkéket egyszerű fizetési meghagyásokkal, a melyeket az egyik (a dologtalan) osztály a dolgozó jobbágy-ság terhére kibocsájtott. Ez a járadék fölszívására ugyan alkalmas, de annak mobilizálására teljesen alkalmatlan. Egy nagy úrnak nem kellett a másik pénze, mert azt maga is csinálhatott. Mikor 1870-ben az új aera beköszöntött, ez a nagyfokú készpénzhiány vezetett ahhoz a papírpénz-politikához, a melyről kimutattuk, hogy mennyire hozzájárult a fölszíváshoz, de teljesen alkalmatlan volt a fölszívott mennyiségek monetarizációjára. Ez azonban csak, mondjuk, technikai heterogenitás. Volt azonban két sokkal lényegesebb is: a túlnépesség — és az a körülmény, hogy az ország lakosságának tekintélyes része halból él. Miért heterogén a túlnépesség a kapitalisztikus fejlődéssel? Mert a föld termésének legnagyobb része a föld művelőinek eltartására megy és csak kevés vagy aránylag kevés marad járadékra. Miért volt az, hogy Angliában a 15. és 16-ik században a »juhok oly kegyetlenek és falánkak, hogy még az embert is megtámadják, elűzik a mezőről, kunyhójából és faluiból!«² Miért

¹ Jeijiro Ono. op. cit. pag. 29. „... it is only the large cities and commercial seaports . . . that show any remarkable advance in population. (U. i. 1879 és 1886 között.) Tokyo increased from 799,237 to 1.121,883, Osaka from 287,984 to 361,694 (ma közel egy millió!) Kobe, one of the new commercial ports leaped from 13,295 to 80,446”.

² Morus, *Utopia*. Német kiadás, pag. 18. 1. sokkal bővebben Marx, *Kapital*. I. 684. 1.

kergette el a magyar földbirtokos a XVIII. században a parasztok egész hadait a saját földjeiről, miért űzte ki a liberális Anglia tízezrével az ír parasztot¹ Amerikába? Mert a kapitalizmus fejlődése és földtulajdon egyenlőtlensége interdepensek. Egyik a másik nélkül elgondolhatatlan. Japánban a túlnépesség következtében a föld rendkívül apró kis telkekre oszlik.²

A kapitalisztikus fejlődés ez akadályának jelentőségét már igen korán átérezte az új rendet inauguráló polgári osztály. Ezért találkozunk az imperialisztikus eszmével egyidejűleg a hűbériség eltörlésével. Ez természetesen nem ösztintén és bevallottan törekedett arra a célra, a melyre itt rámutattunk, hanem az újdonsült nemzeti tudat köpenyébe burkolózott. Már 1880-ban erős imperialista párt van az országban,³ míg a liberális polgári párt teljesen elismerte az expanzió politikáját, csak előbb bizonyos belső reformok keresztülvitelét sürgette.

Teljesen egyetértettek az összes pártok a Hokkaido telepítésében. A Hokkaido Japán északi szigetei, a melyek 1880 előtt szinte lakatlanok voltak. Ezeknek a betelepítése volt az új rend első gondja. A kivándorlást minden lehető eszközzel elősegítették. 1880 és 1886 közötti hat évben a kivándorlás a Hokkaidóra 86,000 lélek volt.⁴ 1896 és 1931 közötti öt évben 144,902 család, tehát átlagban, öt főt számítva egy családra, körülbelül 625,000 lélek.⁵ De másfelé is előmozdították a kivándorlást, így kivándorlási szerződést kötöttek Hawaii állammal,⁶ azóta

¹ George H. *Social problems*. London, Trübner, 1902. 100. és köv. 1.

² Jejiro Ono, op. cit. 35. 1. (1890.)

Names of Provinces	Acres of cultivated lands per capita of agricultural population
Chikuzen	0,87
Chikugo	0,62
Buzen	0,52
Bungo	0,42
Hizen	0,60
Kigo	0,42
Hinga	1,12
Onimi	2,15
Satsuma	0,60

Megjegyzendő, hogy egy család 5 főre tehető.

³ Kawakami K. Id. m. 108.1. The imperialists insisted upon territorial

⁴ Jejiro Ono. Id. m. 25. 1.

⁵ *Japan in the beginning of the 20-th Century*. 116. 1.

⁶ Jejiro Ono. Id. m. 25. 1. „... it is true that certain publicises argue strongly the desirability of foreign emigration and that some four or five thousand Japanese Laborers have found their way to the sugar plantations of Hawaii under conditions of a treaty between Japan and that Country.

Formozába valami 42,000-en felül vándoroltak ki; tekintélyes a kivándorlás Koreába is — de erről, sajnos, nem bírtunk adatokat szerezni. Ez a túlnépesség vezetett a kínai háborúhoz, ez a túlnépesség az oka a mostan dúló irtóztatós háborúnak, Koreáért. A másik »heterogén« tényező, a melyre utaltunk, a haltáplálék nagy elterjedtsége. Ma is ezren és ezren állanak naphosszant az osakai számolhatatlan hídon, a csatornák és folyók mentén — halásznak. A társadalmi osztályok ellentéteinek hatására ez a körülmény gátlólag folyik be, mert a bérmunka emancipál olyanokat, a kik más országban már régen az éhségkorbács rabszolgahadában volnának. Továbbá a halászat oly népélelmezési forma, a mely a kapitalisztikus appropriációnak legerősebben tud ellenállani. De ezen a téren is megvannak a kapitalizmusnak a maga »eredményei« — uzsoratóke alakjában a halászatban alkalmazott tőkék legnagyobb része már kölcsöntőke és így az idegen munkatermék appropriációja a termelési eszköz közvetlen tulajdonjogának révén már itt is fölülmúlja a dézsmálatlan jövedelmet. Az arány körülbelül 1:1 ¼ a kapitalisztikus eredetű javára. Az exorbitans kamatláb folytán az üzlet egyáltalán veszteséggel szokott záródni — azaz: a tér nyitva áll a kapitalisztikus nagyvállalat számára.

Az említettük két »heterogén tényező« mint látjuk, már megtalálta a maga ellenszerét és a kapitalisztikus fejlődésnek nyílt tere van.

IV.

Mindaz, a mivel eddig — sokkal rövidebben mint a tárgy érdeme kívánja — foglalkoztunk, csak arra az egy kérdés-csoportra vonatkozott, honnét keletkezett tisztán gazdasági, erőtani úton, e valósággal »izolált államban« a feudális társadalom keretén belül bizonyos tőke, hogyan roncsolta szét ez a

¹ *Japan in the beginning of the 20th cent.* 347. I.

Fishery Funds originating i out of the Fishermen's own Pockets	4.333,767 yen
Funds obtained by Loans.....	5.369,926 „
Loans from guilds	2.590,396 „
Loans from Capitalists engaged in other lines of business in the Hokkaido	2.287,224 „
Loans from other parts of Japan.....	<u>492,304 „</u>
	9.703,693 yen.

A kamatláb a halászati kölcsönöknél 11,5%-tól 14,9 ¼% átlagban mozog.

tőke — külső segítséggel — a feudalisztikus kereteket, és hogyan, mily körülmények között nyert gazdasági uralmat.

De nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy mindez csakis és kizárólag kereskedelmi és uzsoratóke, ipari tőkéről még nem szólottunk. Némi »poétikussággal« nevezhetnők ezt potenciális tőkének is, a mely a maga kinetikai képességeit csak akkor fejti ki teljesen, a mikor az industrializáció zónájába lép.

A feudális korból áthozott ipari szervezet a kézmű- és czéhrendszer.¹ Ez még ma is praevalens igen sok iparágban. A kézműipar természetesen ép oly hiánytalanul kapitalisztikus mint a gyáripar, ha nemcsak megrendelésre és kölcsöntőkével dolgozik. Mind a két ismérv az újabb ipari fejlődésben kétséget kizárólag kimutatható, bár az önálló iparos még meg lehetősen megszámú.

Ne kövessünk kategóriákat, ha nem tartjuk túlságosan fontosaknak azokat. Tekintsük a földműveseket egyszerűen iparosoknak és kezdjük meg velük a körültekintést. Ismételjük: kapitalisztikusnak fogunk minden olyan alakulatot nevezni — a hol tisztán, vagy főképen tulajdonjog címén idegen munkából levonás történik.

A földművelés. Az önálló gazdák számaránya a bérelt föld megmunkálóiéhoz = 1 : 2. Tekintetbe veendő a földműves nép eladósodása is. 1897-ben alakult a Japán Földhitel-Bank és ennek a kölcsönei 1.376,012 yent tettek ki. 1902-ben a Japán Földhitel-Bank, 46 helyi kisebb földhitelintézet és a Hokkaido Bank földhitelkötvényei 49.897,893 yenre rúgtak.² Ha más formáit a földműves munka-hozadék appropriációjának nem is vesszük figyelembe — a kapitalizmus fejlődése a földművelés terén ebből is eléggé szembeszökő.

Természetesen jelentékeny lendület vár az agrárkapitalizmusra a jelenlegi háború következtében. A koreai kivándorló terület megnyílása után számos család fog oda kivándorolni, földjét eladja és abszentista nagybirtok keletkezik. Ennek nyomán esetleg géptermelés,³ ennek nyomán megszaporodik a földműves proletártartalék, a bérek látszólagos emelkedése

¹ A czéhrendszeréről sok érdekes adat van Milford, *Tales of old Japan*-jában. London, Macmillan.

² L. *Japan in the Beginning of the 20-th Century*. The Hypothec Banks of Japan. 601. 1.

³ Floridában pl. a rizstermelés majdnem kizárólag gépekkel megy végbe. Japánban csak a birtokok kicsinyisége az akadály.

mellett. Erről a kérdésről a gyáripárnál bővebben szólunk. Nézzük a szorosán vett *ipari* kapitalizmust; milyen viszonyok között fejlődött.

Bár a feudalizmus eltörlésekor a szélső individualizmus és ökonómiai liberalizmus követelése általános volt, komolyan senki sem ragaszkodott hozzá.¹ Valóban rendkívül hasonlított az egész akkori okoskodás az 1840—70-es évek angol radikális individualistái jelszavaihoz, mint »a legjobb kormány, a mely a legkevesebbet kormányoz«, azaz »a hol egy szállító számára »meleg helyecskét« készíthetünk, tegyük«. ² De ez nem volt a viszonyoknak megfelelő társadalompolitikai irányzat. Gyáripár nélkül individualizmusnak nincsen értelme. Japánban is csak a szolamok világában élt és ott is csak rövid ideig. Ito marquis, »Japán újjáalakítója«, a japánoknak 38 esztendő óta korlátlan és abszolút kényura, nem Angliában tanult. Bismarck volt az ő »ideálja«. A japán »alkotmány« a mely Ito kizárólagos »műve«, a porosz »alkotmány« szószerinti másolata megtoldva a császár isteni eredetét hirdető zagyvalékkal.³ És egy, a porosz *Assessoren- und Junker-Landtagnál* is komikusabb képviseleti rendszer paródiával.⁴ Ennek a különös »Zwiespalt der Natur«-nak nem nehéz az okát megtalálni. Mindenkinek, a ki a viszonyokkal ismerős volt, tudnia kellett, hogy a japán ipar (gyáripár) új formáinak megindítása és első kifejtése legjobban az állam kezén mehet végbe. Kellett nekik az erős, mindenható osztálykormányzott kormányzat, a védvámadó, szubvenziónyújtó, katonai szállításfogyasztó mindenható kormány, a mely gyáratokat létesít közpénzen, és miután az első évek súlyos veszteségeit közpénzből fedezte, magánosoknak átenged, a kor-

¹ Kawakami, op. cit. 102. 1.

² Webb S. *Socialism in England* 2d. ed. London, 1901. Sonnenschein, 26. 1.

³ Japán örök időközön, szakadatlanul uralkodó császárt ural, stb. Tenno, a császár neve = Éguralkodó. Böv. 1. Brunn. *Die japanisch Verfassungsurkunde*. Leipzig, Reclam.

⁴ Választói joga csak a birtokos osztálynak van. Tehát a mi kevés szabadság van, az már eleve és tudatosan csak osztályszabadság; gyülekezési, egyesülési jog névleg van. De politikai pártokat a kormány mindenkor fölöszlathat közigazgatási úton. A japán közbékeföntartási törvény semmivel sem marad el Bismarck hírhedt *Sozialistengesetzje*, és a magyar szolgabírák szociálpolitika-kezelése mögött. Egyszóval Japán ép oly kevésbé alkotmányos állam, mint Poroszország. Böv. 1. Kawakami, *Socialism, in Japan*. International Socialist Review 1902, február.

mányzat, a mely hadihajókra kidobott milliókból — a nép millióiból, a »kontraktoroknak« oly busás jövedelmeket ad.¹

Az általános politikai helyzet, azaz a felvilágosodott² autokrácia az első kezdet számára kedvezőnek mondható. De hisz ez csak igen másodrangú külső körülmény, ha nem hozzuk összekötetésbe a gazdaság dynamikai okozatláncávvzal. A kapitalisztikus fejlődést általánosságban hátráltató igényhiányról már megemlékeztünk. A gyáripari fejlődést különösen hátrálható körülménynek kell tekintenünk a munkabér aránytalanul alacsony voltát.³ A magánvállalkozásnak nem érdemes drága gépekbe befektetnie a különben jól kamatozó tőkéit, a mikor a munkaerő olcsósága azokat nem teszi indokolttá. Ma még átlag 40—50 japán munkást kaphatni egy amerikai bányász béréért. Világos, hogy a masinizmus fejlesztésére csak azokban az iparágakban van kellő motiváció, a hol a masinizmus jelentékeny munkamegtakarítással jár. Ez az igazság mindenütt par excellence a fonó szövőipar. Japánban is ez az iparág az első, a mely a gyáros-kapitalizmus terén fellép. Ez iparágban is kitűnően a fonó-ipar fölötte alkalmas a kapitalisztikus művelésre a szó szorosabb értelmében.⁴ A gépfonás már 1862-ben, még a feudális korban honosodott meg.⁵ Jelentékenyebb fejlődésének azonban a nemsokára bekövetkező forrongások és, a mi fő, az új érával beköszöntő papírpénz és bankház állottak útját. Ekkor ugyanis oly vad spekulációnyavalya tört ki, hogy

¹ 1868—79-ig az összes rendes állami bevétel	535.127,463
Ebből földadó.....	<u>405.402,922</u>
	129.714,541

Ugyanez idő alatt:

Hadsereg és tengerészeti kiadások.....	86.471,893
Szamuraj és papi nyugdíjak és kötvény-kamatok	151.225,115
Hakodate kolonizációja.....	12.679,933
Beváltott nyugdíjkötvények.....	19.326,421

² Felvilágosodott: ágyúvásárló, vasutépítő, puskagyárapító.

³ Sajnos, 1887-nél régebbi bérstatisztika nem fedezhető fel. Az ez évi statisztikai adatok szerint a tanult munkás átlagos bére 20 sen, a tanulatlan munkásé, a mely éppen az indusztrializmus fejlődésében oly fontos. 9—10 sen. 1 sen = 2,4 fillér.

⁴ Chevalier 1840-ben egy géppel dolgozó fonómunkás termelést 320 és már 1855-ben 700 kézzel dolgozó munkás termelésével mondott egyenlőnek. Id. Shield Nicholson, *The Effects of Machinery on Wages*, London, Sonnenschein, 1892. 58. 1.

⁵ Hachiro H. Fukuhara, *The past, present and future of the cotton industry in Japan*. The Industrial Japan. 1904 Julius.

senki sem gondolt a pénzének más, mint spekulatív kumulálására. Megtörtént, hogy az ércpénz aránya egyízben 59 nap alatt 39%-kal tolódott el. Csak mikor a japán pénzpiaç megszilárdult és a kamatláb leszállt, a kormány kezdte bevonni a beválthatatlan papírpénzt és 5%-os kötvényeket bocsátott ki a helyébe; a tőkésék nem elégedtek meg ezzel a befektetéssel, hanem jövedelmezőbb befektetés után néztek. Különösen a gyapotfonást találták kedvezőnek. Ez utóbbi a nemrég életbe lépett szubvenczió-törvény behatása alatt tekintélyesen emelkedett.¹ 1881-ről 1882-re a fonómalmok száma 7-ről 13-fa, az orsók száma 16 ezerről 28 ezerre ugrott. A termelt fonál 1886-ban 6.486,942 font, 1896-ban 167.339,375 font volt. 1900-ban 256.867,000 font, míg a gyárak száma 1886-tól 1900-ig 3.6-szorta lett több, a termelés 24.1-szerté növekedett meg; a kapitalisztikus koncentráció aránya tehát itt 3.6: 24.1. A pamutfonal kivitele 1890-től 1902-ig 2 ezer yenről 21 millió yenre emelkedett. A fonógyárak száma 1901-ben 58 volt, 41 millió yen tőkével. A kézműtermelésnek e téren ma már nyoma sincsen.

Sokkal csekélyebb a fejlődés a gyapotfonás terén. Itt ugyanis a gépek hatékonysága (*efficiency*) nem oly nagy, mint a fonó-iparban.² Ez az ág (szigorúan) kapitalisztikus formában 1887-ben jelentkezik először, 200 szövőszékkal.⁴ 1900-ban a fonó-ipar túltermelése a fonó-iparban befektetett tőkék egyrészt a szövő-iparba vezette át. Ma 4239 szövőszék dolgozik. Ez a szám igen csekély (egy nagy angol vagy amerikai gyárban több van). A többi iparágakkal — már mint a mennyire a masinizmus van érdekelve — röviden bánhatunk el. Hiszen nem írunk »pénzügyi kompasz«-t. A többi iparág közül kiemelendők: cementgyártás, gyufagyártás, hajóépítés stb. Mindezekben a fejlődésnek nem volt más expediense, mint a gyár-ipar, minthogy a termények más utón elő nem állíthatók. Itt a rendes folyamat észlelhető. A bérek lehetetlen alacsony-sága, a bérek emelkedésének az élet föntartására szükséges cikkek áremelkedésével való arányának teljes hiánya, a lehető legrosszabb gyárviszonyok, az egyesülés teljes eltiltása, a tanulatlan

¹ Hachiro H. Faku-hara id. dolgl

² Engel (id. Nicholonnál) a szövőgéppel dolgozó munkás termelését 1:19,5 arányban alapította meg, a fonógépé 1:700; most jóval több.

³ Hachiro H. Faku-hara id. dolgl. augusztus.

munkások számának gyarapodása,¹ gyermekmunka, munkásvédelem terén a teljes individualizmus és szélső liberalizmus, a munkások szervezkedése terén a legpatriarchalisabb beavatkozási politika.

Egyéb, szoros értelemben kapitalisztikus formájú iparágakban ugyanaz a jelenség tapasztalható: rohamos, de összességében nem nagyon jelentékeny térfogatú térfoglalása az újabb termelési formáknak.

Sokkal érdekesebb a nem kapitalisztikus appropriációnak nem gépekkel dolgozó formáinak gazdag változata.

Jokohama, Kobe, Osaka, Kyotóban jelentékeny az asztalosipar. Egyes kismesterek, egy-két segéddel, apró műhelyeikben egy hónapban két vagy három faragott széket, két-három hónap alatt 1—2 faragott asztalt, szekrényt csinálnak. Ezt azután elviszik a néhány nagy Ourio kereskedőhöz, a ki vagy megveszi tőlük, vagy a felét fizeti ki a kialkudott árnak, a másik felét eladáskor. Ez utóbbi forma természetesen jóval ritkább, mivel ezek a mesterek oly szegények, hogy nem igen várhatnak a pénzre. Tisztábban kapitalisztikusak a faragó-ipar más ágai: ezüst-, csont-, bronzfaragás. Itt ugyanis az illető kereskedők »kiadják« az anyagot a mestereknek és csakis egy bizonyos munkadíjat fizetnek. Míg az előbbi a berlini bútóripár bizonyos jelentkezési formáihoz hasonlít, az utóbbi tisztán a *sitz*-rendszer mutatis mutandis.

A porcellán-, agyag- és bronzöntő-ipar gyáripari szervezetű — de gépek nélkül. A munkahely, munkaanyag, munkaeszköz a telep tulajdonosáé.

A selyemtenyésztés sehol sem alkalmas nagyobbstíli kapitalisztikus fejlődésre. A kapitalista itt csak az értékesítés stádiumában lép fel. Ügynökei bejárják az országot és jóelőre összevásárolják a termést, a mely azután rendes kereskedelmi tárgy. Azzal e helyen bővebben foglalkoznunk indokolatlannak látszik.

A kelet két specialitása a kuli-munka és a dzsinrikisah ipar.

A kuli-munka szervezete Japánban figyelmet érdemel.

A vállalkozó irodát nyit. Elvállal minden néven nevezendő munkát, de munkásai nincsenek. A kuli, sok száz, helyenkint

¹ Motort használó telepeken a férfimunkások száma 1896-tól 1900-ig 104,164-ről 100,913-ra csökkent, a női munkásoké 169,335-ről 181,692-re emelkedett.

sok ezer, naponkint elmegy a vállalkozó udvarába és vár. A vállalkozó azután kiküldi az embereket, kit terhet hordani, kit követ törni, kit utczát tisztogatni, kit ide, kit oda. Egy helyre 5-öt, más helyre 20-at, 100 at, a hogy a munka megkívánja. A munka végeztével a vállalkozó számlát küld — pl. 10 kuli — 3 napra à 1 yen = 30 yen. Ebből, ki hogy (Osakában pl. 25%), a kuliknak kifizeti a számlaösszeg egy részét — a másikat zsebrerakja. Ez úgynevezett »tisztá üzlet«, a mely a legraffináltabb formában egyesíti a rabszolga és szabadembermunka összes előnyeit és hátrányait. A vállalkozónak nem kell drága rabszolgaanyagba »befektetnie«, nem kell fentartásról gondoskodnia, a drága portékával járó rizikót viselnie; a kuli nem »élvezi« a rabszolga létbiztonságát, teljesen függ a munkaadó jóindulatától, nem állapíthatja meg a saját árát.¹ Ez, mint munkahübériség, igen érdekes gazdasági jelenség. A dzsinrikisah szervezete ez: A kapitalista vesz egy sereg kocsit. A kuli reggel bejön az »istállóba«, kiviszi a kocsit az istálló elé. Már most jön a munkás-bérlő, a kuli elviszi a hová akarja. A bérlő ad egy nyomtatott blankettát, a mit a vállalkozótól vagy annak helyettesétől kap, megjelöli a helyet, a hová kocsizott és ezt odaadja a kulinak. A hónap végén a vállalkozó számlát küld. A számlaösszegeből a kuli először fizet naponkint egy meghatározott összeget élelmezésért és bizonyos (Osakában 30) százalékot a kocsit használatáért; a többi az övé. Osakában, Tokyóban, egyéb nagy városokban sok száz ilyen kulis láthatni a vasúti állomásnál, és az állomásban vagy mellette egy kis irodában négy-öt hivatalnok osztogatja a jegyeket.

Mínthogy csakis a japán kapitalizmus fejlődésének dinamikus kérdésére ígértünk feleletet, nem mehetünk bele e helyütt a japán kapitalizmus statikus leírásába.

Az aktualitás felszólít arra is, hogy a jelenlegi háború jelentőségét kérdésünk nézőpontjából is megfigyeljük.

Az előadottak elég világosan mutatnak rá a háború okaira, a mennyiben azt a fejlődés gazdaságilag determinálja. Természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy a fejlődés a háborút kívánja — hanem csak azt, hogy Korea megszerzése a japán kapitalizmus fejlődésének nagyfontosságú föltétele. Természetes, hogy Korea Oroszországgal mint határral és Mandzsúriával, mint a japán gazdasági élettől elzárt területtel

¹ Mintha a szabad bérmunkás tehetné!

virtualiter értéktelen. A kapitalizmus mai stádiuma megköveteli az osztálykülönbségek kiélesítését, a kisbirtokosság pusztulását. Ennek pedig a túlnépesség legfőbb akadálya. Korea föladata a japán túlnépességet megszüntetni, nagybirtokok keletkezését lehetővé tenni, birtoktalan és kivándorlásra túlszegény proletárfölösleget teremteni. Ne gondoljuk, hogy a japán kormány proletariátusát szándékozik Koreába szállítani; távolról sem; a törpebirtokosság fölöslege számára levezeti csatornául, a nagy tőke számára fölszívó csatornául kell a koreai gyarmat. Annyit már megállapíthatunk, hogy Korea annektálása eldöntött tény. Az utóbbi hetek története, Korea »hadseregének« föloszlatása, a koreai külügyminisztérium és pénzügyminisztérium japán felügyelet alá helyezése, a *Corean waste Land* kérdés¹ fölvetése, a Koreában folyó antijapán mozgalom vasszigorral való elnyomása,² újabb és újabb japán vállalatok alakulása.³

A mi Formozában nem sikerült, azt most Koreában kísérlik meg.⁴ A primär eredmény tehát a földbirtok viszonyok megváltozásával az osztályellentétek pregnánsabbá válása lesz. De ez nem minden. Közvetlen is forrása a háború a »nemzeti vagyon« kevesebbek kezére való jutásának. Utalunk az államadosságokra. Amerika Astorjai és Vanderbiltjei milliőkat, sok milliőt appropriáltak a »nemzeti jövedelem«-ből a Dél-Észak-elleni háborúk folyamán tisztán kölcsönök jegyzésével. A nemzeti kölcsönöket nem idealizmusból jegyzik a finánczkapacitások, hanem mert ezek, míg egyrészt a tőkegyarapodást szolgáló célokra használtatnak, másrészt jövedelmező és nagyon jövedelmező befektetések. A kapitalizmus ezeknél beszedi a vámon, a mit már egyszer behajtott a réven.

¹ E terv szerint minden japáni polgárnak joga volna Koreában használatlan földet minden további formáság nélkül használatba venni.

² Érdekes, hogy a koreai japán rendőrség koreai egyesületeket, a mélyeknek a tendenciája nekik nem tetszik, minden további teketória nélkül föloszlat, elnökeiket a japán követségre hurczolja, elfogatásokat eszközöl, ítélkezik, büntet stb. A *Corean Times* és *North China Daily News*, továbbá a *Corean Review* másról sem írnak hónapok óta, mint ezekről a japán atrocitásokról.

³ Az utolsó hónapban (augusztusban) 3½ millió yennel alakultak társaságok koreai üzletek folytatására.

⁴ Formoza klímája oly rossz, hogy a japánok semmi áron nem vándorolnak ki. Milliókra vetették a kivándorlók számát és még mindig 50 ezren alul van és egyáltalán nem mutat gyarapodó hajlandóságot.

Ezzel még nagyobb lesz az »értékesítésre« váró tőkék nyomása, másrészt valószínű, hogy a bérekben bekövetkezik az a viszonylagos emelkedés, a mely a gépek magasabb beszerzési költségét motiválja, a nemzetközi forgalom még nagyobb erőt ad majd a kapitalisztikus termelési rendszer egyik fő momentumának, a divatnak, a mely valójában a szükségletnek négyzetesítése; politikai téren a gyarmatosítás a nemes ifjaknak jövedelmet nyújt a meggyarapodott közigazgatás terén, a mivel a pozícióját féltő bürokrácia nyomása befelé előreláthatólag csökkenni fog és e régi osztálytöredék nem áll útjában az uralkodó polgári osztály szabad fejlődésének.¹

Végigsiettünk a japán kapitalizmus fejlődésének főbb fázisain. Úgy találtuk, hogy aranybehozatal, gépipar, külkereskedelem, hódítások nélkül keletkezett tisztán az egész társadalom dinamikájából, a társadalmi munka terményeinek bizonyos utón való akkumulációja folytán; megállapítottuk, hogy a fényűző, de hódításra tért nem találó pacifikált feudális nemesség lassankint függésbe került a városi polgársággal szemben, a mely az említett járadékot abszorbeálta. Ennek következtében, ezzel kapcsolatosan interdependens jelenséggént lép föl a polgárság kritikája a fönnállott jogrenddel; — a kritika — osztályellentét és osztályküzdelem. Utóbb, a mint a fölfelé törekvő osztály specifikus gazdasági erejének kifejlődését külső körülmények még siettették, a gazdasági alapjait veszített társadalmi struktúra összedőlt — és a polgárság fölülkerekedett. De láttuk, mint folytatódott ez a folyamat a nemesi nyugdíjak kapitalizálódásával és mint vezet az egész társadalmi gazdaság kapitalisztikus átalakítása felé.

De a mint a feudalizmus függésbe került a polgársággal szemben, épúgy kerül a polgárság függésbe a munkássággal szemben. Ennek a függőségi viszonynak a fölismerése² a munkásságban, az új rend e legerősebb, ez eseményerejű kritikája, a munkásság osztálytudatának a felébredése — az új osztályharcz — a melynek létezésénél mi sem bizonyítja világosabban a japán kapitalizmus fejlettségét.

Osaka, 1904. szeptember.

Polányi A.

¹ Ki tudja, mennyit köszönhet az angol polgárság annak, hogy évszázadok óta táplálja a gyarmatokban az „ifjabb fivéreket”.

² Ennek a fölismerésnek tüntető dokumentációja a munkásságnak épen kritikai élességénél fogva legforradalmibb harci eszköze = a sztrájk.

A MŰVÉSZI ZENE NÉPSZERŰSÍTÉSE.

— III. KÖZLEMÉNY.* —

A művészi zene művészi előadása az egyes érzéshangképeknek s e hangképek egymáshoz való viszonyának tökéletes érzéktése. Minthogy laikus hallgató zenét csak hangzó állapotban érzékelhet, a zenei előadás művészi színvonala a művészi zene népszerűsítésének *conditio sine qua non*-ja. A közfelfogás másként vélekedik: »Laikus hallgatónak jó akármilyen előadás is, *hiszen* úgy sem ért hozzá.« Nem jól van. Ha valamit nem értünk, azt a valamit nem akkor fogjuk *inkább* megérteni, ha előbb egy »hozzáértő« (?) még zavarosabbá teszi a számunkra. Nem. A laikus hallgató, éppen mert nem zeneértő, még világosabb, meggyőzőbb, művészibb előadásra szorul, mint a zeneértő, ki az előadás hiányait pótolhatja a saját tudásából, a saját képzeletéből is. Ha művészi zenét akarunk terjeszteni, népszerűsíteni, ha azt akarjuk, hogy az a laikus hallgató megértse azt a zenét, akkor értelmesen, meggyőzőn, művészi módon kell azt előadnunk is. Nézzük, vajjon alkalmas-e a Filharmóniai Társaság jelenlegi művészi színvonala a művészi zene népszerűsítésére?

A Budapesti Szemle 1903. évi szeptemberi füzetében e kérdésre tagadólag feleltem: A Filharmóniai Társaság zenekara komoly zenekari művek művészi előadása céljából alakult hangversenyzenekar, mely a magyar királyi operaház zenekari tagjaiból áll. A testület egy; de kétféle minőségében különböző a célja s a működése. Az operai zenekari játék s a hangversenyzene között nagy a különbség; legalább is oly nagy, mint egy erdőnek bemázolt kulissza s egy kidolgozott

* A szerző betegsége miatt elkésve. (Szerk.)

tárlati kép között. A mi derék filharmonikusaink, mint operaházi tagok, naponként hat órát muzsikálnak kulisszastílusban — délelőtt hármat a próbán, este hármat az előadáson — s a fülük s a kezük évek hosszú során át megszokta ezt a muzsikálást, úgy vannak vele mint a kazánkovácsok: hozzáisiketülnek. De mert Floridor az Célestin és Celéstin az Floridor, a Filharmóniai Társaság művészeti színvonala az operaház süllyesztőgépén nyugszik. E színvonal, a társulati tagok művészi képességeit mindig föltéve, a rendelkezésre álló próbák számától függ. A próbák számát pedig az Opera folyton változó üzemszervei szabják meg. A Filharmóniai Társaság ugyanis külön próbaidővel nem rendelkezik, próbáit (egy-egy hangverseny teljes műsorára nem jut több mint kettő, három) az operai vezetőség engedelmével az operai próbák alatt tartja meg. De Beethoven-szimfóniák háromszori eljátszása a próbán s egy negyedszeri a hangversenyen: nem hangversenyzene, nem művészi előadás, csak hangjegy olvasási gyakorlat, »a vistsjáték«, »blattozás«.

Megint jött a zenei szaksajtó és hamar megnyugtatta a filharmonikusokat, hogy nincs semmi baj; a művészeti színvonaluk is kifogástalan; minden jól van úgy, a hogy van. Dr. Kacsóh Pongrácz úr a Zenevilág 1903. évi szeptember 15-iki számában ezt írja:

»E sorok írója évek és évek óta hallgatja a filharmonikusok minden egyes hangversenyét, figyelemmel kíséri az ezekről írott számottevő kritikákat és jó lélekkel állíthatja, hogy átlag két évre (t. i. idényre) esik egy olyan darab, melynek előadásában *bizonytalanság* észlelhető. A filharmóniai zenekar körülbelül száz eset közül kilenezvenkilenezben *kifogástalan összjátékot* produkál és *főleg (!)* az igen nehéz, legmodernebb stílusú darabok előadása tökéletes szokott lenni. Ez már magában a mellett szól, hogy a tartott próbák (bármekkora is azok száma), de facto elégségesek«.

Hogy a filharmóniai zenekar körülbelül száz eset közül kilenczvenkilenczben nem produkál kifogástalan összjátékot, az köztudomású. De a kifogástalan összjáték még nem művészi előadás. Ez már, sajnos, kevésbé köztudomású. Pedig a legvaskosabb Beckmesseriádákat, a legvadabb zenei értelmetlenségeket játszhatjuk össze órák hosszat a nélkül, hogy csak egyszer is vétenénk a kifogástalan összjáték ellen. A kifogástalan összjáték még csak nem is értelmes előadás, annál kevésbé művészi

előadás. A szakzenészek legnagyobb részét s általuk persze a nagy közönséget is, megtéveszti a *taktus*.

A taktus időhálózat, melybe a zeneszerző belerajzolja belefesti időben végbemenő érzéseit, gondolatait. De minthogy sem a nagy természet, sem érzésvilágunk nem áll csupa négyszögekből, e világból felénk áradó ingerek nyomán támadó érzetek, képzetek, érzések és gondolatok szintén nem csupa négyszögek s az egyes négyszögletű hálózatszemekkel nem esnek egybe, nem fedik egymást. A taktus még nem értelem. S a mikor egy karnagy taktust üt, még nem értelmet rajzol s a mikor egy zenekar még csak taktusban játszik, még nem értelmet játszik. Hogy mi az, a mit ilyenkor játszik? Ugyanaz mint a mikor egy szavalóművész taktusban, időhálózatban szaval, értelmileg összenemtartozó szótagokat egybekapcsol s a taktus első szótagját hangsúlyozza:

Hósvér tölpiro sultgyász térsó hajtvakö szöntlek;
Nemzeti nagylé tünk nagyteme tøjemo hács!

»De hát akkor minek a taktus? — kérdi az olvasó. Mért nem szaval az a zenekar mindjárt első olvasásra értelmet? Hiszen akkor elég lenne kevesebb próba is.« Ha bepillantunk egy zenekari mű partitúrájába és szólamaiba, ott látjuk e kérdésekre a feleletet is. Azt látjuk, hogy a zeneszerző, a mikor érzéseit, gondolatait a legtökéletesebb hangszer: a zenekar segítségével érzékíti, nem fest mindig egyszerre minden színnel, nem használ egyszerre minden festéket, minden zenekari hangszert, hanem csak azokat, a melyeket az illető zenei gondolat, fogalom vagy fogalomrész szabatos, eleven érzékítésére a legalkalmasabbnak vél. A zeneszerzőt a színek megválasztásában, alkalmazásában nem a hangszerek állandó foglalkoztatása, hanem a zenei gondolat, nem a zenekari tag, hanem a hallgatóság érdeke vezérli. A hallgató a zenekar művészi játéka nyomán világosan kidomborodó egész gondolatokat, értelmes beszédet hall csupán, holott ezek az értelmes mondatok szavakra, sőt szótagokra darabolva szót vannak osztva az egyes hangszerek között. Ha már most az egyes zenekari tagok szólamaiba tekintünk, az értelmes beszédnek, az egységes gondolatnak a legtöbb szólamban nyomát se leljük. Egy-egy szólam körülbelül ilyen: . . . 3 taktus szünet . . . »térsó« . . . 2 taktus szünet . . . »nemzeti nagylé« ... 3 taktus szünet . . . »hács!« ...

Képzeljük most magunkat pl. egy rézfúvó zenekari tag helyzetébe, a ki hangjegyállványa előtt nyugodtan leül, hogy egy betanulandó új zeneművet társaival együtt, életében először végigjátszék. A játszandó darabról természetesen sejtelve sincs, nem is lehet. Belenéz fönnebb idézett szólamába, de abból ugyan ki nem okosodik. A darab kezdődik. A karnagy üti a taktust, a mi rézfúvósunk, látva szólamában a 3 taktus szünetet, szorgalmasan olvas: egy . . . kettő . . . három . . . no most (a karnagy int) és büszkén rázendíti, hogy: »társó«. Aztán megint hallgat és tovább számlálja a taktusokat, hogy utána a *nemzeti nagylevet* és annak idején a *hács*-ot pontosan intonálhassa.

E példából megsejtheti az olvasó, hogy minek a taktus. De minthogy a taktus az értelemtől teljesen független időhálózat, egy művészi célokat szolgáló hangversenyzenekarban akkor *kezdődik* csak a tulajdonképeni munka, a mikor valamely zenemű már taktusban »megy«. (Sajnos, nagyon sok, magát művészi testületnek valló zenekar számára ezzel *végződik* az előadásra való készülődés. Mert ők még ott tartanak, hogy taktus = értelem; kifogástalan összjáték = művészi előadás.) Minthogy a zenekari tagok nem a zenemű összes szólamait magábfoglaló partitúrából, hanem csak a saját szólamukat tartalmazó u. n. *Stimm*-ekből játszanak, csak akkor kezdheti a karnagy a zenekari tagokkal is megértetni az általa a partitúrából már előzőleg tanulmányozott zenemű értelmét s e megismert értelem minden egyes hangra kiterjedő minél tökéletesebb érzékitésének, hangzóvá tételének eszközeit, a mikor az előadandó zenemű a zenekari tagok részére a maga teljességében már érzékelhetővé, hangzóvá tétetett: a mikor a zenemű már taktusban megy. A karnagy ekkor már nem taktust üt többé, hanem értelmet rajzol.*

* »In Bezug auf das musikalische Studium mit den Sängern habe ich nun im Allgemeinen folgende Bemerkungen mitzuthemen . . . ersuche ich demnach die Dirigenten und Sänger, *zunächst* diese Stellen *nach der bestimmten Geltung der Noten Scharf im Takte*, und in einem dem Charakter der Rede entsprechenden Zeitmaasse auszuführen. Bin ich nun so glücklich, die von mir bezeichnete Vortragsweise von den Sängern als richtig empfunden zu sehen, und ist diese sonach mit Bestimmtheit von ihnen aufgenommen worden, *so dringe ich dann endlich auf fast gänzlichliches Aufgeben der Strenge des eigentlichen musikalischen Taktes, der bis dahin nur ein mechanisches Hilfsmittel zur Verständigung* zwischen Komponist und Sänger war, *mit dem vollkommenen Erreichen dieser Verständigung aber als ein verbrauchtes, unnützes und ferner lästig gewordenes Werkzeug lei Seite zu werfen ist*“. Richard Wagner: Über die Aufführung des

»De ha a zenekari tagok pl. nem Stimm-ekből, hanem olyan partitúrákból játszanának, a melyekben az előadási jeleken kívül föl lenne tüntetve az értelmi tagozódás is, az illető zenekari tag szólama pedig a saját partitúrapéldányában a többi szólamétól elütő, nagyobb hangjegy típussal lenne szedve, akkor a zenekari tagok minden nagyobb nehézség nélkül mindjárt értelmet játszhatnának és el lennének taktus nélkül, sőt karnagy nélkül is« — véli az olvasó. Taktusütés nélkül igen, karnagy nélkül nem. Az előadandó zenemű értelmi tagozódásának az egyes szólamokba való előzetes bejegyzése tetemesen megkönnyíti a karnagy munkáját, de nem teszi feleslegessé őt magát, mert a mai hangjegyzés fel tudja ugyan tüntetni az értelmi tagozódást, de mint láttuk, nem tudja pontosan feltüntetni az értelmi tagozódás zenei hangokkal való érzéktetésének eszközeit: az értelmes hangulat- és érzésképek elemeinek hangzási időtartamát, hangerősségét és hangszínét (ugyanazon hangszer ugyanazon hangmagasságú színárnyalatait). E nélkül pedig még értelmes előadás sem képzelhető, nemhogy művészi előadás.

A művészi zenében *παντα δετ*, minden folyik, minden mozog, minden hullámzik s az érzéshullámok folyton változó játéka folytonos rajzot, folytonos színezést követel a karnagytól és folytonos karnagnézést, folytonos figyelmet a zenekartól. Száz eleven emberi akaraton jelekkel, tekintettel, suggestióval uralkodni addig nem lehet, a míg azt a száz lelket még lenyűgözve, elfoglalva tartja hangszere játéktechnikája s előtte új és értelmetlen hangcsoportok intonálása; az az elfoglalt lélek a jeleket, a tekintetet nem látja, a suggestiót nem érzi. Hol kezdődik a művészi zene művészi előadásának lehetősége? Ott és akkor, a mikor a zenekar minden tagja (a karnagyról nem is szólok) saját megértett szólamát a lehető technikai tökéletességgel könyv nélkül játsza, az előadandó mű minden részletét teljesen ismeri és a szerző s az előadó karnagy intenczióival tisztában van. Hol az a zenekari tag, a ki pl. a »Kilenczedik szimfónia« valamelyik szólamát háromszori vagy négyszeri átjátszás után könyv nélkül tudja? Hol az a zenekari tag, a ki háromszori, négyszeri taktusban való átjátszás után elmond-

hatja magáról, hogy e mű értelmét, tartalmát ismeri és karnagy intenczióival tisztában van? És végül, hol az a karnagy, a ki a mai stímszokás mellett ráérne a Kilenczedik szimfónia háromszori eljátszása alatt a helyes értelmezést és kifejezést megtanítani, a zenekari tagok vonókezelési és lélegzetvételi vétségeit kijavítani és a saját felfogását csak körvonalakban is megértetni? Nincs. Nem is lehet.

A Filharmóniai Társaság karnagya ugyané felfogás hívének vallotta magát, a mikor a Társaság félszázados jubileuma alkalmából kijelentette, hogy négy-öt próbával Kilenczedik szimfóniát nem dirigál; csupán a választmány azon kérésére, hogy ez elhatározása következtében a jubileumi ünnep megtartható nem lenne, állott el szándékától és a szimfóniát eldirigálta.

»Én a magam részéről a Társaság karnagyának a kellő előkészület nélküli előadások s a próbahiány elleni tiltakozását tartom a félszázados örömművet legértékesebb művészeti eredményének. E tiltakozással ugyanis magában a Társaság kebelében is konstatáltatott az anyagi nyomor mellett a Társaság művészeti nyomorúsága is. S a baj fölismerése már fél gyógyulás.« (Budapesti Szemle 1903-iki szeptemberi füzet.) Kacsóh úr ellenben megkérdi tőlem a Zenevilág említett számában:

»Hát mi volt kifogásolható ebben az előadásban? Az első, a második és a harmadik tétel nem, sőt a negyediknek az instrumentális bevezetője sem. *Mindegyik egy-egy tökéletes remek volt, főleg a valóban nehéz scherzo előadásában úgy Kerner, mint a filharmonikusok tündököltek.* Igenis gyenge volt az utolsó. Miért? Mert a vocalis részt előadó kar jó része műkedvelőkből telt ki, a kikre tényleg ráfért volna még 2—3 próba«.

Majd ha a Társaság karnagya, Kacsóh úr zenei ízléséhez csatlakozva visszavonja a próbahiány elleni tiltakozását és kijelenti, hogy a filharmonikus zenekarnak egy Beethoven szimfónia művészi előadásához 3—4 próba »de facto elégséges« (úgy a mint Kacsóh úr kijelentette), akkor majd lehet, sőt kell, őt is bírálnunk. Addig nem szabad, mert méltánytalanság. De igenis lehet, sőt kell bírálnunk a Filharmóniai Társaság zenekarát, mely a zenei szaksajtó egy töredékének orrfacsaró tömjénezésétől megszédülve, még saját karnagyának ítéletével *szemben* is hiszi és vallja, hogy a filharmonikus zenekar művészeti színvonalára kifogástalan és próbáinak száma de facto elégséges.

Különben hogy ne hinné, a mikor még egy Kacsóh úr is bizonyítja! Nézzük, minő érvekkel?

»Nagy tévedés azt hinni, hogy mikor a filharmonikusok Beethoven valamelyik szimfóniáját 3—4 próbával előadják, akkor mi csak annak a 3—4 próbának a szellemi rezultánsát hallgatjuk és élvezzük. Szó sincs róla! Azt a szimfóniát úgy a karmester, mint a zenekari tagok már számtalanszor (?) végigpróbálták, majd mint zenedéi növendékek zongorán két- és négykézre (*A filharmonikus zenekar tagjainak nyolczvan százaléka egyáltalában nem tud zongorázni, Kacsóh úr!*), majd mint egy speciális hangszer-tanulmányozási anthológiákban és példatárakban (*Mit? A Beethoven-szimfóniák egy-egy teljes speciális hangszerzőlamát? Ugyan! Ezekre az anthológiákra különben alább majd rátérünk még.*), majd hangszerelési stúdiókkal kapcsolatban a partitúrából (*A filharmonikus zenekar tagjainak nyolczvan százaléka nem tud partitúrát olvasni, Kacsóh úr!*), majd pedig iskolai és más zenekarokban régebbi előadások alkalmával (*A ki ez iskolai és „más” zenekari próbákon részt vett és az előadásokon jelen volt, igen jól tudja, hogy e próbák egy-egy darab kétszeri-háromszori lapról való lejátszásán: a taktusban való kifogástalan (?) összjátékon túl sohasem terjedtek*). De elégséges a karmesternek is. (*A Filharmóniai Társaság karnagya szerencsére más véleményen van, Kacsóh úr!*).

Imé, ezek voltak Kacsóh úr érvei. Van még? Igen.

»A *túlsok* próba legfeljebb arra a bizonyos „középszólam”-hajhászásra és agyonraffinálásra alkalmas, a mely virtuóz karmestereknek, többek közt a cikkíró úr által latba vetett Bülownak és legújabban Strauss Eichardnak legfőbb hibáját képezte és képezi.«

A *túlsok* próba semmire se jó, Kacsóh úr, sőt káros, mert céltalan idő- és erőpazarlás. Ebben különben Kacsóh úr is egyetért velem. »A ki gyakorló zenész, az jól tudja, hogy minden darab tanulmányozásában van egy időpont, mikor az előadás eléri esztétikai értékének maximumát; ha ezen időpont után, a mely a technikai nehézségek teljes legyőzését és a tartalom teljes apperceptióját jelenti, *szakadatlan* tovább gyakoroljuk az illető darabot, az érdeklődés fokozatosan csökken, a technikailag nehéz részletek túlkönnyűnek látszanak, a tartalom unottálesz, az ihletszerű, lelkes előadás reflex-szerű »lejátszásnak« ad helyet; a darabot »agyontanultuk«, érezzük, hogy félre kell azt tennünk és hosszabb ideig pihentetnünk.«

Csak az a kérdés, hogy mit értünk a technikai nehézségek teljes legyőzésén és a tartalom teljes apperceptióján. Kifogástalan

összjátékot-e, vagy pedig egyebet. *Addig tanuljunk egy darabot, míg van rajta tanulni valónk. Tovább ne. De addig igen.*

»Kizártnak tartjuk, hogy létezzék a zene világirodalmában oly darab, a melynél ez az állapot jóval a harminczadik, tisztán zenekari próba előtt be ne következzen — olyan kvalitású művészek számára, mint a filharmóniai zenekar tagjai.«

Lehet, hogy Kacsóh úrnak van igaza. Nézzük, mit szól hozzá a zenetörténet? Maradjunk csak a Kilenczedik szimfóniánál. A párisi *Société des Concerts*, mely hangversenyeit az ottani Conservatoire-ban szokta volt tartani, elsőrangú francia hegedűsökéből és fafuvókból állott, a mi nagy szó, mert a francia zenekari hegedűs és fafuvó világhírű; s ez a pompás zenekar Beethoven Kilenczedik szimfóniáját Habeneck karnagy vezetése alatt *két teljes esztendeig* tanulta »szakadatlanul«. No, ha *ezek* nem tanulták »agyon« azt a szimfóniát, akkor soha senki. Ennél nagyobb rekordot a Kilenczedik szimfónia tanulásában még nem ért el zenekar. Tehát Kacsóh úrra nézve kedvezőbb, magamra nézve terhelőbb példát nem tudnék felhozni az egész zenehistóriából. S a két esztendei szakadatlan tanulás eredménye?: *»Die Schönheit dieses Vortrages der neunten Symphonie bleibt mir noch ganz unbeschreiblich.«* S ezt a legnagyobb Kilenczedik szimfónia-ismerő: Richard Wagner írja! . . .

„Hier fiel es mir denn wie Schuppen von den Augen, was auf den Vortrag ankäme, und sogleich verstand ich, was hier das Geheimniss der glücklichen Lösung der Aufgabe ausmachte. Das Orchester hatte eben gelernt in jedem Takte die Beethoven'sche Melodie zu erkennen, . . . und diese Melodie *sang* das Orchester... — *auf welchem Wege ward es jenen Pariser Musikern möglich, so unfehlbar zu der Lösung dieser schwierigen Aufgabe zu gelangen? Ersichtlich zunächst nur durch den gewissenhaftesten Fleiss, wie er bloss solchen Musikern zu eigen ist, welche sich nicht damit begnügen, sich gegenseitig Komplimente zu machen, sich nicht einbilden, dass sie alles von selbst verstünden, sondern dem zunächst Unverstandenen gegenüber sich scheu und besorgt fühlen ...* Allerdings war Habeneck aber auch ein Musikdirektor vom alten Schrot: er war der Meister, und Alles gehorchte.“ Richard Wagner: *Über das Dirigiren, Gesammelte Schriften*. III. Aufl. Band VIII. S. 271—273.

De lehetséges, hogy Kacsóh úr szerint Wagner se kompetens a Kilenczedik szimfónia említett előadásának megítélésére, lévén Wagner is (akárcsak tanítványa; Bülow és ennek tanítványa: Richard Strauss) modern „agyonraffinált középészlamhajhász”, a ki Beethovenbe mindenfélét „belemagyaráz”.

Nos, hallgassunk meg egy *nem* modern fültanút: a jó öreg Schindlert. Mint Beethoven leghivebb tanítványa, fámulusa, barátja (később életirója is), a Mester személyes kalauzolója mellett tanulta meg ismerni, megérteni a beethoveni lélek örökbecsű megnyilatkozásait;

s a szellemi kincsét, melynek részesévé lett, élte fogytáig lankadatlan óvta, védte, előszóval, tollal, tettel, avatatlan kezek szentségtörő támadásaitól. Beethoven intenczióinak hivebb, lelkesebb őrzőjét nem ismer a zenehistória.

„Wird man in Wien wohl glauben, dass man *im Pariser Conservatoire die Simphonien Beethovens zwölf bis sechzehn Monate, die neunte Simphonie* mit Schillers Lied an die Freude sogar *zwei volle Jahre fleissig einübte, bevor man sie vor das Publicum brachte?* Es ist Thatsache.” Anton Schindler: Biographie von Ludwig van Beethoven. Zweite, mit zwei Nachträgen vermehrte Ausgabe. Münster, 1845. S. 243.

„Sollte wohl in der Welt irgendwo ein Künstlerverein existiren, der soviel Kunstliebe und Ausdauer besässe, um zwei volle Jahre zum Studium eines musikalischen Werkes hinzugeben? Meine Antwort hierauf würde lauten: *in Deutschland sicherlich nicht!* denn dort ist man grossentheils schon zufrieden, wenn es nur heisst, dass es *gut* gegangen; *welches aber nichts weiter bedeutet, als, man ist stets beisammen geblieben, hat die Piano und Forte beobachtet, und keines der Blasinstrumente hat einen groben Fehler begangen.*” - Schindler: Zweiter Nachtrag. Beethoven in Paris. S. 37.

Akárcsak *Kacsóh* urat hallanók ...

De nézzük, hogy tetszett Schindlernek a két álló esztendeig szakadatlanul tanult Kilenczedik szimfónia párisi előadása?

„Ich erlaube mir nur mit dem vollsten Bewusstsein ... anzuführen, dass die Overture zu Leonore und die 9-te Simphonie mit Chören den *Culminations-Punkt bilden, bis wohin es ein Orchester im vollkommensten Auffassen und Wiedergeben solcher grandiosen Tondichtungen bringen kann.*” U. o. 35. lap.

„Lehet. De nem játszunk mindig Kilenczedik szimfóniát. Beethoven többi szimfóniái könnyebbek.”

Könnyebbek. *Beethoven többi szimfóniáit Habeneckék tizenkét usque tizenhat hónapig tanulták, mint fönnebb olvashattuk. Naponta próba!* ... *Proben die immer von 9 Uhr Morgens bis 12 Uhr Mittags dauern...*” U. o. 33. 1.

„No, ha ezeket a szimfóniákat nem tanulták *agyon*, akkor soha semmit!”

„... beim Anhören der Beethoven'schen Instrumentalwerke im Conservatoire zu Paris aufs Überzeugendste mir bewusst geworden, dass ich sie *im Allgemeinen nie und nirgends noch richtiger aufgefasst und in allen Theilen vollendeter vortragen gehört habe.*” U. u. 2. lap.

„... selbst die Leistungen der Wiener Concerts spirituels in Beethoven's Musik in ihrer schönsten Epoche, *aus Mangel an beharrlichem Studium*, mit denen des Pariser Conservatoire keinen Vergleich aushalten.” U. o. 26. 1.

A Pastorale-szimfónia:

„... ich würde ... in Lapidarschrift bekannt machen ..., dass man *von einem solchen Durchstudiren jeder einzelnen Note und ihrer Bedeutung in diesem Tongemälde sowohl, wie in anderen der Beethoven'schen, wo die Poesie der Philosophie der Tonkunst die Hand reicht, in ganz Deutschland nichts Aenliches findet.* Sind das die verschrieenen „leichten Franzosen”, die das Geheimniss der Wahrnehmung und Auffassung des inneren Lebens eines so tief empfundenen und in einer Räthelsprache ausgedrückten Gegenstandes aufgefunden, wie der Franzose Habeneck und die Mitglieder seines Orchesters es in jenen Sätzen der Beethoven'schen Werke dokumentiren, *wo sie wirklich den schwarzen Punkt der Zielscheibe getroffen?*” U. o. 26. 1.

A Leonóra-nyitány:

„Was war es, das wir in dieser Ouvertüre gehört hatten? *Das tiefste Ergründen des psychologischen Inhalts dieses wunderbaren Werkes!* So viel bin ich mir bewusst, mehr darüber aber zu sagen vermag ich nicht. Gehet hin, ihr deutschen Künstler und Kunstfreunde, und höret selbst! —” U. o. 34. 1.

Ímé, a modern Wagner és a Beethoven-fámulus Schindler egybe-vágó ítéletei! ...

De talán a *Société des Concerts* zenekara volt gyenge, hogy oly sok próba kellett?

„In jenem Orchester ist selbst der Paukenschläger ein Poet, Alles aber *ein Herz, ein Sinn*, und mit dem vorzutragenden Werke so vertraut, wie Herr Habeneck selbst, *das wohl in nichts anderm, als in der grössten Ausdauer seinen Grund findet, anderer Seits aber von der reinsten Kunstliebe bedingt wird* und sie dadurch auch dokumentirt.” Schindler: U. o. 30. 1.

„De talán Habeneck a hibás, hogy oly sok próba kellett. Nem volt eléggé *modern* karnagy,” — véli az olvasó.

Richard Wagner a drezdai kir. operai zenekarral betanulja és 1846. virágvasárnapján előadja Beethoven Kilenczedik szimfóniáját. Richard Wagner egy kicsikét ismerte a Kilenczedik szimfóniát és egy kicsikét *modern* karnagy is volt. *És:*

„— Eine grosse Aufmerksamkeit widmete ich *ferner* der so ungewöhnlichen rezitativ-artigen Stelle der Violoncelle und Kontrabässe im Beginn des letzten Satzes, welche einst in Leipzig meinem alten Freunde *Pohlenz* so grosse Demüthigungen eintrug. Bei der Vorzüglichkeit namentlich unserer Kontrabassisten konnte ich mich dazu bestimmt fühlen, auf die äusserste Vollendung hierbei auszugehn. *Es gelang mir in zwölf Speziaiprobe, welche ich nur mit den betreffenden Instrumenten hielt, zu einem fast ganz wie frei sich ausnehmenden Vortrage derselben zu gelangen, und soivohl die gefühlvollste Zartheit, als die grösste Energie zum ergreifendsten Ausdruck zu bringen.*” Bericht über die Aufführung der neunten Symphonie von Beethoven im Jahre 1846. in Dresden, nebst Programm dazu. Gesammelte Schriften III. Aufl. Band II. S. 54.”

Tizenkét „különpróba” csak a csellistákkal és kontrabasszistákkal (elsőrangú művészek!) a Kilenczedik szimfóniának csak *egyetlen* passzusából! Pedig még akad egynémely nehézség a Kilenczedik szimfóniában! A többi hangszernek is! Nem „technikai” nehézséget értek, Kacsóh úr. Nem is: „kifogástalan összjátékot”...

És Kacsóh úr kizártnak tartja, hogy létezzék a zene világirodalmában oly darab, a melynél az agyontanultság „jóval a harminczadik, tisztán zenekari próba előtt be ne következék — olyan kvalitású művészek számára, mint a — párisi *Société des Concerts*, akarom mondani — mint a budapesti filharmonikus zenekar tagjai...

— Habeneck, Schindler, Wagner, Bülow, Richard Strauss, csupa agyonraffinált középszólamhajtások! De hát akkor ki *nem* az, Kacsóh úr? „Vincze, a Király-színház karmestere!” — — — — — „A Király-színházban szombaton este felújították Offenbach Szép mosonőjét... Különös dicsérettel említjük a zenekart, a melyet *Vincze* Kerner-i *biztossággal* (ennél szebb jelzót magyar karmesternek nem igen adhatunk) és a mű stílusának megfelelő, részletező finomsággal vezetett.” Zenevilág 1904. 35-ik szám.

Kifogástalan összjáték: művészi előadás.

Kerner-i *biztosság*: ennél szebb jelzöt magyar karmesternek nem igen adhatunk.

Szegény Kerner! . . . Szegény magyar karmesterek! . . .

Még most is hiszik a filharmonikusok, hogy az ő művészeti színvonaluk kifogástalan s hogy nekik egy Beethoven-szimfónia előadásához 3—4 próba *de facto* elégséges, *mert* Kacsóh úr mondja? . . .

De lehetséges, hogy *mégis* Kacsóh úrnak van igaza. Lehetséges, hogy olyan kvalitású művészeknek, mint a filharmóniai zenekar tagjai Beethoven szimfóniák művészi színvonalú előadására 3—4 próba »*de facto* elégséges«.

Lássuk hát, milyen kvalitású művészek a filharmonikus zenekar tagjai?

Legyünk *zenerőzek!* Ne a gyengébb zenekari tagokkal hozakodjunk elő; vegyük a legkiválóbbat, a legnagyobb (!) művészt közöttük: a hangversenymestert. Így legalább a filharmonikus zenekar tagjainak sem lehet okuk panaszra, hiszen művészi kvalitásuk színvonalat — *optima pars pro toto* — az a zenekari tag képviseli, a kit ők, az autonom testület, épen azzal, hogy hangversenymesterükké választottak, a zenekar legkiválóbb hegedűművészenek ismertek el. Hogy a hangversenymester úr — nevezzük röviden *G.* úrnak — abban látja a hangversenymester hivatását, hogy zenélés közben egy orrhosszal állandóan előbbre jár társainál, úgy, hogy mindent kétszer hallunk intonálni: először *G.* hangversenymester úrtól, azután a többi elsőhegedűstől, ez a tény közelebbről talán csak Kacsóh urat fogja érdekelni, mint a filharmonikus zenekar száz közül kilenczvenkilencz esetben kifogástalan összjátékának konstatálóját.

Mi ezúttal *Gr.* hangversenymester úrban azokat a művészi kvalitásokat óhajtjuk vizsgálni, a melyek őt s az általa képviselt filharmonikus zenekart arra a csodás gyorsaságú agymunkára képesítik, hogy nekik egy Beethoven szimfónia tartalmának apperczeczíójára s e megértett tartalom tökéletes érzékítésére 3—4 próba (*Kacsóh úr* szerint) »*de facto* elégséges«.

E valóban nem közönséges művészi kvalitások minden idegen (pl. karnagy) befolyástól mentes, zavartalan működésének sikeres megfigyelésére kedvező körülmény, hogy *G.* hangversenymester úr egyúttal egy fővárosi, népszerű kamarazene-társaság primáriusa is. E minőségében egy vasárnap délután Beethoven Kreutzer-szonátáját »népszerűsítette«. *Gr.* hangversenymester úr játszotta a hegedűszólamot; a zongoránál *B.* zongoraművész úr ült. Hogyan apperczipiálta és hogyan érzékítette

hangszerén G. úr, a filharmonikus zenekari tagok művészi kvalitásainak képviselője, a beethoveni lélek e hatalmas megnyilatkozását?

Pl. az első tétel Prestó-ját, a mi a szonáta megértésének úgyszólván a kulcsa.

Zenészek közt az a mondás járja: »Kotta beszél, kritikus ugat!« Igazuk van. Beszéljen a kotta. Beethoven ezt írta*:

Presto.

Violino :

Pianoforte :

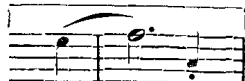
cresc. rallent. sf sf

cresc. rallent. sf sf

Gondolkodó előadóművész (mert ilyen is akad) nem nyúl addig a hangszeréhez, a míg nincs tisztában azzal, hogy voltaképpen mit is akar hangokkal érzékíteni. A művésznek kell vezetnie hangszerét és nem megfordítva; a művész az »ész-lény«, nem a hangszer. A ki hangszer nélkül, papíron nem hallja és nem érti meg a zenét, hanem csak gépiesen ujjmozdulatokra, hangokra (!) váltja az eléje tartott hangjegyeket, akár van értelmük, akár nincs, az nem előadóművész, hanem pianóla, zenegép. Mi

* Ludwig van Beethoven's Werke. Vollständige kritisch durchgesehene Ausgabe. Mit Genehmigung aller Originalverleger. Leipzig. Verlag von Breitkopf & Härtel. Serie 12. Für Pianoforte und Violine. Partitur. No. 100. Opus 47.

ne legyünk zenegépek. Inkább próbáljuk megfejteni azt a zenehieroglifét, hátha sikerül. Annyit már tudunk, hogy a taktus még nem jelent értelmet; de talán egybeeshetnek a kettő. Talán véletlenül éppen a Kreutzer-szonátában is. Lehet. Próbáljuk meg. Nézzük egyelőre a hegedűszólamot. A kezdő csonkatakthus *é* hangjáról úgy tanultuk az iskolában, hogy «Auftakt», a mi még a következő taktushoz tartozik. Beethoven is összeköti a kettőt egy ívvel, szóval lehet, hogy igaz. Az első »taktus«, az első »gondolat« tehát ez lesz:

Mi ez? Kétségtelenül valami sóhajtás, visszafojtott jajszó. De mért sóhajt az a valaki, a ki talán éppen maga Beethoven? Ez nem fölös kíváncsiság. Tudnom kell, hogy ki sóhajt, hogy mért sóhajt, ha meg akarom érteni, ha értelmesen akarom eljátszani. Még nem tudom. De menjünk tovább, majd talán kiderül. Nézzük a következő »taktust«:

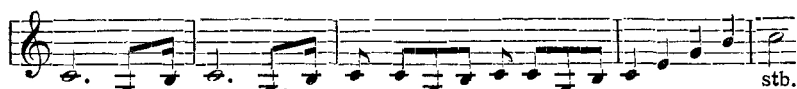

Sztakkató!? Czepperli!? A jajszó után? Ez nem valószínű. No de mindegy. Eddig *csak (!)* a sztakkatót nem értem. Talán megmagyarázza majd maga a hangkép.

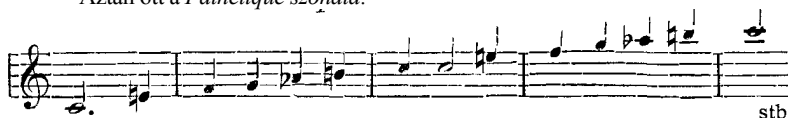

Itt egy emelkedő hangsorozattal van dolgunk. A hősünk *gissen* van. Lejön *é*-re. Aztán sztakkatólépésben fölczepperlizik szépen megint vissza *gisz*-re. Elvégre a czepperlizés is lehet önczél. De hogy jut *á*-ra? Az már egy másik »taktus«. Az már egy másik »gondolat.« Erre nem tudok magyarázatot. Csak annyit látok, hogy a következő taktusokban megismétlődik a czepperlizés előbb az *á* körül, aztán a *h* körül, aztán a *c* körül. Vagy talán ez a hangmagasságban taktusonként emelkedő czepperli gondolatsorozat nem emelkedést, hanem a hangok egyidejű folytonos vékonyodásánál fogva vízszintes irányban való távolodást jelent? A czepperliző hős egyre távolabb czepperlizik tőlünk. Ez lehet. De akkor meg mit jelent a távolodással járó *decrescendo* helyén a *crescendo* utasítás? Ennek így nincs értelme. Legalább is én nem értem. Már pedig Beethoven értelmetlenséget nem írt. Vagy ha igen, akkor nem játszom őt. De hátha mégis csak értelmes muzsika az? Hátha én vagyok a hibás? Hátha rosszul fejtettem meg? Hátha pl. az az *á* még a *gisz*-hez tartozik? A külön »taktus« daczára. Annak lenne értelme. Az *é*-ből nekiindul fel *á*-ig. Nem jut

tovább. Újrakezdi megint az *é*-ből. Nekilendül és eljut fel A-ig. Elhagyja az ereje. Nem jut tovább. Újrakezdi. Feljut c-ig. Ebben van rendszer. Ez már következetes, tudatos feltörekvés magasabb régiók, magasabb célok felé. Csak az a szárnyaszegett jaj szó ott elől! Az nem passzol sehogysem. Meg az az árva *gisz* ott a második taktus elején, a mivel nem tudok mit kezdeni. Talán megint nem járnék jó nyomon? Talán nem felel meg a feltevésem Beethoven lelkivilágának? Hisz az élet alacsonyágaiból való feltörekvés (a beethoveni Erdenentrücktheit), a sorssal vívott küzdelem az életörömről, az élet igenléseért jellemző Beethovenre.* Ott van pl. a C-dur szimfóniája:

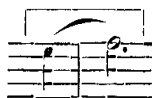
Aztán ott a *Pathétique* szonáta:

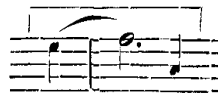
A feltevés helyessége tehát nincs kizárva. Még talán a valószínűsége is megvan. De ez nem elég ám. A míg valamely melódiában csak egyetlen hang is akad, a melynek szerepével, jelentőségével tisztában nem vagyok, addig azt a melódiát nem értem. Már pedig itt akad. Nem is egy, de több. Nézzük mit szól hozzá a Compositionslehre, a zenei tájboncztan?

Mindenekelőtt azzal kell tisztába jönnünk, hogy ebben a hegedűmelódiában mi a tematikus *motívum*, melyik az »einzelne Gebärde des musikalischen Affekts«, a mint Nietzsche mondaná szabadon

Wagner után
Vajjon ez-e:

vagy pedig

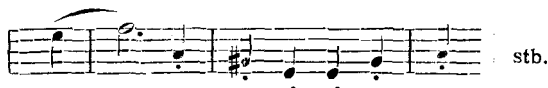
Mert ez nagyon is nem mindegy. Az előbbi motívum, minden epedése mellett is, magasba törekvő energia; az utóbbi ellenben energiátlan, szárnyaszegett fájdalom, a miből a körvonalai-ban már fönebb megsejtett törhetetlen energiájú magasba-törekvés logikusan nem fejlődhetik oly hirtelen.

* „... *Ich will dem Schicksal in den Bachen greifen; ganz niederbeugen soll es mich gewiss nicht. — O es ist so schön das Leben tausendmal leben!*“ Írja egyik tereiében Beethoven Wegelernek. Biographische Notizen über Ludwig van Beethoven von Dr. F. G. Wegeler und Ferdinand Ries. Coblenz, bei K. Bädeker. 1838. Seite 41.

Mit szól Beethoven a dologhoz? A szonáta első lapján a hegedűszólamban a Presto-t megelőző pár taktus így hangzik;

S aztán következnek a Presto:

A 10-ik lapon ezt olvassuk:

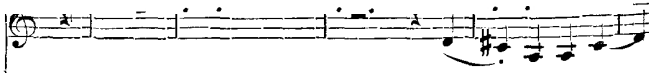
Még mindig van egy kibúvó: Hátha az az *á* egy hirtelen kifejlesztett »Weibliche Endung«, szóval mégis csak az *ef*-hez tartozik? A szonáta második lapján a zongora »ismétli« a presto témát, a hegedű pár taktussal később imitálva belép. A hegedűszólambelépési módjából kitűnik, hogy az *á* nem *weibliche Endung*, tehát nem az *ef*-hez tartozik, hanem a *gisz*-hez, illetőleg a következő »taktus«-hoz.

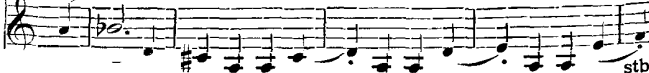
Hegedű:

Zongora:

Sőt a szonáta kilencedik lapján (utolsó sorrendes) Beethoven összeköti az állítólagos *weibliche Endung*-ot a következő taktus első hangjával.

Hegedű:

Zongora:

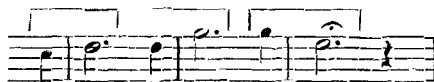
leltük a kulcsot a zenehieroglif helyes megfejtéséhez is. Most egyelőre csak azt írjuk le, a mit a meglelt motívum segítségével már is értünk; a hézagokat ideiglenesen kitölthetjük szünetjelekkel is.

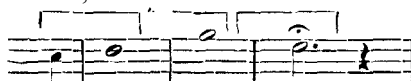
A fölfelé vágyakozó, fölfelé törő *ef* motívum után e motívum ellenkezője, vizsája, időtartamban is megrövidült »megfordítása« következik. Az energia fellobbanását egy pereznyi esüggedés követi, melyből a hős újult erővel törekszik fölfelé per aspera ad astra. Az *ef* motívum rövidebb, függőbb, harcra alkalmasabb alakjában hangfokról hangfokra »transzponálva« g_{12} -től feljut d_2 -ig. De mi az a három hosszú hang: a d_2 g_2 e_2 ? Semmi egyéb, mint az eredeti:

motívumnak folytatatólagos fölfelé való transzpozíciója, illetőleg megfordítása:

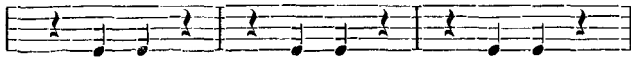
csak súlyosabb, szélesebb, hatalmasabb ritmikával.

De ha a hős csakugyan a magasba törekszik ée győzelmesen felnyomul g_2 -ig, mért nem marad ott, mért jön le e_1 -re? Vagy mert vereséget szenvedett, vagy félreértettük törekvése irányát, célját, vagy a hősünk logikátlan. Annyit első érzékelésre is érzünk, hogy az a mozdulatsor, melyet ez a d_2 g_2 , e_2 , mint musikalische Gebärde, érzékít, nem az erejét vesztett, legyőzött harcos hátrálása; ez a hangkép csupa erő, csupa dacz, csupa bátorság s a mozdulatsor, melyet kifejez, épp olyan logikus, mint az előrenyomuló vívó mozdulata, melylyel egy-egy sikeres támadás után védő állásba dobban vissza, holszilárdan megáll s míg új támadásra készül, pihen. De ha valaki »szakzenész« létére talán kételkednék az

érzésreflex megbízhatóságában, kételyei bizonyára elcsitulnak, ha még a Harmonielehre is ugyanazt mondja. A d_2 g_2 musikalische Gebärde követő e_2 hangkép a nyomában támadó érzésreflex s a Harmonielehre egybevágó tanúsága $_3$ szerint: egy szilárd alapon való ideiglenes megállás, (V—I. = Unvollkommener Ganzschluss in C dur. Tonika-Dreiklang in Terzstellung) báiorságos pihenés, tehát a magasba törekvő érzésképeknek, a fölfelé haladó melódiának logikus alkateleme; s ha ezt a megállást — mint alább látni fogjuk — további emelkedés követi, akkor a cselekvény fonalának a jelzett irányban való továbbshívásával maga Beethoven szentesíti az érzésreflex s a Harmonielehre egybehangozó tanúvallomását.

De mi lesz az eddig csak szünetjelekkel pótoltt e -kkel?

stb.

Minthogy a taktus két e -je közül a második van az »erősebb időrsz«-en, így külön, magukban állva, valami lüktetés, nekilendülés, lelki lábdobbanás benyomását keltik. De lehet, hogy tévedünk. Hiszen azt sem tudjuk még, hogy ez a két e összetartozik-e, nem hogy az általa keltett reflexről beszélhetnénk. A kérdéses melódiában betöltött szerepükről meg éppen nem tudunk semmit. Hova tartozik már most ea a két e ? Csak három lehetőség van.

I. lehetőség:

stb.

II. lehetőség:

stb.

III. lehetőség:

stb.

Hogy a három közül már most melyik a helyes, azt az előzmények után talán már sejti is az olvasó. De mi most nein »sejteni« akarunk, hanem a helyes szöveget megállapítani és e megállapítást megokolni. Hogy honnan? Magából a szö-

vegből. Megmondja maga Beethoven. A Finale presto-jában (a szonáta 35-ik lapján utolsó sorrendszer) ezt írja:

Hegedű :

Zongora :

Itt ugyanaz a hangkép majd a hegedűszólamban, majd a zongorasólamban jelenik meg s mielőtt elhangzott, az illető szólam hallgat, szünetel. Beethoven e szólam szerkezettel a hangkép terjedelmét minden kétséget kizárólag megállapítja: Ez a hangkép pedig nem egyéb, mint a mi I. lehetőségünk:

Csak másként metrizálva, ritmizálva. Ha ez igaz, akkor ezzel maga Beethoven állapította meg az első szonáta-tétel presto-témájában is az *é*-k hovatartozóságát. Az a kérdés már most, hogy igaz-e? »Bizony nem igaz. Hiszen ez egészen más téma!« Menten kitűnik. Nézzük meg, hogyan folytatja Beethoven a fönnebbi finale-beli idézetet? Így:

Hegedű :

Zongora :

»Úgy-e, hogy nem az a téma!«

Bizony az! Ezt megint csak nem én mondom. Maga Beethoven mondja; csak érteni kell a nyelvén. Nézzük csak meg az első szonátatétel presto-témáját. A szonáta elején (a második lapon első sorrendszer) a zongora ismétli a hegedű-

szólamot; ugyanazt a hegedűszólamot, a melyben mi éppen az é-k szerepét, hovatarozóságát akarjuk megállapítani.

SZEMLÉK.

A forradalom.

Paris, február hava.

Néhány tényt és tünetet szeretnék itt feljegyezni, melyek, tudomásom szerint, nem részesültek eddig kellő méltatásban, legalább is a polgári társadalom köreiben. Írok, tudósok és szociálpolitikusok annyira elmerültek a társadalmi fejlődés alkotó elemeinek tanulmányozásába, hogy nem veszik észre, hogy a polgári törvényhozás reformáló és a munkásság szervezkedési munkájával párhuzamosan halad egy kizárólag proletár mozgalom, mely a munkásság legegényibb szükségleteiből s vágyaiból — úgyszólván minden ideológiai közvetítés nélkül — nőve ki, a jelenlegi rend forradalmi átalakítására irányul bámulatos energiával és tervszerűséggel.

Ne vitatkozzunk itt most az evolúció és revolúció régi témáján. Nem keresem, hogy mindaz, a mit itt közölni akarok, megfelel-e a társadalmi erők kényszerű statikájának és dinamikájának, avagy nem utópisztikus lázálom-e? Az én célom csak az, hogy rámutassak valamire, a mi készül, nő, fejlődik, valamire, a mit lehetetlen észre nem venni, valamire, a miről véleményt kell alkotnia magának minden komoly szociológusnak és politikusnak.

Különben már eddig is akadtak — bár igen kis számban — theoretikusok, a kik egy vagy más szempontból észrevették annak a legújabb forradalomnak jellegét és harczi eszközeit, mely feltartóztatlanul be fog következni.

Így Tolsztoj — bár igen naiv erkölcsi és anarchista tanokkal burkoltan — belátta, hogy a mai rend alapja és támasza a hadseregben van, melyet meg fog dönteni, szerinte, egy fejlettebb kor magasabb erkölcsi világréndje. Menger legújabb könyvében félreértést nem tűrő módon ad annak a gondolatnak kifejezést, hogy a történelemben végeredményként mindig az az osztály érvényesítette akaratát, melynek kezében volt a fegyveres erő s hogy a kapitalista társadalom a saját sírját ásta meg az általános védkötelezettség törvénybeiktatása által.

És határozottabban, mint bárki, Méray biológiai szociológiája kardinális s időben is pontosan meghatározható tételévé tette a „militáris toxin” kiküszöbölését az indusztriálissá vált szervezet által.

Ezek a többé-kevésbé precíz jóslatok és diagnózisok válnak most valóra a gyakorlati életben, a proletariátus szabadságharca utolsó fázisában.

Az a forradalom, mely ma Európa minden fejlettebb ipari államában készül, lényegében *antimilitáris forradalom* a tőke hatalmának megdöntésére.

* * *

Csak természetes, hogy ez az egyetemes világtörténelmi mozgalom Franciaországban elevebben, plasztikusabban s színesebb körvonalakban jelentkezik, mint egyebütt; hisz a forradalom-csinálásban a francziák mindig Európa mesterei voltak. A forradalmi emlékek itt még mindig eleven történelmi erők. A Commune véres napjairól nem feledkeztek meg az emberek. Ezrek rettegésének s milliók reményeinek tárgya az még ma is. S a francia proletár-lelkiállapotnak lelegevebben, leglángolóbb synthezise a csatakiáltás, mely minden forradalmi meetingen ezer és ezer torokból tör elő: *Vive la Revolution sociale! Vive la Commune!* S nincs az a szociálista árnyalat, mely ne lenne tisztában azzal, hogy a francia munkásság ügyének ezekre a hatalmas történelmi erőkre kell támaszkodnia, melyek nemcsak a proletariátus küzdelmét hevítik, de a melyek a kispolgárság s az intellectuelek köreiből is örök forrásai a politikai lendületnek.

Nem szabad tehát a francia munkásság küzdelmét a mindennapi alkotó munka és a legközelebbi lehetőségek szemüvegén át nézni. Nem szabad megfélemedezni annak a munkának történelmi fontosságáról sem, mely a forradalmi emlékek minden kompromisszumtól ment ápolásában áll.

Erről a szempontról feledkezett meg egyik társunk a Louise Michelről írt — különben igen hangulatos — megemlékezésében. És odáig ragadtatta el magát, hogy a polgárság nagymama-ideálja álláspontjáról hirdette a Louise Michel életének csődjét...

Pedig a *bonne et douce révolutionnaire* — a hogy Anatole France nevezte el — kétségtelenül jelent annyit a munkásmozgalomban, mint „Singer elnök úr”.

Ennek a francia forradalmi szellemnek örököse most az antimilitarista mozgalom. Mint már jeleztem, a munkás szervezetektől indult ki. Nem Marx csinálta és semmi más ideológ. A munkásság lépett önmaga ezen propaganda terére, majdnem mindenütt elmélkedői s politikai vezetési közvetítése nélkül, sőt többnyire azoknak nyílt rosszalása vagy hallgatag ellenszenve mellett.

De a nagy néptömegek nem engedték magukat elbátortalanítani. a tudományos skeptikusok és a *Vizepresidenten frage* politikusai által.

Az, hogy minduntalan bankárháborúkat csinálnak az ő pénzükön és az ő vérükön a tőkejövedelem szaporítására; az, hogy már-már diadalmas sztrájkjaikat leveri a fegyveres erő; az, hogy a francia tőke tartja fent az orosz militarizmust, az orosz nép és közvetve az egész világ produktív munkájának elnyomására... oly tények, melyek értetetőbben beszélnek s parancsolóbban determinálják az akaratot, mint minden *Zurück auf Kant*-mozgalom vagy Marx-exegezis.

Un juge sans des gendarmes serait un pauvre rêveur — mondja valahol Anatole France, kit lehetetlen nem citálni valahányszor a munkásság alapvető kérdéseiről van szó, mert az ő csodálatosan finom lelkében művészi tisztasággal tükröződnek vissza korunk nagy törekvései, ép úgy, mint a forradalmi polgárságé a Voltaire és társai lelkében.

Nos, a katonaság nélküli kapitalizmus is ilyen jámbor álmodozó volna.

A francia proletariátus azt akarja, hogy úgy legyen és vakmerően neki lát a munkához.

* * *

És hogyan folyik ez a munka?

Folyik népgyűléseken és sajtóban egyaránt.

Nincs olyan éjszaka Parisban, hogy ezen vagy azon a munkásgyűlekezeten, népegyetemen, szabadgondolkodó összejövetelen ne tárgyaltatnék a militarizmus témája.

Az orosz események nagy lendületet adtak a mozgalomnak. A militarizmus szerepe oly borzalmas meztelenségben jelentkezett ezúttal, hogy az megszűnt a munkásosztály kizárólagos ügye lenni a francia művészet és gondolat legjobb mesterei állanak ki a porondra — természetesen a munkásblúzok mellé — hogy a jelenlegi rend borzalmasságát hirdessék s megszüntetését követeljék.

Nem ritkán 6—10,000 ember van együtt. Háromnegyedrésze munkás; azután sok diák, nem egy előkelő hölgy, számos író s művész, fel egészen az *Institut* és a *College de France* tanáraiig.

S mit mondanak? Miért zug és morajlik úgy ez a félelmetes, alaktalan tömeg, melyből egy új társadalom fog megszületni? A gondolat és a testi munka emberei egyképen ítélik meg a helyzetet.

Természetesen az elsők finom elméletekkel s művészi gúnnyal; az utóbbiak kerülgetés nélküli szokimondással.

Hallgassuk csak őket!

Az intellectual-ek így beszélnek — természetesen ismét Anatole France-szal az élükön: (A francia esprit legnagyobb élő képviselője fáradhatatlan a népies propagandában s gyakran hagyja oda műkin-csekben gazdag otthonát, hogy a távoli külvárosoknak rosszul megvilágított és dohányfüsttől terhes táncztermeiben rendezett meetingeken hirdesse a szellemi és testi munka törekvéseinek közösségét.)

— Nem kell háború. De nem is lehet háború többé Európában. Mert nemcsak Franciaország nem akar többé háborút, de a többi civilizált államok sem. „Nézzétek Németországot. Ez katonai állam. Fényes hadserege van. Ő a világ első hadserege. Mi is. Minden nemzetnek a legelső hadserege van a világon. De a Németországé még elsőbb. Az ő császára egy káplár, egy nagy káplár, egy teljes és tökéletes káplár, a káplárok császára és istene, a Hohenzollern-káplár, a Lohengrin-káplár. Vilmosnak káplárbajusza és káplárlelke van; arra volt teremtve, hogy háborút csináljon. De csinált-e tizenöt év óta, hogy uralkodik? Csinált költészetet, festészetet, kéj-hajókázást, zenét, ékesszólást, műlovászatot, szobrászatot, teológiát, tánczot, mindent, kivéve a háborút. Miért? Miért? Mert nyilvánvalóan változott valami Németországban, változott Európában. Mert negyven év óta a nagyipar haladása előidézte a proletariátus fejlődését és szervezését Németországban, miként Európa többi részeiben és ha néha a nagyiparosok és a bankárok nem békeszeretők, a proletárok mindig azok. Mert végül van a Reichstagban egy szocziálista kisebbség, mely szüntelenül nő s mely nemzetközi és békeszerető.

A proletároknak az egész világra kiterjedő szövetségét a „bankárok, a papok és a katonaság hármasszövetsége” ellen nem lehet többé megakadályozni s a munkások ez a szövetsége a világ békéje lesz.

Így France. A gondolat emberei mind ebben a szellemben beszélnek. A Sorbonne egyik ismert történésze pl. minden szépítgetés nélkül kimondja, hogy az orosz kormány megvette a francia sajtó nagy részét azért, hogy az orosz kölcsonnek hangulatot csináljon a kispolgárság körében.

És a munkásság?

Élő szóval hirdeti naponta, a mit már évek óta hirdet a szószéken és a sajtóban.

Nem lesz érdektelen egy kissé betekinteni a propaganda mechanizmusába.

Itt van például a *Manuel du Soldat*.¹ Egy év alatt több mint 100,000 példányban kelt el ez a 32 oldalas kis káté. A szolgálatra bevonuló katonát látja el filozófiai s szociológiai fejtegetésekkel a hazáról, a hadseregről és a háborúról.

Valóságos szellemi bomba ez a füzet. Világos, egyszerű, telve adatokkal és idézetekkel a francia nemzet számos legnagyobb gondolkodójának műveiből, kik mind elítélik a hadsereget és a háborút s bennük pusztá osztályérdeket látnak.

Nincs terem, hogy részleteiben bemutassam ezt a forradalmi röpiratot. Csak gyakorlati konklúziói idézésére szorítkozom:

¹ 1903-ban jelent meg először; azóta folyton újra nyomják.

„— Fiatal emberek, telve erővel s egészséggel, kiket elragadnak munkáitoktól, reményeitektől, vonzalmaitoktól;

Fiatal emberek, kik három éven át viselitek majd a *becsület libériáját* (így szokták nevezni a rabszolgaság és a bűn libériáját);

Fiatal emberek, gondoljátok meg jól, hogy mit kell tennetek. Legyen bennetek akarat. Ha azt hiszitek, hogy nem bírjátok elviselni a kínzásokat, a sértéseket, az ostobaságokat, a büntetéseket és mind azt az ocsmányságot, mely rátok a kaszárnyában vár:

Dezertáljatok! Ez még mindig jobb, mint az, hogy mulatságot szolgáltatok amaz alkoholista hóhéroknak és dühöngő örülteknek, kik a katonai bagnókban gondotokat fogják viselni.

Ha azt hiszitek, hogy nem lehet lázító propagandát csinálni a kaszárnyában, ha azt hiszitek, hogy ez a propaganda nem éri meg a veszedelmet, mely titeket érte fenyeget; és ha azt hiszitek, hogy lehetetlen nektek ott eltölteni három évet e nélkül a propaganda nélkül, melyet természetlennel s magatokra végzetesnek ítélték: **Dezertáljatok!**

Szakszervezeteitek, egyesületeitek, munkáskamaráitok minden lehetőt meg fognak tenni, hogy erkölcsi és anyagi támogatásban részesüljeteek. A külföldön testvéri szívvvel fognak fogadni és így meg fogjátok tanulni, hogy a Haza ott van mindenütt, a hol emberek vannak, a kik küzdenek, dolgoznak, szenvednek, dolgoznak, remélnek s felháborodnak a társadalmi igazságtalanságok ellen.

De ha azok szeretete, a kik körülvesznek, ha az ismeretlen félelme, mind az a sok baj és nyomorúság, mely reátok várhat egy oly országban, melynek sem szokásait, sem nyelvét nem ismeritek, vagy ha egyéb indokok legyőzik bennetek az ezred utálatát: **hát menjetek oda!** De legjobb erőtökkel azon legyetek, hogy ott is emberek maradjatok. Küzdjétek le az undor érzését. Szeretessétek meg magatokat szerencsétlen rabszolgatársaitok által és egyénenként csináljatok propagandát. A fiú iskoláját változtassátok át a lázadás iskolájává. Minden nap eseményei segíteni fognak ebben. Visszatértetekkor hirdethetitek, a mit láttatok, vagy a mit átéltetek. És megismertette ezeket a tényeket, kiki egy bátor baltavágással fog hozzájárulni ama támaszték ledöntéséhez, melyen leginkább nyugszik a társadalmi épület.

Különben nem ti lesztek az elsők, ki így jártok el. Mások már megtették. Három évre be vagytok zárva a kaszárnyába, el vagytok választva attól a világtól, mely termel, mely él. Gépek vagytok. Nem válaszolhattok a legdurvább sértésre sem, melyet valamelyik együgyű, kinek egy vagy több csillaga van, az arcotokba vág. A legostobább parancsnak engedelmeskednetek kell! Ez szükségkép elbutítja az embert.

Azért ne veszítsétek el bátorságotokat. Menjetek a munkáskamarákba, a könyvtárakba s a népegyetemekre. Itt fogtok csak őszinte jóindulatra és a legtestvéribb fogadtatásra találni. Itt elfeleditek majd a kaszárnyái életet, bűneit, csalárdságait, nevetségességeit, kegyetlenségeit. És megfogjátok találni ama rokonszenv testvéri zálogát is, mely társaitokhoz fűz, kiket elhagyatottok. Ez a zálog abban a kis időszakban áll, melyet szakszervezeteitek mint „*a katona fillérét*” bocsátanak rendelkezésétekre.

Tudjuk, hogy ez az összeg nem fog arra szolgálni, hogy a pálinka lealjasítson titeket. Enyhíteni fogja bajaitokat és bátorítani fog.

Ha egy nap ellenség ellen kell majd menetek, szerencsétlen testvéreitek ellen, kiket más országban zsákmányolnak ki, ti fogtok tudni lelkiismeretesen eljárni s azt tenni, a mit az ész parancsol.

Ha egy nap elvtársaitok ellen kell majd menni, kik a munkaadók kapzsísága ellen küzdenek, kik egy kevés jóllétet követelnek, egy kevés szabadságért harcolnak, szintén tudni fogjátok, hogy mit tegyetek.

De Saint-Remy ezredes, a kinek a kalmárkodás élethivatása, pedig, De Saint-Remy ezredes, ki saját jószántából vállalta el az ember-gyilkos szerepét, a kormány parancsai véres végrehajtójának szerepét, elnézésre talált a katonai bíróságnál, mely oly kegyetlen a közkatonákkal szemben, hogy nem engedelmeskedett, azt mondván, hogy keresztény lelkiismerete megtiltja neki más keresztények bántalmazását.

Hát jól van! elvtársak, kell hogy eszetek nektek is megtiltsa más embereknek, hozzatok hasonlóknak, legyilkolását. **Ti nem fogtok engedelmeskedni, ha gyilkosokat akarnak belőletek csinálni!**

A ti munkás lelkiismeretetek megtiltja nektek, hogy más munkásokra löjjetek.

Ha a sztrájkokba küldenek:

Nem fogtok löni!

Gyilkos gépeket akarnak belőletek csinálni? ----- Álljatok ellen! Hadd remegjenek végre azok, kik merészkednek benneteket testvéreitek ellen felfegyverezni, **mert csak az a ti ellenségetek, a ki titeket kizsákmányol, elnyom, a ki nektek parancsol és megcsal benneteket!**

Ha már mindenáron azt akarják, hogy gyilkosok legyetek, a kezeitekbe adott fegyverekkel, legalább **ne legyetek testvérgyilkosok!**

Szóról-szóra fordítottam le ezt a lazító felhívást s meghagytam a vastagbetűs sorokat.

Mert bármiként ítélje is meg az ember érzelmeivel a dolgokat, kétségtelen, hogy egy szinte páratlan történelmi látványnak vagyunk itt tanúi. Ez a propaganda folyik ezen a hangon, ezekkel a *fordalmi csatakiáltásokkal* nap-nap után gyűléseken, egyesületeken, a sajtóban. *Le Consent* címen külön lapja is van a propagandának. Kiterjed egész Franciaországra.

És az uralkodók? — fogják kérdezni.

A rendőrség nem mehet be a szabad francia polgárok gyűléseibe. Sajtóper lehetetlen. Megpróbálták. Az egész párisi munkáskamara vállalta a szerzőséget. Végre egyet bepereltek közülök. Felmentették. Az eredmény: az egész francia sajtó akaratlanul az antimilitarista propagandát szolgálta a perről közölt tudósítások által.

Kivételes törvényhozási intézkedésekre senki sem gondol. Az már lehetetlen.

Ez a propaganda folyik minden akadály és nehézség nélkül. Folyik gyakran a francia szellemi élet legfényesebb neveinek jelenlétében. Ellene csak a nacionalisták s klerikálisok egyre gyöngülő hadserege: a papság, az arisztokrácia, a haute-finance.

Nem lehet kételkedni. Ennek a küzdelemnek már ma eldőlt a sorsa.

Más kérdés, hogy mik lesznek a következményei. *Jászi O.*

A „János Vitéz” és a „Színészek”.

Nagyon természetes, hogy a nagyközönség, mely a tehetségtelen és inkább vakmerő szerzők bohózataihoz és komédiáihoz van szokva, mely oly szerzőket szokott meg, a kik sokkal inkább a tömeg tapsait, mint a művészet igazi babérjait áhítják, ez a nagyközönség nem akceptálta a Vígszínház jeles igazgatójának ízlését, a ki Vajda *Színészek* című darabját színre hozni bátor volt. Valóban a nagyközönség csak azért fizette meg a beléptidőjét, hogy egy estén át jól kacagjon s így érthető, ha a darabot hidegen fogadta, mert a kacagásból nem elég bőven jutott ki neki. De hisz ez régi dolog; jól tudjuk mindnyájan, hogy a nagy tömeg ily ítéletek megalkotására hivatva nincsen, mert a finomabb és ideálisabb érzelmek iránt nincs érzéke. Ezt a kérdést tehát nem is bolygatjuk. A mi bennünket érdekel, az az emanczipált elite véleménye, mely azt mondja, hogy ha a *Színészek* előadása bármily érdekes is, ez azért rossz előjel: azt mutatja ugyanis, hogy minden áron be akarják hozzáink is hozni Nyugatnak egy baját: a társadalmi színházat.

Az iparnak és tőkének nagy kifejlődöttsége — mondja az emanczipált elite — túlhalmoz bennünket munkával. Erőnknek túlfeljárása megroggálja idegeinket s egész egzisztenciánkat megingatja. Az alvás, a pihenés lehetetlen a napi munka után, ha a nyugalomba térést, az alvást nem előzte meg üdülés. Ezért teremtették meg az éjszaka életét, melynek finomabb kiadása a színház. Ennélfogva természetes látszik, hogy a színház első sorban mulattató legyen. Azonban szórakozás helyett unatkozónak a színházban, ha csak gyermekes dolgokat hallanánk itt, bárha nevetni untig lehetne. Ezért a különféle színdarabokba komoly elemet vegyitettek, mely elég érdekes ahhoz, hogy figyelmünket lekösse, de még sem oly komoly, hogy teljesen magával ragadjon bennünket, mert hiszen mi a színházba üdülni jöttünk. Az oly darab, mint a *János Vitéz* e követelményeknek éppen megfelel. Ellenben egy oly színmű, mint a *Színészek* s általánosan minden társadalmi vagy szociális tendenciájú darab a mi céljainkkal ellenkezik — mondja az elite — mert elmérgesíti a mi édeskevés, üdülésre szánt szabad időnket.

Többékevésbé mindnyájan tudjuk, hogy mi a színészélete, de azokat, a kik még némi illúzióval bírnak, nem rendíti meg az, ha azt mondják neki, hogy a színpadi siker csak hamis játék?

Igen, elismerjük — mondja tovább az elite — hogy a színpad a meztelen igazságot tárja elénk, de miért kell ezt éppen akkor feltárni, a mikor émélygésig tele vagyunk az élet rideg bajaival, a mikor pedig épp ebből a rideg körből akarnánk magunkat kivonni. Nem, ha a gondot, a köznapi nyomorúságot, a gyávaságot, a szörnyű igazságtalanságot hozzák a színpadra, akkor még a színházban is szinte köznapi életünket folytatjuk. A helyett, hogy elfeledtetnék velünk a port, az utcai piszkot az idealizmus tiszta légköre által — ez az elite szépen tud beszélni — még tovább sülyesztenek bennünket az élet posványába, szennyébe, szemérmertlenségébe s bűzébe. Nem, ily viszonyok között a színház nem éri el a célját, tehát feleslegessé válik; sőt, célunkkal ellentétes irányú s így — ártalmas is.

Ezek azok az okok, melyek kihívják a higienikusokat — ha szabad őket így neveznem, minthogy mindent a higiéne alá rendelnek. Nagyon is igazuk lehet, de nem kevésbé igaz az is, hogy mindig voltak orvosok, a kik gondoskodtak a közönség jólétéről és — egészségéről. Ezek, dacára annak, hogy sokszor kételyben voltak, sohasem gondoltak arra, hogy a színésztől kérjenek segítséget, melynek hivatása sokkal többirányú — hogy így ne mondjam — magasabb.

Azonban, tegyük fel, hogy mivel a mi időnkben a degeneráció igen nagy arányokat ölt, azért az intellektuális tevékenység minden ágának a regeneráción kellene közreműködnie, igaz-e hát, hogy e célt elérjük, ha oly darabokat játszanak és látunk, mint a *János Vitéz*?

Hogy ne lássék, mintha szavakkal akarnék játszani, határozzuk meg a *degeneráció* szó értelmét.

A túlfeszített s különösen a szellemi munka idegessé tesz bennünket. Néhány generáció után utódaink már idegesnek születnek, később akadni

fognak közöttük olyanok, kik krónikus főfájásban, epilepsiában s más ideg bajban szenvednek. Egy még későbbi ivadék hisztérikus lesz s végre — idióta. Ez az utolsó már egész szervezetében degenerált, egy degenerációnak utolsó állomása. Ezt a degenerációt, ezt a lejtőt el kell kerülnünk.

Mondjuk első sorban, hogy a nagytömeget, melynek műveltsége igen hiányos, nem érintik, nem hatják meg, nem befolyásolják képek. Ezek, ha a színházból kijönnek, nem gondolnak már reá, ezek csak nevetni mentek oda és 3—4 órát — de nem többet! — kellemesen eltölteni. Ezeknek az idegességét semmiféle színdarab nem befolyásolja.

Maradnak tehát azok, a kik gondolkoznak az előadás előtt, közben és — után.

Vajjon nem lesz-e felüdítő, erősítő látvány — mondják a higienisták — a derék János vitéznek és az erkölcsös Iluskának tiszta, ideális szerelme? Ha ez eszményi boldogságot látja a tömeg, vajjon nem fognak-e az ideálizmus bűvös körébe fölemeltetni s így — megnyugodni?

Igen, idealizálva lesznek, aetherizálva, de meg nem lesznek nyugtatva, nem lesznek megelégedve, ellenkezőleg!

Ha látni fogják e tiszta, ártatlan szerelmet, ezt megcsodálják, szépnek fogják tartani, úgy, mintha például a milói Vénust vagy Rubens képeit szemlélnék. De vajjon meg fognak-e állhatni ebben a szemlélődő, vágy nélküli lelkiállapotban, a nélkül, hogy vágyaik kelnének? Vajjon megmaradnak-e abban a hideg lelkiállapotban, abban a nyugalomban, mint ha egy louvre-i kép előtt állanának? Nem! A Louvrebán senki sem sír! De hogyha a jelenet végén a lámpák kigyúlnak; sok, nagyon erős természetű embert meglephetünk, a ki a könnyeit törli! Igaz, hogy balgaságukban — saját érzelmeik miatt szégyenkeznek, szégyenlik lelki erőtlenségüket, könnyeiket, bár ez az emberi természet legszebb gyöngye — nevetnek, mosolyognak, hahotáznak — hogy mindenki meghallja! — ha a függöny már legördült; hahotáznak, hogy az így támadt zajban ne lehesse hallani a zsebkendők suhogását, melyeket — de csendben! — zsebeikbe csúsztatnak.

Es ez azért van, mert itt, a színházban, mert magunkhoz hasonló, élő emberek sorsa által a mi ismeretlen, meg nem határozott vágyaink feltámadnak. A színésznek csak *játszott* lángja, lelkesedése bennünk *igazi* lángot gyújt, mely annál nagyobb, minél tökéletesebben fogta fel a színész szerepét s minél tökéletesebben írta a szerző a darabját. Azonban azt mondják, hogy senki sem oly naiv, hogy komolyan vegye Huszkának és Jánosnak játékát, hogy azt gondolja, hogy a való életben is van olyan szerelem, mint a Jánosé, meg az Iluskáé. Csakhogy ez a színész hibája! Mert ha jól játszott, akkor mi az életbe képzeltek volna magunkat; mert a művészet tökéletességének épp az a hivatása, hogy elfeledtesse velünk, hogy — művészet és nem élet. Röviden: ha a színész jól játszik, mi nem az *igazi embert* látjuk benne.

Ez az utolsó illúzió veszedelmes, mert ha nem a művészetet, hanem az életet látjuk a színpadon, úgy ez illúziót valóra akarjuk váltani a magunk életében. S ekkor látjuk a magunk tehetetlenségét, erőtlenségét s végül — kétségbeesését, mely maga is már két irányban ártalmas: megrogálja idegeinket, lelki egészségünket s ezáltal általános, fizikai nyugalmunkat is.

Azt fogják erre mondani, hogy nem minden ember irigy s ha látjuk Iluska és János vitéz szerelmét, ebből nem következik, hogy mi is ilyesmit kívánjunk. Ez azonban tévedés.

Mi nem irigyünk valamit, ha tudjuk, hogy az elérhetlen, hogy erőnket fölülmúlja. De ha látjuk vagy hisszük a lehetőségét annak, hogy elérhetjük, vágyaink kiszélesednek, óhajaink szárnyakat kapnak, lángolva akarjuk valóra váltani azt, a mi mégis csak — illúzió. Ebben az esetben megint csak kétségbeesünk s idegeink tovább — szenvednek.

Lássuk, hova jutottunk? Mi a színházba jöttünk — legalább így mondják — idegeinket csillapítani; ott új vágyaink keltek, melyek még kevésbé elégíthetők ki, mint az eddigiek és így tovább szenvedünk.

S valóban, ha a színház nem is czirkusz, vagy balletszerűleg érzékeinkhez szól — felingerel bennünket s csak nagy ritkán csillapít le.

Nézzük már most a *Színészek* hatását. Megint csak az eliteről szólunk, a mely gondolkozik és érez.

A színház nem mond nekik semmi újat; ők éltek, láttak — s ha nem is önszemeikkel láttak — hanem mások tapasztalatai által s jól tudják, hogy a színésznő elfoglaltságából nem tud megélni, meg kell aláznia magát, hogy elérje azt, a mit általánosan sikernek neveznek, a mely gyakran nem az igazi siker; az elite jól fogja tudni a sikernek és a színésznő hírnevének eredetét. A színház csak megerősíti, a mit amúgy is tudnak.

Azonban ha a színházban nyert új tapasztalás nem is rossz hatású, viszont sok előnye van az erkölcsi, a művészeti és az erkölcsi és értelmi és társadalmi koncepcziók szépsége szempontjából. Ez onnan van, mert ha a köznapi életben a legégbekiáltóbb igazságtalanságot látjuk is, közömbösek maradunk vagy legalább is passzívok, befogva saját elfoglaltságunktól, saját érdekeinktől, melyek oly kizárólagosan uralkodnak gondolatvilágunkon, csak nagyon kevéssé vigyázhatunk arra, a mi körülöttünk van s így csak közvetve érdekel bennünket. Nem tagadom, hogy az igazságról való érzésünk meg van sértve, ha látjuk ezt vagy azt a jogtalanságot és igazságtalanságot, azonban ez nagyon kevés és igen gyorsan visszatérünk a fontosabb és realisabb gondjainkhoz.

Ellenben a színházban, a hol 3—4 órán át ugyanazon személylyel vagyunk szemközt, ez elcsábít vagy legalább rokonszenvünket vagy figyelmünket leköti; nemcsak szavakkal fogjuk sajnálni, hanem belsőleg, valóságban érdeklődünk iránta.

Gyöngye természetű néző siratni is fogja, kétségbeesik; de ez nem is olyan különös, ezt ő mindenkor minden alkalommal teszi magasfokú és szép érzékenysége folytán.

Az erős természetű nem fog sírni: hidegvére van s azonnal emlékezni fog arra, hogy a mit látott, az nagyon köznapi, mindennapi, a mit lát. Ezáltal nem elégszik meg azzal, hogy *méltatlankodjék*, hanem *gondolkodni* fog; a rokonszenveskedő vagy bármely más áldozat emlékébe vésődik s ott marad még akkor is, ha már a színházat elhagyta; foglalkozni fog vele gondolatban továbbra is, gondolataiban segíteni kíván rajta s ha ezt nem teheti, legalább sajnálni fogja állandóan.

Ha a léleknek ez a fölemelkedése volna csak a színház hatása, nem magasabb-e ez a hatás, mint az, ha a művész helyét orvossal akarnók betölteni?

Másképp, ha némelyek még elég naivak — s van még elég naiv! — hogy a genie belső *értékét* s külső *érvényesülését* megkülönböztetni nem tudják: vajjon nem nagy érdeme-e a színháznak, ha már kezdetben elzárja az illúzió útját? Bizonyynyal, legalább fiziológiai szempontból, ez nagy érdem.

Hányszor látjuk, hogy a mikor e naivok érintkezésbe jutnak a valóval: minő kétségbeesés és minő fölfordulás, az idegeknek minő kára ez? Hát vajjon nem helyesebb ezeket a még tapasztalatlan embereket minderre előre figyelmeztetni, épen idegeik érdekében? S ezt teszi a szociális színmű.

Ha van valami a mit a *Színészek* színrehozása miatt a Víg-színháznak szemére lehet vetni, ez csak az, hogy miért ad elő a Víg-színház *szomorú* darabot. De azt viszont mindenki el kell hogy ösmerje, hogy ma már csak a gyermek-, meg a bábszínházak azok a helyek, a hol *mindig* kell nevetni és *csak* nevetni. De még e helyeken is van heroismus és csodálkozásra készítő fordulat. Pedig ez csak naiv és optimista gyerekeknek való! Vajjon hát akkor mi kell a felnőtteknek, hogy lekössük a gondolkozását, a ki tündérmesékben már nem hisz.

A színházak fejlődése, nívója és szellemi élete egyszerűen kapcsolódik a társadalom fejlődésével, irányelveivel, szellemi életével. A *Színészek* pedig a mai életből kihalított egy kép, realis színekkel megfestve. A realizmus pedig nem tisztán irodalmi áramlat, nem felszínes irányzat, hanem általános mozgalom, a mely az élet és különösen a szellemi élet mindenemű megnyilvánulására kiterjed. Hiszen akarunk ellenére is minden tevékenységünk magán hordja a realis gondolkozás, a természetesség pecsétjét. A természetesség pedig maga az élet, az élet pedig maga is

keveréke a tragikusnak a komikummal és ezért, ha a színház az életet akarja festeni, úgy a darabokban is vegyülnie kell e kettőnek egymással.

Ebben az irányzatban csak egy veszély fenyegeti a színházat. A szerző ugyanis, midőn a darabját írja, nem tudja önmagát, a saját énjét abból kizárni, — nem azt írja tehát le, a mit lát az életben, hanem a mit érez azoközben, miközben a látottakat leírja. A szerző igyekszik realiztikus lenni, de csak szubjektív lesz. Darabja így nem lesz az élet tükre, hanem csak a szerző énjének leírása, vagy legfeljebb tanszék, pótiskola. Ezen esetben tényleg el lehet mondani, hogy a színház eltévesztette célját,

Ezt azonban nem lehet a *Színészek* szerzőjének szemére vetni. Ő nem elmélkedik, ő megelégszik azzal, hogy az életből kihasít egy képet, elének állítja és most azt mondja: közönség, ám most gondolkozz és tiltakozz. Néha kissé erősebb ecsetvonással dolgozik, azonban ez nem hiba, még dramatikussá szempontból sem, de ekkor sem elmélkedik, nem bocsájtkozik meditációkba, hanem maga mindig szerényen a háttérbe vonul és csak az élet igazságait rajzolja. Csodálatos fordulattal elkerüli az unalmas szószaporítást és olyan érdekes helyzeteket teremt, a melyek maguk beszélnek és így a szerző nem is juthat egy perczre sem az előtérbe, nem tesz egyebet, minthogy biztos kézzel papírra veti azt, a mit odakünn az életben látott. Mint dráma a darab jól van felépítve, de a hibákért, a miket benne a szórszálhasogató kritikus felfedez, nagyban kárpótol a sok igazság, a mit a szerző abba bele tudott vinni.

Ha a szerző darabjához az igaz életből merítette a tárgyat, tulajdonképpen nem tett egyebet, mint alkalmazkodott a színház igazi missziójához: az élet igazságainak megösmeréséhez. Ezelőtt csak egy Hauptmann, egy Suderman létezett. Ma már ezeknek iskolájok van és ebből való a *Színészek* szerzője is. Francois de Cures, Villiers d'Adam, Hervieu, Zola és sokan mások még tegnap neveltséges újtók voltak. A ma azonban igazat ad nekik. Mirbeau: *Les Affaires sont les Affaires* című munkája és sok más hasonló reális munka ma tényleg az érdeklődés előtérében van. Az időknak jele, hogy Parisban és az egész nyugaton hatalmas raja keletkezett és virágzik az olyan színházaknak, mint a *Theatre libre*, a *Th. de l'Oeuvre*, a *Th. Antoine*, a *Th. Molière*, a melyekben csak társadalmi irányművek kerülnek bemutatásra. Még az államilag szubvencionált és tisztán nemzeti iránynak hódoló színházak sem tudtak szabadulni e hatalmas áramlattól és a társadalmi témákat tárgyaló darabok előtt ki kellett nyitni kapukat. Így történetesen, hogy a nemzeti irányzatáról híres párisi Odeon-színház egy színre kerülő darabjában a szeretet és a béke fensőbbiségét hirdette a Chauvinismus túlkapásaival szemben.

Múlt évben már Anatole France is ugyancsak e színpadon erős és messze elhangzó hangon élesen kikelt a társadalom igazlátását elhomályosító vallási őrzöngés ellen és darabja, a *Noces Corinthieunes* egész Franciaország szemérőleg segítette a klerikalizmus hályogát eltávolítani. Ma pedig már a közönség, a mely eleinte France-t lehurrogta, ugyancsak e színházban a realizmusában egyszerűen félelmetes Zola *Therése Raquin*-jának tapsol. Ma Paris minden színháza, még az *Opera Comique* is a reális irány szolgálatában áll.

Hogy nálunk helyes-e e reális irányzat meghonosítása, az — azt hiszem — kérdés tárgya nem lehet. Az élet igazságain kell nevelődnie a nagyközönségnek, a hamis és szentimentális romantika felcsigázza a képzeletet, de rendesen tévútra is vezet. A szerző — bár ez eleinte nehéz — igyekezzék a közönséget az igazság ismeretébe és annak megbecsülésébe bevezetni és ne elégedjék meg csillogó szavak egymásra halmozásával. Hát vajjon nem érdeme-e az a szerzőnek, ha a közönséget, ezt a százezerre menő tanulni vágyó tömeget a színházba tudja csalogatni és ott előtte az igazságot dicsőíteni?!

A *Színészek* szerzőjét nem a feltűnni vágyás, egy új írónak szenzációhajhászása vitte darabjának megírására, hanem a rideg igazság, majdnem kommentár nélküli feltárásának magas gondolata. A *Színészek* szerzője sokat méréselt, a midőn elébünk tárt egy darab életet, a melynek mi nagyközönség, csak a rózsás felét láttuk és a színesvilág életét arról

az oldalról mutatta be, a melynek rideg színei, néha posványba merülő bohémsága bizony-bizony folt ebben a mi erkölcsösnek hirdetett társadalmi életünkben. Epen ezért méltó az elismerésre! A színészvilág bántó ferde ségeinek bemutatása reáterelte a figyelmet erre a nagy erkölcsi tökét magába foglaló testületre és hisszük, hogy a salak, a mi ehhez a testülethez tapad, ezután a mű után le fog róla hullani. Bár még mint drámaírónak sokat kell tanulnia, de ez nem ront le azon a dicsőségen, a mely neki, a *reális írónak* méltán kijut.

Mert megfigyelni, konstatálni és kikutatni egy betegséget nélkülözhetetlen feltétel ahhoz, hogy azt meg is gyógyítsuk. *A. Manteau.*

A magyar mezőgazdasági munkáskérdés.

Joseph Graf Mailäth: Studien über die Liandarbeiterfrage in Ungarn. Wiener staatswissenschaftliche Studien, VI. Band, II. Heft. Wien und Leipzig, Franz Deuticke 1905. 157 -J- XIII old. és térkép.

Az előttünk fekvő munka szerzője egyike azon keveseknek Magyarországon, a kik komoly figyelemmel kísérik a mezőgazdasági munkásmozgalmat és kutatják a mezőgazdasági munkáskérdést kitevő bajok lényegét és azok orvoslási módját. A mezei munkáskérdést az elnyomottak iránti határozott jóindulattal már ismételten vizsgálat alá vette és meg van győződve arról, hogy a földműves nép helyzete kétségkívül alapos orvoslásra szorul.

Ennek a felismerése és az ezen gondolat iránt való lelkesedés vezetí szerzőt úgyszólván minden sorában és ha, a mint alább kifogjuk fejteni, a szellemmel, melyben a földműves nép helyzetének javítását keresztülvinni kívánja, épenséggel nem is érthetünk egyet, szerző emez alapgondolatát őszinte örömmel üdvözljük. Igenis, a magyar mezei munkás helyzete tarthatatlan és a magyar földbirtokos osztály páratlan közönye munkásai helyzete iránt méltó felháborodást kelthet minden emelkedettébe gondolkozású vagy csak valamennyire is a jövőbe pillantó ember lelkében.

Majláth munkája a magyar mezőgazdasági munkáskérdés egészmezejére kiterjed és a ma már visszautasíthatlanul megoldást követelő probléma indokainak kutatásától felölel mindent egészen a kóros tünetekből levonandó következtetésekig és a baj orvoslási módjainak megjelöléséig. A nézőpont, melyből a mai mezőgazdasági munkáskérdés okainak felderítésénél kiindul, egészen helyes. Az okok, melyek mai mezőgazdasági munkásvizonyainkat annyira kihegyezték, hogy a kilenczvenes évek eseményeire került a sor, szerző szerint nem mai keletűek, hanem mélyen visszanyúlunk a múlt század közepébe és a jobbágyfelszabadítás történetével a leg-szorosabb összefüggésben vannak. Első sorban a jobbágyfelszabadítás körül elkövetett végzetes hibák bosszúlják meg magukat a mai mezőgazdasági munkásmozgalomban.

A magyar jobbágyfelszabadítás sarkalatos hibája ugyanaz, a melyet a nyugati államokban is elkövettek: a jobbágyfelszabadítás ugyanis nálunk is csak a volt jobbágyok egy részének, és pedig a jelentékenyen kisebb részének adta az összes előnyöket, míg a volt jobbágyok túl-

nyomó többségét anyagi tekintetben nemcsak előnyben nem részesítette, hanem ellenkezőleg, számbavehetőleg károsította. A jobbágyok közül ugyanis csak azok kapták meg az általuk megmunkált földnek a szabad tulajdonát, a kik úrbéri jogon bírták azt, míg azoknak a nagy tömege, a kik a földesurak allodiális birtokait művelték, a jobbágyfelszabadításkor semminemű földtulajdont nem kapott. A jobbágyfelszabadítás a volt jobbágyoknak egy kis részét szabad parasztbirtok megteremtése által abba a helyzetbe hozta, hogy mint önálló földművesek megélhettek; a zsellérek számára jobbágyi jogon bírt kis terjedelmű földjeiknek az átengedése már nem biztosított önnálló gazdasági megélhetést; a jobbágyi jogon földet nem bírók nagy tömege pedig a jobbágyfelszabadítás alkalmával anyagi tekintetben egészen üres kézzel került ki; sőt a béresek és mezőgazdasági munkások az apróbb használati jogok (makkoltatás, nád és faizás stb.) elveszése, a közlegelők felosztása és a patriarchális viszony felbomlása folytán anyagilag tekintélyes veszteséget szenvedtek.

Szerző mindezt tisztán látja és rámutat arra is, hogy miért vált a jobbágy felszabadításnál a béresekkel és zsellérekkel szemben elkövetett igazságtalanság, mely a nyugati államokban is észlelhető, Magyarországon oly végzetessé. Ennek okai az ország történeti fejlődésében lelhetők fel, a mennyiben hazánkban a török hódítás folytán egyes vidékek (kivált az alföld) teljesen elnéptelenedtek és csak akkor lettek újra benépesítve, a midőn a változott gazdasági viszonyok folytán már sokkal előnyösebb volt a birtokosokra nézve a földet jobbágytelkekre osztás helyett béresekkel saját kezelésben műveltetni. Ennek következtében azután a teljes jobbágyok száma az ország egyes részeiben a jobbágyfelszabadításkor aránylag csekély, a jobbágyi földdel nem bíró zsellérek és béresek száma pedig az előbbieket rováására igen jelentékeny volt. Így azután a jobbágyfelszabadítás az eddig legalább a patriarchális viszony oltalmát élvező földműveseket ettől is megfosztva, a birtok és jogtalan proletárok nagy tömegét teremtette meg.

A következő évek fejleményei a jobbágyfelszabadítás elhibázott keresztülvitelének káros következményeit nem ellensúlyozták, sőt azokat inkább fokozták, a mennyiben a parasztföldeknek a már ilyenekkel bírók kezében való csoportosítását elősegítették. Ily irányban hatott mindenekelőtt a közlegelők felosztása, mert a jobbágyi telekkel nem bírók itt sem kaptak semmit és csakis azok részesedtek előnyben, a kik már a jobbágyfelszabadítás által úgyis nyertek földtulajdont. Abban az irányban sem történt semmi, hogy azok, a kik kisebb (zsellér) telkek birtokába jutottak, birtokukban meg is maradjanak. Sőt a magyar jobbágyfelszabadítás keresztülvitele ebben az irányban is elhibázott volt, a mennyiben a birtokosság konzervativizmusa a jobbágyfelszabadítást hazánkban oly sokáig késleltette, hogy a felszabadítás tenyérére csak akkor került a sor, a midőn gazdasági tekintetben a jobbágyosság intézménye már teljesen tarthatatlanná vált és így a jobbágyfelszabadítást

minden átmenet nélkül kellett keresztülvinni; ez által azután a paraszt, ki tegnap még az önállóságot évszázadokon keresztül elfojtó jobbágyság nyúge alatt szenvedett, ma már minden átmenet nélkül önálló mint gazda a szabad verseny szelének kitéve, nem is bírhatott azokkal a tulajdonosságokkal, melyek önálló gazdasági lét folytatásához szükségesek. Ezért azután az átlagos színvonalat felül nem múló parasztok nagy része gyorsan elvesztette az erősebbekkel szemben folytatott küzdelemben az újonnan nyert birtokát és a birtoktalan mezei munkások sorába süllyedt. Ezeknek a fejleményeknek az eredménye szerző szerint az, hogy földbirtokmegoszlásunk a legnagyobb mértékben egészségtelen és hogy a birtoktalan munkások száma oly rendkívül nagy.

Mindezeket az eddig még kevésbé szellőztetett tényeket szerző dicséretes őszinteséggel adja elő és értékes történeti és statisztikai érvekkel egészíti ki, melyekre itt sajnos ki nem terjeszkedhetünk.

A mezőgazdasági munkáskérdés történeti okainak felderítésénél tanúsított tárgyilagosság, sajnos, már a következő fejezetben, melyben szerző a munkásmozgalomnak a munkások jelenlegi helyzetében fekvő okait kutatja, bizonyos túlzott óvatosságnak, sőt helyenkint már alapos elfogultságnak ad teret. A munkások jogi helyzetének bizonytalanságát és a birtokosok önkényeskedésének nyíló tág teret, valamint azt, hogy ennek a körülménynek az elégedetlenség megteremtésében mily nagy szerep jutott, szerző egészen helyesen ítéli meg, bár előadásában óvatosan tartózkodik annak a leírásától, hogy a mezei munkások bizonytalan jogi helyzetének a birtokosok részéről való kizsákmányolása milyen általános volt; ellenkezőleg: szerző inkább annak a kidomborítására törekszik, hogy a munkások is sok esetben visszaéltek helyzetükkel a midőn a lábön álló termés learatását utolsó pillanatban megtagadták és ezáltal a birtokosságot igen gyakran követeléseik teljesítésére kényszerítették.

A munkásmozgalom gazdasági okait szerző meglehetősen egyoldalúan látja. Elismeri ugyan, hogy a mezei munkások anyagi helyzete sok tekintetben javításra szorul és hogy a magyar mezőgazdaság egyoldalúsága nagy hátrány a munkásokra nézve, de általánosságban a magyar mezei munkás megélhetési viszonyait nem tartja oly rosszaknak, mint a milyeneknek azokat egyes, általa kevés rokonszenvvel megajándékozott írók, mint pl. Bunzel feltüntetni szeretik. Kivált a munkaidő kérdését, továbbá a táplálkozási és a lakásviszonyokat ítéli meg szerző egyoldalúan. Azt, hogy aratáskor a munkások általában 12 órát, de sok helyütt 15—16 órát is dolgoznak, elkerülhetlenül szükségesnek tartja és ez, nézete szerint, a munkásokra nézve nem is terhes. Azon az állásponton van, hogy az aratás mielőbbi befejezése a birtokosnak és munkásnak közös érdeke és hogy a munkások is csak veszítenének, ha az aratás rövid munkaidő folytán tovább tartana. Ezzel azonban szerző önmagának mond ellen, a mennyiben a II. fejezet elején arra utal, hogy az aratás idejének a kilenczvenes években bekövetkezett

megrövidülése a munkások helyzetét hátrányosan befolyásolta. Különben bármikép álljon is a dolog, egész figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a munkások testi és szellemi fejlődésére a 15—16 órai munkaidő feltétlenül káros és hogy a mezei munkások nem rendelkeznek, mint a hogy szerző gondolni látszik, olyan természetellenes fizikummal, melynek az ilyen hosszú munkaidő előnyére válnék vagy legalább is nem volna ártalmára.

A munkások élelmezési viszonyait szerző nézete szerint általában ugyancsak rosszabbaknak szokták feltüntetni, mint a milyenek tényleg; a lakásviszonyokra vonatkozólag pedig azon a véleményen van, hogy a mezőgazdasági munkások lakásait nem szabad a higiénia követelményei alapulvételével megítélni, mert hiszen a mezei munkás a nap legnagyobb részét, sőt, a míg lehetséges, az éjjelt is szabad ég alatt tölti. A ki tényleg ismeri mezei munkásaink lakásait, az be fogja látni, hogy igen magasfokú optimizmus kell ahhoz, hogy a mezőgazdasági munkások lakásviszonyait a legsötétebb színekben ne lássuk. Nem csupán a házak építési módja, melyet szerző mentegetni igyekezik, a bajok forrása e téren, hanem nagyrésztben a lakások szűk volta és az, hogy egy-egy kis szobában több családnak kell laknia. A szerző által felhozott ama körülmény, hogy a gyári munkások lakásviszonyai még rosszabbak, kétségbevonható és különben is alig szolgálhat vigasztalásul vagy az átlagos mezei munkáslakások mentségéül.

Bár az egészségtelen birtokmegosztás, a birtoktalan munkások túltengése és a munkások megélhetési viszonyainak súlyos volta és kivált a vízszabályozási munkák befejezése folytán beállt kereseti hiány egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy a munkások helyzete rosszabbodjék, szerző nézete szerint mindez mégis csak a talajnak a munkásmozgalomra való alkalmassá válását eredményezte, míg annak tulajdonképeni oka, véleménye szerint egyrésztől a birtokososztály közönye munkásainak sorsa iránt, másrésztől pedig a „szociálista izgatás”. Nézete szerint a mezőgazdaság terén munkászavargásokra aligha került volna a sor Magyarországon, ha a birtokososztály nem mulasztotta volna el a volt jobbágyokat felszabadításuk után is szellemi vezetése alatt tartani. Ez esetben ugyanis egyrészt alkalma lett volna békés úton értesülni a munkások panaszairól, másrészt a nép nem lett volna a „szociálista izgatóknak” kiszolgáltatva. A szociáldemokrata-párt, szerző szerint, belátta, hogy hazánkban egyelőre csakis a mezőgazdasági munkásmozgalom ölthet nagyobb arányokat, látta azt is, hogy a mezei munkás szellemi vezetés híján lévén, könnyen megnyerhető a párt céljainak és ezért sietett a mezei munkások elégedetlenségében rejlő gyúanyagot saját céljaira felhasználni.

Áttérve a mozgalom eseményeinek leírására, szerző igyekezik ugyan tárgyilagosságát megtartani, a leírt eseményekkel szemben azonban felháborodását nem tudja eléggé visszafojtani és az a sorok közül többször előtör. E felháborodás nem annyira a munkásoknak szól, mint inkább

a „lelketlen izgatóknak”, a kik a népet helyzetével elégedetlenné tették és a mint az igazság kedvéért ki kell emelnünk, a munkások helyzete iránt annyira közömbös birtokosoknak. Az is félreismerhetlenül kitűnik a III. fejezetből, hogy szerző rosszalja a hatóságoknak a munkásmozgalom első éveiben tanúsított várakozó álláspontját, miáltal, a helyett, hogy csirájában elfojtatott volna a mozgalom, inkább annak a szervezése vált lehetségessé. Szerzőnek a szociáldemokrata-párt iránt táplált ellenszenv is a tárgyilagosság rovására ismételtelen előtérbe lép, így kivált az 1897. évi mezőgazdasági munkáskongresszus és az 1897. évi aratási sztrájk leírásánál. A kongresszusra nézve sajnálattal konstatálja, hogy a szociáldemokrata-párt vezetésének következtében nem lehetett azon a földműves nép „hamisítatlan” szavát hallani. Arra azonban nem gondol, hogy ha a szociáldemokrata-párt az 1897. évi földműveskongresszust létre nem hozta volna, a birtokosok aligha hívtak volna össze a saját jószántukból olyan kongresszust, melyen a munkások őszintebben és kevesebb visszatartással adhattak volna panaszainak és óhajaiknak kifejezést. Ha szerző azt hiszi, hogy a munkásnép hamisítatlan szava a birtokosok által vezetett hitel- és termelő-szövetkezetekben vagy kerületi gazdakörökben inkább nyilvánulhat, úgy hisszük, alaposan téved.

A mi magukat a kilenczvenes évek mozgalmait illeti, úgy, bár azoknak az irányzatát szerző távolról sem helyesli, azok eredményeit nagyjában mégis örömmel üdvözli. Kivált a szociális lelkiismeretnek felébredését és az ennek hatása alatt nálunk is meginduló szociális tevékenységet és a kilenczvenes évek eseményeinek nyomása alatt megkezdett „szociálpolitikai törvényhozást” tartja nagy jelentőségűnek. Sajnos, az áldásosán ható „szociálpolitikai törvények” élén az 1898. évi II. törvénycikket, a „rabszolgatörvényt” sorolja fel, melynek a jelentőségét főképp abban látja, hogy az aratási munkálatoknak a birtokosokra és munkásokra nézve „egyaránt” fontos zavartalan lefolyását biztosítja.

A mezőgazdasági munkásviszonyok terén fennálló bajokat szerző első sorban az 1898-ban megkezdett „szociálpolitikai” törvényhozási alkotások további kiépítése által véli orvoslandóknak. Mint a magyar szövetkezeti mozgalomnak egyik vezére, természetesen a társadalom szociálpolitikai tevékenységét is magasra tartja; e téren kivált a gazdakörök szervezésének, a szövetkezeti mozgalomnak és a háziipar fejlesztésére vonatkozó mozgalomnak a támogatását tartja kívánatosnak. Mindezeket az eszközöket nemcsak a nép anyagi jólétének az emelése szempontjából helyesli, hanem azért is, mert a felsőbb osztályoknak úgy a szövetkezetekben és gazdakörökben, mint pedig egyéb társadalmi akciónál alkalmuk nyílik az alsóbb néposztálylal érintkezni, ezekben a maguk iránti bizalmat felkelteni és maguk számára a munkásnép szellemi vezetését ismét visszaszerezni. Ez szerző szerint a legjobb út arra is, hogy a népet a szociálisták „veszedelmes agitá-

czíója” elől megmentsük, mely azt üres ígéretekkel a saját vesztébe kergeti.

Ez röviden összefoglalva a program, melyet szerző a mezőgazdasági munkáviszonyok terén szerinte is kétségtől fennálló bajok elhárítására ajánl.

Ha már most beszámolva a mű tartalmáról, még egyszer végigtekintünk az egész munkán, úgy nem kerülheti el figyelmünket, hogy annak eleje és utolsó része nincsen összhangban. Bizonyos ellentétesség jut kifejezésre már a hangban is, mely a munka első fejezetében és a későbbiekben uralkodik. Szerző objektív és őszinte törekvése, melyet a bajok történelmi okainak feltárásában tanúsít, akkor, a midőn a munkások mai helyzetének az előadására és elbírálására kerül a sor, mint említettük, túlzott óvatosságnak ad teret, mely a következő fejezetekben, a munkásmozgalom leírásánál és az abból folyó tanulságok és következtetések megállapításánál még tetemesen fokozódik és a mű későbbi lapján, kivált, ha a gyökeresebb reformok szükségét hirdető írók követeléseire kerül a sor, teljes elfogultságnak enged, minek folytán szerző a munkások jogos követeléseiből az uralkodó rendszerre vonatkozólag felmerülő veszélyektől visszarettenve a tényeket már többé nem látja valódi alakjukban.

A munkások érdekeit szerző csak addig érti meg és viseli szívéen, a míg a munkások sorsán a mai társadalmi rend keretén belül segíteni lehet.

Mihelyt a tényekből gyökeresebb reformok szüksége következne, úgy a tények leplezetlen feltárásától, mint a következtetések bátor levonásától visszaretten.

Ez az elfogultsága azután szerzőt odaviszi, hogy vizsgálatai eredményeképpen olyan követelményeket állapít meg, melyek a munkának objektívebben tartott részeivel ellentétben állnak. így ama tételét, hogy a magyar jobbágyfelszabadítás csak félmunka volt és az 1848-iki törvényeket a felszabadult jobbágyok sorsával foglalkozó agrárreformok sorozatának kellett volna követnie, kézséggel aláírjuk. De nem a szerző által abból vont ama következtetést, hogy tehát a régi patriarchális viszonyt kell újra életre ébreszteni azért, hogy az akkor történt mulasztást helyrehozzuk. Ellenkezőleg. A jobbágyfelszabadításnak nem lehetett célja továbbra is konzerválni a régi jobbágyi viszony egy olyan tartozékát, milyen a patriarchalizmus volt, mely nem annyira humanizmusból, mint szerző hinni látszik, hanem az akkori gazdasági rend természetéből, a birtokosnak a jobbágy sorsán való közvetlen anyagi érdekeltségéből következik. A jobbágyfelszabadítás a munkást szabad emberré tette politikai tekintetben, de szabadságának gazdasági feltételeiről nem gondoskodott; ebben áll az 1848-iki reform félrendszerisége; hogy ezt egész rendszabálylyá tegyük, nem a régi viszonyok tartozékainak felmelegítésére, nem patriarchalizmusra van szükségünk, hanem arra, hogy a földműves nép szabaddátétele

terén a további lépéseket is megtegyük és a paraszt és mezei munkás szabadságának gazdasági feltételeit biztosítsuk.

Mínthogy azonban ez csupán a birtokosok jóakaratóból soha sem fog megtörténni, mert azok a munkásoknak a mai rendszer mellett való kizsákmányolásából nagy hasznot húznak, a munkásosztály gazdasági helyzetének javulása csakis a munkások önálló szervezkedésében és helyzetük javítására irányuló küzdelmében bírhatja alapját. Ép ezért nem a munkásoknak a birtokosok szellemi vezetése alá állítására van szükség, mert ez csak a munkásoknak helyzetük felől való tudatlanságban tartására és jogaik kivívására irányuló mozgalmaik csendes elaltatására czéloz; ellenkezőleg első sorban az szükséges, hogy a földműves munkások önálló, gazdáiktól független szervezeteket létesíthessenek, mi azonban oly módon semmi esetre sem érhető el, hogy a mint a kilenczvenes években történt, a szocializmustól való félelemben a munkások társas egyleteiből a kormányhatósági jóváhagyás megtagadtatik. A mezei munkáskérdés megoldása, valamint a munkáskérdés megoldása általában csakis magának a munkásosztálynak a saját érdekeiért való küzdelme árán lehetséges, a mint azt nem lehet eléggé hangsúlyozni és nagy tévedésben van szerző, ha azt hiszi, hogy ez osztály *önálló* közreműködése nélkül az uralkodó osztályok végleg megoldhatják azt.

Ezt a szerző nem ismeri el, mert különben a mezőgazdasági munkakérdés megoldására vonatkozó programjába nem vette volna el első pontul a népnek azoktól való elvonását, kik a népnek saját gazdasági helyzetéről való felvilágosítását tűzték zászlójukra. Szerző izgatásnak minősíti azokat a törekvéseket, melyek a munkások felvilágosítására irányulnak és a társadalmi és gazdasági fejlődés törvényeinek teljes félreismerésében azt hiszi, hogy az „izgatás” megszűnése után a mezőgazdasági munkáskérdés a mai állapotok apró foltozgatása által véglegesen megoldható. Az állam és felsőbb osztályok adományaképp kívánja a munkásosztálynak odaadni annak egy kis részét, a mitől a mai kizsákmányolásra épített rendszer őket megfosztotta.

Az előtt, a ki a társadalom és a gazdasági élet fejlődésének a törvényeit ismeri, minden kétségen felül áll az, hogy a szocialista agitáczióknak a megtiltása által a fejlődés menetét, mely a gazdasági törvények szükségszerűségével hat, lehet ugyan megnehezíteni és föltartani, de nem lehet megakadályozni, vagy megváltoztatni. A munkásnép további elaltatására irányuló törekvések sikertelensége, mint a nyugaton, úgy nálunk is egyre jobban be fog bizonyulni.

B. G.

Szinyey Merse Pál.

Szinyey Merse Pál művészi pályája a 60-as években indul meg, de tehetségét soká nem méltányolták; neve csak mintegy tíz év előtt vált emlegetette. E tíz év alatt azonban nemcsak emlegették, hanem úgyszólván, minden vita nélkül legjelesb festőink közé emelkedett. Újabb műveit csaknem általános magasztalás fogadta; előkerültek régiebb képei is és a kritika ép oly buzgalmat mutatott azok dicséretében, mint ama régiebb bírálók megrovásában, kik e kiváló műveket egykor kigúnyolták. A honfitársak elismeréséhez a külföld is csatlakozott; a *Majális* I. oszt. aranyérmét nyer az 1901. évi müncheni nemzetközi tárlaton. S most, midőn a Nemzeti Szalon gyűjteményes tárlatot rendezett a festő 93 művéből, kitűnt, hogy Szinyey már a közönség tágabb köreiben is népszerű; az érdeklődés oly élénk volt, hogy a tárlat bezárását ismételten el kellett halasztani.

Szinyey esete a modern művészet történetében nem áll egyedül, sőt szinte tipikus. A modern művészet legkitűnőbb úttörői várták hasztalan a sikert s nem egyszer halottat ért a késő elismerés. Egyben mégis különbözik a magyar festő sorsa azokétól, kik nyugaton vívták a modernség harcát. Ezek kitarítottak a harcban; Szinyey visszahúzódik a munkásküzdelem elől s hosszabb időre szakít a festészettel. Nem az első magyar tehetség, kit a részvétlenség elnémitott, de kevés van ezek között, kinek elkedvetlenedése kultúránknak nagyobb veszteségét jelentené. Különösen világossá vált ez most, képeinek kollektív tárlata alkalmával. A tárlat körülbelül felölelte mindazt, mit Szinyey kezdő korától a legutóbbi évekig festett; szemünk előtt megelevenült a művész egész pályája.

1864-ben kerül a müncheni festő-akadémiába. Néhány tanulmánya 1866-ból mutatja, hogy gyorsan tesz szert készségre az arcz formáinak szabatos visszatükrözésében. Az egyéniség sava azonban ép oly kevésbé érzik e dolgozatokon, a mily kevésbé árujják el a ragyogó színek későbbi kultuszát a következő évben készült vázlatok (*Ofélia, Két barátó* stb.). Mégis itt már sejtjük, hogy Szinyey művészetének a szín lesz éltető eleme; a rajz elveszti minden élességét s a szürke tónusokból mintegy magoktól bontakoznak ki a formák. Ugyanez évben (1867) készít két kis vázlatot első nagyobb művéhez, a *Faun*-hoz, melyet 1868-ban fejez be. Böcklin közvetlen befolyásának tulajdonítható e, vagy közös hatásnak, mely alatt mindkét festő állott, hiteles adatok nélkül nem tudhatni, azonban kétségtelen, hogy e kép már nemcsak tárgyban, hanem meleg barna tónusának lágyságában is emlékeztet Böcklinre. Természetesen az ifjú Böcklinre, ki maga is Schirmer hatása alatt áll, s még alig sejteti a jövőt.

1869-ben Szinyei Piloty iskolájába jár, de ez a veszély nyomtalan vonul el felette. Keresetlen, őszinte művészetétől, mely vonzó üdeségével úgy hat, mint egy napsütött tavaszi táj, soha semmi sem esett messzebb, mint Piloty színpadias páthosza. Különben maga említi önéletrajzi jegyzeteiben*, hogy Piloty csak azokra kényszerítette saját modorát, kikben nem látott önállóságot. Szinyey egyénisége éppen 1869-ben pattan ki határozot-

*Ez önéletrajzi jegyzetekből egyébként, melyeket Malonyay D. közöl a *Művészet* 1903. évi 4. számába Szinyeiről írt cikkében, az látszik, hogy a művész némely dolgot összezavart emlékezetében. Így egy helyen azt mondja, hogy 1869 őszén kerül Piloty iskolájába, valamivel később pedig azt olvassuk, hogy 1869 nyarán látott először francia képeket s ezek

tabban. Sajnos, pályájánál: ép e döntő fordulóján festett főműveit (*Anya a gyermekeivel, Szerelmes pár*) csak fényképekből ismerjük. Ezek csak rajzának rendkívüli haladását árulják el, s felfogásának elragadó gyöngédségét, de nem adhatnak számot arról a fordulatról, mely színefelfogásában ment végbe. Ő maga azt írja, hogy az *Anya a gyermekeivel* volt első pleinair képe. Színvázlatát így írja le: »Kétharmadát bekentem világos-zöldre, ez volt a gyöp. Erre a zöldre a legpirosabb czinóberrel ráfestettem egy kite-ritett pokróczot. A pokróczra vázoltam egy fiatal mamát, galamszürke selyem köntösben, fekete selyem fichüvel, à la Marie Antoinette, a mama ölébe pingáltam a pólyás csecsemőt, a kinek egy rózsaszínruhás nagyobb leányka virágot szór szalmakalapjából. Ott hever a mama szalmakalapja is, meg a lila napernyője. Mögöttük virító barackfa, nyíló bokrok és fák a parkban; hátul látszik a nyaraló, a sápadt kék égen fehér fátyolfelhők. Seholy semmi árnyék. Törekvése, úgy látszik, már rokon azzal, mely később a Majális-ban nyilatkozik. Ugyané korból fenmaradt kisebb képei (*Esthajnali csillag, Nyaralók, Ruhaszárítás, Pogányság, Bachanal* stb.) is már mutatják, mily hatalmas lépést tett a *Faun* óta a színek igazsága felé, mennyire erősödött természetmegfigyelése s bátorodott egyénisége. Színefelfogásának gyökeres átalakulásában része lehetett az 1869-ben látott francia képeknek is, de ezekben, úgy látszik, már csak szentesítését látta saját törekvéseinek; bizalmat, erősítést nyert bennük, de fejlődésének új fázisát nem ezek indították meg, hanem saját megfigyelései. Szinyey kétségkívül nemcsak az első magyar festő volt, ki megértette a napfényes levegő ábrázolásának problémáját, mely annyira megtermékenyítette a modern festészetet, hanem általában az elsők közé tartozott e téren. Maga a félreértés, részvétlenség és gúny, melylyel találkozott, eléggé mutatja, mily korán érkezett s mennyit megelőzött.

1872-ben megismerkedik Böcklinnel, barátjává lesz, s — mint maga is hálásan elismeri — sokat köszönhet buzdító befolyásának. Azonban e befolyásról csak szabatosan megjelölt határok közt szólhatni. Böcklin gazdag képzeletéből, mythoszalkotó erejéből Szinyeynek nem jutott, s ő nem is öröklődött, hogy ily magaslatokra kúsztassa lelkét. Szinyeyi mindig festő maradt, *csak* festő, ki színekben fejezi ki érzéseit s kerüli a reflexiót; költő csak annyiban, a mennyiben színei nem egyszer poézist lehelnek. Olykor ugyan az ő képein is kergetőznek a faunok, csatáznak a kentaurok, de ez a hasonlósága Böcklinnel csak felszínes; Szinyey alakjai nem arra szánvák, hogy kifejezzék a tájak hangulatát, személyesítsék a természet erőit, szóval épen az hiányzik, mi Böcklin fantasztikus képein a fő: a természetnek s az azt benépesítő lényeknek csodásán szerves és természetes kapcsolata. Böcklin hatása Szinyeyre a színek intenzív erejének fokozásában, a szemkápráztató, erős színhatások kultuszában jelentkezik. Jellemző e szempontból a *Múterem kifitesének tervezete* vagy a *Rococo* című színvázlata (1872-ből), mely nyugtalan villogásával, palettaszzerű tarkaságával Monticellit juttatja eszünkbe.

Azonban Szinyey e korszakbeli törekvéseinek legteljesebb kifejezője a *Majális*, melyet 1873-ban fejez be. Egyúttal máig főműve s újabb festé-

hatása alatt azonnal kilépett Pilotytól. Mikor járt tehát voltaképp Pilotyhoz? Ugyanott Malonyay D. azt írja, hogy a művész 28 évig hevertette ecsetjét, holott a Nemzeti Szalon által kiadott katalógus szerint csak 7 évig pihent teljesen, s ha ehhez hozzáadjuk azt az időt, midőn csak hébe-korba dolgozgatott, akkor is csak 18 évre tehető tevékenységének megszakítása.

szetünk egyik ritka díszje. A kép egyszerű tárgya: domboldalban heverésző kis társaság, mely gondtalanul élvezi a tavaszt. Nyílnak a virágok, kalászat most kezdi hányni a tengerzöld búzavetés, könnyen lebegő bárányszerűk úsznak az égen s hosszan elnyúló árnyékuk szeszélyes foltokkal tarkítja a sötétzöld pázsitot. Az éles kontrasztok ép úgy emlékeztetnek Böcklinre, mint a színek erősen felhangolt skálája. De Szinyey közelebb jutott a célhoz, mint a svájci mester. Képtelenség lenne a két művészt egészben összemérni; azonban a *Majális* színeinek tüzet, világító erejét nem leljük Böcklin művein. A modern festészetnek a fény ábrázolásában elért sikereitől elkapotott szem is alig tud betelni a meleg ragyogással, mely e 32 éves képről nevet reánk. Buja színpompájában a tavasz egész varázsa lüktet.

A *Majális* előtt lehetetlen nem érezni, hogy festője oly utón indult, mely a magas csúcsok felé vezet. Merész kézzel nagy feladatra tör, de a merészséghez tudás is járul; a kezdet valóban nagy jövőhöz illő. S épen ez a képe válik végzetének forrásává. A képet kiállítja Münchenben, Bécsben, de kudarcot vall; majd hazahozza, ajándéku k kínálja a Nemzeti Múzeumnak, de alig akarnak szóba állni vele. Ez teljesen kedvét szegi; elkeseredetten vonul jószágára s bár előveszi olykor ecsetjét, jó ideig nem él komolyan hivatásának. Az 1873—1882 közti időből mindössze 13 képe volt a Szalon kiállításán; közelálló arc képei, egy-egy emlék jóemberei számára. Igaz, ezek közt van lilaruhás *Női arc képe*-e (1874) is, ez a poézist sugárzó munka, mely színben ép úgy, mint komoly, nemes felfogásában Feuerbachra emlékeztet.

Az 1882-ik évben mintha megcsappant munkakedve új erőre kapna. E felbuzdulás eredménye *A pacsirta* című olajfestménye, melyen ismét nagyobb feladattal birkózik. A kép előterében patak partján, virágokkal gazdagon behintett réten meztelen nő fekszik s félkezére könyökölve, ábrándozón tekint a magasba, hol egy pacsirta száll az ég felé. A *Majális* színeinek érzéki mámore elszállt; a ragyogást nyugodt derű váltotta fel s az éles kontrasztok helyében harmóniát teremt a minden ellentétet kibékítő levegő. A *Majális* csupa fény, mozgalom és pezsgő életöröm; a *Pacsirta*-n szelíd báj ömlik el. Amott az ifjúi hév lobogását érezzük, itt a férfikor csöndesebb bensőségét. Az előtér ellen több kifogást tehetni. A művész a motívumokat túlhalmozta s az előtérét úgyszólván felcizcomázta; a női akt rajza is keményebb, mint szabadban, napos ég alatt megengedhető. Ellenben kitűnően megoldott a kép nagy részét betöltő égbolt, melyen bárányszerűk ezüstszínű raja szállong. Felőtölő a gond, melyet a festő a rét virágos szőnyegének kimunkálására fordít. Csaknem minden fűszál oly pontosan és híven van visszaadva, hogy Ruskin-nek kedve telhetnék benne. Ez a szerető elmélyedés a növényzet részleteibe Szinyeyre jellemző s későbbi képein is visszatérő vonás. A természetismerő ép úgy nevének nevezheti az *Oculi* erdejének minden egyes fáját, mint pl. *Reggel* című festményén a park cserjéit és virágait.

Szinyey *A Pacsirta*-t még 1882-ben kiállítja Bécsben, de a siker most is elmarad. A következő évben itthon próbál szerencsét; ismét csalódik. A felbuzdulás hamar véget ér, sőt még nagyobb fásultságra csap át. 1883-ból két, 1886-ból egy kisebb művet találunk a tárlaton; a következő 7 évből épen semmit. A 90-es évek közepén a figyelem kezd Szinyey felé fordulni. Az új irányú festészet uralomra jutott, s lassankint nálunk is

akadnak hívei. Szinyeyt ünnepelni kezdik, mint a győztes elvnek régi bajnokát és áldozatát. A felébredt figyelem új életre kelti művészetét, melynek a környező légkör bizonyos hőfokára van szüksége, hogy gyümölcsöt hozzon. A figurális festészettel most csaknem teljesen szakít, s a tájképre adja magát. Sorban vonulnak el szemünk előtt szülőföldjének kedves tájai, szelíd halmaikkal, friss, életető földjeikkel; halljuk a búzavetések zizegését és érezzük a rétek zamatos illatát. Olykor a fák árnyékából egy földesúri kastély kandikál ki, bizonyára ugyanaz, melynek oszlopos verandájáról amott oly elragadó kilátás esik a szelíd mosolyú, erdős-bokros tájra. A mily távol járunk a regényestől, ép úgy semmi nyoma a sejtelmesnek; nyíltság és derű mindenfelől. A meleg és élénk színek régi művelőjét természetesen most is a szemrevaló, színes témák csábítják. A szűk színhatárok közt mozgó tétel nem az ő évszaka; a *Hóolvasás* — keresetlen igazságában egyik legmegkapóbb műve — egyedül áll képei közt hideg, szürke színeivel. Jobban vonzza az ősz, midőn a fák dércsipett levelei a citromsárgától a vörösig oly gazdag skáláját játsszák a színeknek s a tájra a felhőtlen égnek lazuli-kékje borul, élesen válvál el a fák rőt koronájától. (*Őszi táj, Vénasszonyok nyara, Őszi színek* stb.) A festői czélzat, mely e képeken új életre támad, ugyanaz, melyből a *Majális* kikelt: a színek intenzivitásának fokozása, belső tűzőknek élesztése és ellentéteik szomszédosítása révén. De a *Pacsirtá*-nak sem veszett ki családfája; nyugodt, egyenletes fénye ott rezeg a nyári tájképek egész sorozatán, ezüstös fátyolt vetve a tájra, melyen csak néha üti át magát egy halvány pírban égő vadrózsa vagy lángoló tűzű pipacs. Ily irányú képei közé tartoznak Szinyeinek *Virágzó almafák, Útszélén, Veranda, Jernye* című festményei, s első sorban a *Reggel*, mely szépen érzékíti a derült nyári reggel harmatos frissességét, szűzies tisztaságát s levegőjének könnyű párázatát. Azonban ép utóbbi képein a színek olykor krétásak s a mit látunk, nem a levegő rezgő párája, hanem csak szürke festék.

Mindé képek kezvesek, vonzó, s nem egy köztük valóban értékes. De vajjon festőjük eljutott-e oda, hova indult? A Nemzeti Szalon tárlata nemcsak arról győzött meg, hogy egy kiváló festőt bírunk, hanem arról is, hogy egy nagy festőt veszítettünk. P. E.

Politikai dolgok.

Utolsó politikai szemlénkben azt fejtegettük, hogy szociológus szempontból kedvező jelenségnek kell látnunk mindent, a mi a mai magyar parlamentarizmust minél tökéletesebben lejárátja, mert annál kényszerítőbben tolul előtérbe annak a szükségessége, hogy a parlament más legyen s vele más centrális életműködések induljanak meg az országban.

A kisebbségből azóta többség lett. Lássuk, mit változtatott ez realiter az országban? A győzelmes pártokra és a legyőzött pártra természetesen sok mindent. De szociológiai szempontból, abból a nézésből látva, a mely legelső sorban azt keresi: micsoda új, fokozott életképességek jutottak fokozott érvényesüléshez, a kérdésre alig lehet mást válaszolni, mint hogy tulajdonképen eddigelé még nem változott semmi sem. A mi történt, az kétségtelenül a pártoknak egy bizonyos eltolódása. Azonban ennek az eltolódásnak az országra nézve, befelé, alig van jelentősége. Kifelé, Ausztriára nézve több. Mert úgy a kisebbségre jutott többség, mint a többségre jutott kisebbség fronttal csak arra felé voltak fordulva, Ausztria felé. Belső, szociális programja egyiknek

sem volt, vagy mind a kettőnek egyaránt volt, de a nélkül, hogy bármelyikre nézve is ez lett volna a lényeges, és nem az Ausztriához való közjogi viszonyunk. És csak az a front lett egy kicsit intranszignensebb, kuruczabb, Ausztria iránt. Egyebekben, az országra nézve, realiter, semmi sem történt.

Annak pedig, hogy a front kuruczabb lett, még a folyó politikára sincsen lényegesebb jelentősége. Egyrészt azért, mert hiszen tudvalévő, hogy a 67-es és 48-as pártok között tulajdonkép azon elvi merevség sem áll többé fön, mint a mely Deák Ferencz idejében volt. Mert orthodox 67-esek ma alig vannak, alig hirdeti valaki 67-et dogmának, a melyről többé elmozdulni nem szabad. Inkább úgy áll a dolog, hogy ma már hajlamos a 67-es is az Ausztriától való különválásra — elvben! — csak praktikus okokból szükségesnek tartja a mérsékletet ezen különváló törekvéssel szemben. Viszont a függetlenségi párt is — most látjuk, a midőn kormányképes allureóket kell felvennie — hajlamos arra, hogy azokból, a miket elvben hirdet, csak annyinak a megvalósításához fogjon, a mennyit praktikus okokból meg is bír. Másrészt pedig a függetlenségi pártot is, a mint a koronaival, mint faktor kerül össze, csak úgy kötik a korona iránt való tekintetek, mint minden eddigi pártot, és meglehetősen lenivellálódik ezzel is a frontnak kuruczabb karaktere.

A mi pedig mégis megmarad, az Ausztriára lehet bizonyos mérvben szimptomatologikus jelentőségű abban a tekintetben, hogy fel kell ismernie, hogy rohamosabban közeledik Magyarország különválásának a pillanata, azonban mireánk nézve még annyi sincs. Mert odaát Ausztriában ez az ügy gazdasági kérdés, aztán nagyhatalmi kérdés, végül az osztrák állami alkatrészek teljes felbomlásának a kérdése.

Nálunk azonban sem nem gazdasági kérdés, mert az ügy gazdasági szerepe a mi politikánkban csak annyi, hogy argumentumokat szolgálhasson a közjogi kérdés mellé. Mert sehol sem, egy pártban sem a gazdasági kérdés a lényeg s a kérdést mindegyik csak úgy kezeli, hogy közjogi álláspontját ezzel az argumentummal se lehessen gyöngíteni. Így ránk nézve a parlamenti pártok arányainak eltolódása semmi gazdasági jelentőséggel nem bír. Csak az esetben bírt volna azzal, ha oly párt vonult volna előtérbe, amely a 67- és 48-as közjogi perpatvar helyett programot érvényesíthetne abban az irányban, hogy Magyarország gazdasági ereje, produktív életműködése a priori miként fokoztassék, és a mely programnak csak postulatuma az, hogy akkor természetesen Ausztriával szemben így és így változik a helyzet.

Olyan párt azonban, a melynek az ország gazdasági életföltétele legyen a legelső programmpontja, ma nincs és addig nem is lehet, míg a választói jog azokra ki nem terjesztődik, a kik az ország produktív életének az elemei.

A nagyhatalmi kérdés, amely odaát Ausztriában lehet fontos, nálunk egészen irreleváns. Itt senki az ország szempontjából nem ismer valamelyes előnyt abból a nagyhatalmi fikcióból. Ausztriára nézve van jelentősége, mert csak a nagyhatalmi állapot tartja fenn egyáltalán az osztrák dinasztíát, különben szétesik. A nagy német hegemonia ellen az egyedüli védelem a nagyhatalmassági állapot fenntartása. Ez azonban csakis Magyarországgal lehetséges. Azaz mi, Magyarország, vagyunk az egész nagyhatalmassági állapotnak a sarkköve, mi, akiknek semmi hasznunk nincs belőle, csak terheink, az óriási militaris teher. Ma az egész ügy csak Habsburg családi ügy. A melyet megbolygatni nem tart időszerűnek senki, sem a németek császára, sem az osztrák polgári észjárás, egy öreg és pályafutása végéhez

közeledő uralkodóval szemben, sem Magyarország, a mely más harcok küszöbén érzi magát, ösztönszerűleg, nemhogy a királya ellen tegyen valamit, szintén az öreg, tisztességes királya ellen.

A folyó s immár az egész lefolyt hónapban tartott kormányváltásnak, illetőleg annak, hogy új kormány nem tud megalakulni, a magva az: hogy nem tud megváltozni semmi sem. Az, hogy más emberek, más kotériák jutnak a kormányzati hatalomhoz, annak nincs semmi jelentősége, de új politikát inaugurálni nem lehet. A közjogi alapokon álló mindkét tábor, mihelyst az állapotoknak közjogi alapokon való irányításához jut, ugyanegy holt pontra jut, a kurucz törekvések és a labancz engedékenységek holt pontjára.

Ebből a holt pontból nem tud a magyar politika kimozdulni, a mint lehetetlenség is kimozdulnia mindaddig, a míg a parlament az ország életének holt, kimúlt, többé realiter nem létező szerkezeti rétegeiből alakul, s a míg az ország eleven, dologból élő, a munkás produktív folyamatait végző rétegeiből nem keletkezik, épen azokból, a melyek ma a politikai jogoktól ki vannak zárva.

Ezeknek a rétegeknek a politikai jogaiért pedig ma csak két politikai párt küzd, a klerikális néppárt és a szociáldemokrata párt. Az első benn van már a parlamentben, s ha tényleg ez került volna a lefolyt választásokon előtérbe, akkor igenis történt volna valami, mert akkor a közjogi holt ponttól valamelyes cselekvő irányba terelődött volna a politika, ha retrograd irányba is, de a mi legalább alkalmas, hogy feltöltse egy ország egész haladó energiáját is, vele szemben állást foglalandó. Ugy, hogy mindenesetre, az ország politikai fejlődése szempontjából csak óhajtandó, hogy a közjogi holt pontokon álló pártokkal szemben minél inkább érvényesüljön a klerikális néppárt, mert amint valamiképen döntő szerephez jut, azonnal feltámad a néppárt ellensúlyozására irányuló törekvés és meg van az elmozdulás a holt ponttól. Léven ennek a néppártnak a tábora a papok által befolyásolható tömege a népnek, természetesen a néppárt ezen tömegnek a politikai jogaiért küzd, azaz azon kis gazdák jogaiért, a kik ma még nem választók.

Annak, hogy a néppárt oly erősen fog helyet a közjogi pártok közt, így, objektív szempontból, csak kedvező jelentőséget lehet tulajdonítani. Mert a választójog reformálásának kérdésében — a mely végre mint a legsürgősebb teendő tolu mindinkább a parlamenti ügyek fölé — a néppárt nélkül kétségtelenül csak ismét az üres, holt közjogi konstrukciók szerint igazodnának a többi, a közjogi holt pont körül elhelyezve levő pártok. A mint hogy e kérdésnek, spontán, láttuk, úgy is indultak elébe, a midőn egy kis cenzusbővítésre akart az egész reform szorítkozni. De a mily mérvben most a néppárt a maga céljaira akarja kihasználni a választási törvény megváltoztatását, a mily mérvben csakis az ő népének a választói jogaiért küzd, úgy kényszeríti valamennyi többi pártnak a nem klerikális hajlamú elemeit ezen legfőbb politikai kérdés körül a közjogi holt ponttól elmozdulni. Tehát bármily kevésbé legyen is valaki híve a néppárti reakzionárius törekvéseknek, azért mégis sokkal több haladásra indító hatást kell tulajdonítania ennek a pártnak, mint bármely közjogi pártnak.

Es épen a néppárt az, a melynek minden terjeszkedését a mai parlamenti közjogi pártok között legszívesebben láthatja a szociáldemokrácia, a nép jogaiért küzdő másik, de még parlamenten kívül levő párt. Mert a míg a közjogi holt pont körül ágaskodik a pártpolitika, addig a szociáldemokrácia nyilvánvalóan csak zavaró elem, és a lehető legtermészetesebb, ha a közjogi pártok mereven viselkednek

íránta, mert semmi közjogi erősítést nem remélhetnek tőle. A politika, kivált a magyar politika pedig „alulról” soha sem mozdult, ha csak valamely „fölülről” jövő nyomás ellen nem kellett a nép rétegeit felhasználnia. Ez a magyar politika tradíciója. A klerikalizmusnak „fölülről” való nyomása ellen most azonban a népből sehol sem kaphat másünnen erősítést, mint a szociáldemokráciától. És tisztán ez a kényszerűsége a nem klerikális elemeknek az, a mely rákényszeríti a politikát, akarva nem akarva, a szociáldemokráciának a parlamentbe utat nyitni. A mint hogy valósággal a néppártnak az egyedüli dinamikai ellensúlya a szociáldemokrácia.

Természetesen mentől jobban eltolódik a politika tengelye a közjogi holt pontból, annál inkább az a politikai alakulás kapcsolódik a Habsburg-dinasztia ügyéhez, a mely a konzervatív-irányt képezi. Úgy, a mint ez ma már folyamatban is van, épp a retrograde klerikális, keresztény-szociálistpárt és az udvar közötti kapcsolatban. Es nyilvánvaló, hogy a választási milliók ezentúl annak a szolgálatába szegődnek, miután a közjogi holt pont csödjéhez is eljutottak.

Ez azon veszedelem, a melyet a politika ösztönszerűleg megérez, és ez az, a mi kergeti, kényszeríti a választási milliók hatásának a megbénítására, és a mi önkénytelenül kergeti a magyar politikát, bármennyire huzakodik is az u. n. művelt emberek műveletlensége és tudatlansága tőle: a szociáldemokrácia felé.

És, elfogulatlanul nézve, a szociáldemokráciának a politikai szerepe csak most kezdődik. Eddig csak a nyugati kulturhatás befolyásának a képződménye volt a mi produktív életünk alakulásában, a mely azonban maga is még csak alakulóban volt, a nélkül, hogy a szociáldemokrácia alkotó rétegét képezte volna az országnak. A míg a közjogi csőd be nem következett, addig még mindig voltak a régi kurucz-labancz világnak szövődményei, a melyek a szociáldemokrácia rétege érvényesülésének útját állottak. Vagy megfordítva, a míg a kurucz-labancz világ utolsó nyomai éltek, addig a közjogi csőd be nem következhetett. Azaz mindaddig, a míg Magyarország nem lett valóban és teljesen európai produktív ország. A míg nem lett azzá, addig nem is volt benne a szociáldemokráciának politikai helye, s csak mint valaminek az alakulási folyamata volt tekintendő. Tényezőjévé a magyar politikának csak abban a pillanatban válhatott, a mint valósággal az ország produktív rétege annyira megerősödött, hogy funkciói belenyúljanak abba a struktúrába, a mely Magyarország eredendő politikai struktúráját alkotja, közvetve a Habsburgokkal, tulajdonképen pedig a nyugat kultúrájával való viszonyba. Csak most állott be a szociáldemokrácia struktív helyzetének minden momentumuma.

Valósággal most kezd elháríthatlan tényezővé lenni, mint azt az iméntiekben kifejtettük, úgy hogy mint politikai párt nélkülözhetetlen a magyar parlamenti egyensúlyban, mert a radikális reakció ellen csak itt van a radikális ellensúly. Épen ezért a szociáldemokráta pártnak most minden akciója igazolt, sőt a legnagyobb mértékű tunyaság volna ha most, épen most nem vetné minden erejét latba politikai érvényesüléséért. Ha egy kissé ravaszabb, ügyesebb taktika is kísérné a szociáldemokrácia politikai törekvéseit, úgy bizonyára megtalálná azt az emeltyűt is, a melylyel minden nem retrograd irányzatú politikai hajlamot magához közelebb hozna.

Egyelőre a dolgok rendjét persze mindenki az eddigi politikai világnak a máskép igazított folytatásában keresi. Az ellenzék akarja folytatni a közjogi politikát, a mely a szabadelvűpártnal a parlamentet fölbontotta. Hogy a parlamenti állapotok most az ellenzék révén jöjje-

nek rendbe, az még nagyobb képtelenség. A mikor Kossuth Ferencz Bécsben az osztrák császár — magyar királylyal tárgyal: a helyzete teljesen ugyanaz, mint bármely más párti magyar politikai pártvezérnek. Tisza is Kossuth is az engedmények maximumát akarja elérni, Tiszának is, Kossuthnak is csak annyit enged a császár, a mennyit a maga nélkülözhetetlen nagyhatalmi állapotára való tekintetből engedhet. Tisza a mögötte szervezett rendnek a pozitívumára hivatkozva, ennek a fentartásáért kívánhatta a maximumot. Kossuth csak a mögötte való elégtelenségre hivatkozva. Melyiknek van nagyobb súlya egy katonailag szervezett birodalomban, a felől lehetnek nézeteltérések, de annyi bizonyos, hogy lényeges különbséget a császárra nézve Tisza és Kossuth nem képez. Mindig csak a holt pont előtt vagyunk, a melyen túl nem mehet már egyik közjogi párt sem. A ki a nagyhatalom császárához keres kapcsolatot, az csak 67-es közjogi alapról találhat és ehhez kénytelen folyamodni a negyvennyolczas is. A mint félreismerhetlen, hogy itt van a kormányalakítás minden nehézsége. A mely kormány még 67-en folytatja, az megint csak szembe talál magával egy pártot, a mely most még kevésbé enged. Lex Dánielt pedig még egyszer megszavaztatni nem lehet.

Ez azon helyzet, a mely miatt a kormányalakulás nem tud megtörténni. Senki a kikerülhetetlen, lehetetlen helyzetbe nem akar bele-menni. Még az átmeneti kormány is lehetetlennek nézi a pártközi állapotokat.

A helyzet lehetetlensége elől kitérni csak egyetlen egy út van: megegyezés, hogy a feltétlenül elintézendő állammechanikai ügyeket átértesztik, utána nyomban az új választási törvény, nyomban reá pedig új választás. A közjogi holt pontról tovább menni máskép ma nem lehet és e nélkül mind eszeveszettebbül kell a mai pártközi marakodásoknak folytatódniok, mindaddig, a míg az új választótörvény napi-rendre nem kerül.

Ez a dolgot dologi rendje, a mely elől kitérni nem lehet. Politikai intrikák, pillanatnyi panaceák itt már nem segítenek. Mert a míg valamely rendszer megáll, addig igen alárendelt kérdés, hogy azt ki csinálja tovább több-kevesebb ügyességgel és akkor minden intrikának van helye a személyi kérdéseket így-úgy érvényesíteni. Azonban a mikor egy rendszer a végére jutott, akkor hiába minden intrika a személyiek körül, a hatalmi kérdés körül, mert akkor már csak a rendszer meg-változás a tovább haladásra való segítség. A politikai vakondok-látás csak a szabadelvűpárti politika végét látja és abban az óriási tévedés-ben él, hogy most meg a függetlenségi politika vezethet tovább és ugyanúgy folytatja a személyi intrikákat, mint a hogy azok minden más közönséges miniszterválságnál folytak és nem akarja sehogy sem észrevenni, hogy a mai helyzet nem a szabadelvűpárti politika, hanem a közjogi politika vége. A folytatott utakon csak ideig-óráig kísérletező mind nagyobb ostobaságokba hajszolhatja magát bele a politika — és ép ezért a legnagyobb lelkinyugalommal várhatjuk bármi következik — mert kibonyolódást nem talál itt többé senki, sem a 67-es, sem a 48-as közjogi alapokon.

Méray-Horváth K.

Könyvszemle.

Hyndman, H. M.: Death and the Socialist Ideal. Reprinted from *Wilshire's Magazine*. London, Twentieth Century Press. 12 p. Price 2 d.

A mily csinos és eredeti kiállítású, oly szellemes és meglepő ez a kis füzet. Mekkora lehet a német marxizmus csódjének sejtése, ha most Hyndman

is, a kit Sidney Webb „the most active members of the Social Democratic Federation” közt elsőnek említ (1. *Socialism in England*, p. 31.), ugyanaz a Hyndman, ki húsz éven át vezette ezt a pártot ortodox marxista irányban, most így beszél: A japánok a középkori feudalizmus állapotából negyven év alatt, tisztán intelligenciájuk és akaratuk erejével, a modern kapitalizmusba fejlődtek. És mi? „Nem lettünk mi szocialisták az utolsó években kissé túlaautomatikusok és evolúcionistaik, a szó álmos értelmében (*in the somnolent sense*)? Azt hiszem igen. En például a legmélyebb tisztelettel vagyok a német szocialdemokrata párt iránt. Minden nemzeteké közt a legnagyobb. Becsülöm tudását, tisztelem mérsékletét, csodálom fegyelmét. De három milliónyian vannak; mégis a német hadseregnek legalább két ötöde rájuk vigyáz; ők szabatosan tudják mit akarnak, mégis a legvégsőig aljas, elmaradt és alacsony kormány zsarnokoskodik felettük; ők elérték azt a gazdasági fokot, a melyen az átalakulás könnyű. Mindezt látják és mégis várnak. Vajjon nem kissé gyermekesen szelídek ők? Tudásuk, mérsékletük és fegyelmük nem kissé túlalázatos? Önmérsékletük nem túlzottan bátor? 40 évig voltak forradalmi párt, épp annyi a japán föltámadás ideje. Ha összehasonlítom a nyugatiak szocialista ideálját a keletiek sokkal alacsonyabb (hazafias) ideáljával; ha látom mit cselekedtek ezek és mit nem tettek amazok, kérdezni kell német elvtársainkat: mi haszna az ő három millió fegyelmezett szavazójuknak? És ugyanazt a kérdést intézhetném más, kevésbé jól nevelt és szervezett nemzetekhez. Vajjon a halál Európában és Amerikában oly sokkal rettenetesebb, mint Mandzsúriában? Ezt mondjátok meg!”

Mi történt — kérdjük mi!

Sz.

Zur Entwicklungsgeschichte der Revolution in Russland. *Von einem alten russischen Revolutionär.* Wien, Verlag der Wiener Volksbuchhandlung 1905. 31 S. gr. 8°.

Az orosz forradalom alkalmából egy bécsi munkásegyletben tartott ez a kis előadás igen jó tájékoztató mindenki számára a forradalmi mozgalom előzményeiről, a nagyobb forradalmi pártokról stb. A fejezetek címei pontos képet adnak tartalmáról; ezek: 1. Oroszország európaisítása. Nagy Péter és reformjai. 2. Az első politikai ellenzék. A dekabristák összeesküvése. 3. Az I. Miklós alatti agitáció a jobbágyfölszabadításért. 4. A jobbágyfölszabadítás. II. Sándor „nagy” reformjai. 5. Az új reakció II. Sándor alatt. Az első szocialista szervezkedések. A *csajkovci*. A *népbe járás*. 6. A *népakarat* pártja. A terroristák. Az ipar föllendülése. 7. A szocialdemokrata párt, a zsidó *Bund* és a szocialforradalmi párt keletkezése. Az *Ozvobozsdenje*. 8. A munkásság és az intelligenzia politikai demonstrációi. Az új-terroristák és Plehve uralma. 9. Az orosz-japán háború. 10. 1905 január 22-ike. A forradalom kezdete. 11. Prognózis.

Pados, Dott. Gabriele: Il probléma della disoccupazione. *Estratto dalla Rivista Internazionale di scienze sociali.* Roma, 1905. 19 l. 8°.

Kritchewsky, Boris: Le proletariat et la revolution en Russie. *Extrait du Mouvement Socialiste.* Paris, 1905. 29. p. in 8°.

Szalay Károly: Tanügyi reformeszmék. Budapest, 1904. 64 l. 8°.

Ráczy Gyula: Gazdasági önállóság alkotja meg nemzeti és világ-gazdasági függetlenségünket. Budapest, Politzer és Fia 1905. 126 l. nagy 8°. Ara 2 korona.

Bougie, C.: La democratic devant la science. *Etudes critiques sur l'herédité, la concurrence et la différenciation.* Paris, F. Alcan 1904. 312 l. 8°. Ara 6 fr.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

A Társadalomtudományi Társaság választmánya február 15-én Pikler Gyula elnökle alatt ülést tartott. Több új tag felvétele után elhatározta, hogy a munkásvédelmi szakosztályt rendkívüli közgyűlésre fogja egybehívni, hogy ezen a szakosztály jövődöbeli szervezete felöl maga határozzon. Ezután dr. Harrer Ferencz több tagnak, nevezetesen Gratz Gusztáv, Székely Aladár, Teller Miksa, Vámbéry Euszem és Wolfner Pál megbízásából a következő indítványt nyújtotta be:

Indítvány.

Az utöbbi években hazánkban, de különösen a fővárosban számos oly egyesülés keletkezett, melyek közvetlenül ugyan különféle célok megvalósítására alakultak, melyeknek együttvéve azonban közös vonásuk, hogy mindannyian a haladás lobogóját tüzték ki.

Ezek az egyesületek hol egyletekként szervezkedtek, hol valamely lap vagy folyóirat körül keletkeztek, hol csak kávéházi vagy vendéglői asztaltársaságok voltak és céljuk majd a tisztán tudományos munkálkodás, majd a tudomány vívmányainak a társadalmi élet számára való gyakorlati értékesítése, majd csak a pusztá önképzés volt. Ilyen egyesületek a Társadalomtudományi Társaság, a Társadalomtudományi Olvasókör, a Feministák Köre, az Antialkoholisták Köre stb. Mindezek bár működésükben a kezdet nehézségeivel küzdenek vagy alig vannak azokon túl, mégis már több-kevesebb kulturális eredményt fölmutathatnak és haladási törekvéseinknek biztató jeleit mutatják.

De ha ezen egyesületek művelődésünknek jelentős tényezői is lehetnek, mégis érezzük azt, hogy ezen szervezetek nem elégségesek arra, hogy kulturális fejlődésünknek szilárd és széleskörű alapjaivá váljanak. Ehhez még az kell, hogy egyrészt a különböző szervezetekben működő, de *a haladás egységes gondolata által összekapcsolt egyének*, különleges céljaiknak külön szervezeteikkel való megvalósítása mellett, a közös eszme éltetésére *szervezetileg is egyesüljenek*, másrészt hogy az utöbbi *szervezet kiterjeszkedjék a műveit emberek legszélsőbb rétegeire*, kiknek nagyrésze, ha nincs is hivatva arra, hogy a kulturális előretörekvés küzdelmes úttörő munkáját végezze, még s fogékonyná tehető arra, hogy annak gyümölcseit élvezze a maga és embertársai javára.

Az alak pedig, a melyben a mondott cél egyedül elérhető, egy oly társaskörnek, klubnak, alapítása, mely a művelt társadalom minden rétegéből a haladó irányban menő és menni kívánó elemeket felölelné és egyesítené avégből, hogy egyrészt lapoknak és folyóiratoknak rendelkezésre bocsátásával, másrészt eszmecserének lehetővé tételével a kulturális előrehaladásnak az útját lehetőleg mindenki számára egyengesse.

Tervünk vázlata a következő:

Név: Haladók klubja vagy köre.

Cél: A hazai és külföldi lapoknak és folyóiratoknak lehető nagy számban rendelkezésre bocsátása. Alkalmi és rendezett összejövetelek úgy a tudomány és művészet terén, mint a társadalmi életben a kulturális haladás eszméjének terjesztése. A klub, mint olyan, politikai kérdésekkel nem foglalkozik. Játékokat a klub helyiségeiből kizár.

Helyiség. A klub számára a város központjában minden kényelemmel elruházott, művészi ízlésnek megfelelő helyiség biztosítandó.

Az alakulás módja. A klub törzse a mai Társadalomtudományi olvasókör lenne. Első sorban felszólítandók volnának azután a Társadalomtudományi Társaság, a Feministák és az Antialkoholisták Köreinek és esetleg más progresszív irányú egyesületek tagjai, még pedig egyesületi vezetőségük útján. Ezenkívül társadalmi és hírlapi propagandával egyénenként lennének megnyerendők mindazok, kik a tudomány, művészet és általában a társadalmi élet terén a haladó eszméket képviselik és illetőleg ezen eszmék számára megnyerhetőeknek látszanak; az utóbbi tekintetben különös súly helyezendő az egyetemi ifjúság törekvő elemeire.

A tagok minősége: 1. *Törzstagok*, kik kedvezményezett progresszív egylet kebelébe nem tartoznak és csak a klubnak tagjai (kb. 24 kor. tagdíjjal). 2. *Szövetséges tagok*, kik egyúttal kedvezményezett progresszív egylet tagjai (kb. 12 kor. tagdíjjal). 3. *Vidéki tagok*, kiknek állandó tartózkodási helye vidéken van (kb. 12, illetőleg 6 kor. tagdíjjal). A törzstagok és szövetséges tagoknak egyenlő joguk van.

Viszony a progresszív egyletekhez: 1. A klub olyan egyesületek tagjainak, a mely egyesületek a progresszív eszmékért küzdenek és melyek végcélja — a haladás — a klubéval azonos, csak működési módjuk és terük más, *kedvezményes tagdíjat* biztosít. 2. A klub progresszív egyleteknek hivatalos működésre, jelesül ülésekre, *helyiségét* megfelelő (tagok vagy közös tagok számarányában vagy más módon megállapítandó) szubvenczió fejében használatra *átengedi*.

Indítványozzuk, hogy a Társadalomtudományi Társaság választmánya jelents ki, 1. hogy a vázolt alapokon társaskörnek alapítását kívánatosnak tartja, 2. hogy elvben hajlandó tagjait a belépésre felszólítani, 3. küldjön ki kebeléből két tagot, kik az alulírottakkal együtt a Társaságnak az alapítandó társaskörhöz való viszonyát tárgyalják és a viszony részletes szabályozására nézve a választmánynak annak idején előterjesztést tegyenek.

A választmány az indítványt elvben elfogadta és megbízta Harrer Ferencz és Gratz Gusztáv tagokat, hogy a jelzett egyletekkel érintkezésbe lépjenek.